

DÁNIEL ANNA

TOLL ÉS TRÓNUS

REGÉNY

TARTALOM

**I.
A SZÜRKE RUHÁS HÖLGY**

**II.
PÁRIZSBAN**

**III.
ÚJ VILÁG**

**IV.
ROUSSEAU-RA VÁRVA**

**V.
A MERÉNYLET UTÁN**

**VI.
A REMETELAK**

**VII.
AZ ÍTÉLET**

**VIII.
VÁLASZTÁS ÉS SORS**

**IX.
A BOTRÁNY**

**X.
AKIK KIÁLTANAK**

**XI.
SZERELEM ÉS POLITIKA**

**XII.
HALÁL ÉS SZERELEM**

**XIII
D'ALEMBERT ELKÖLTÖZIK**

**XIV.
AZ ÚJ VENDÉG**

**XV.
KÉT LEVÉL**

**XVI.
A CÁRNŐ**

**XVII.
SZÁMVETÉS**

AMI A TÖRTÉNETBŐL KIMARADT

I. A SZÜRKE RUHÁS HÖLGY

A pap arca gyakran felbukkant Julie előtt. Legtöbbször az álmából kísérté, s az ébredés határszélén gyötrelmes élességgel látta. Nemegyszer napközben sem szabadult tőle. A pap hol szomorúan, hol szigorral nézett rá, olykor haragos volt, felelősségre vonó, szemrehányó, máskor bánatos részvétellel szegezte rá a tekintetét. Julie álmában néha könnyörögve kiáltotta neki: Nem! Ne kívánja tőlem! - És haragosan, kétségbeesve: Nem akarom!

Megesett, hogy a saját kiáltozására libbent át az ébrenlétbe.

Az a délelőtt...

Ott ült az írópultnál, előtte a kis Marie füzeté. A helyesírási hibákat javította. A hegyesre faragott lúdtollat éppen belemártotta az arany színre festett círádás tintatartóba, hogy aláhúzza vastagon a hibát, s a margóra odaírja megjegyzésként: *Pedig ezt maga tudja!* - amikor a kerékörgésre, lótrappolásra kipillantott az ablakon. A fogat megállt a kapu előtt, egy pap szállt ki belőle, nem a falu plébánosa, ehhez semmi kétség nem fért, bár vonásait a ködben alig vehette ki. Az idegen jóval magasabb és vékonyabb volt nála. Ahogy közeledett a házhoz, Julie-nek feltűnt, hogy a pap egy kis dobozt szorít reverendájához.

Látogató! Vajon ki lehet? Vidéken a betoppánó újdonságot jelent, bár a nevelőnőnek nem illendő beszélgetésbe elegyedni vele, csak az arcát figyelheti, szavait hallgathatja az asztalnál, mint legutóbb a Párizsból érkezett katonatisztét, a család távoli rokonát, aki oly érdekesen beszélt a külföldön élő Voltaire úrról. Nem lehet tudni, hogy valóban istentelennek tartja-e, veszélyes kártevőnek, mint a háziasszony meg a férje, vagy pedig?... Mindenképpen jó volna valamit olvasni Voltaire úrtól, de hát ez lehetetlen. Hogyan is jutna valamelyik könyvéhez? És ha hozzájutna! Ha Evrard-ék megtudnák, bizonyára elküldenek őt a háztól.

Julie vastag, határozott vonalat húzott a hibás szó alá, és porzót hintett rá, nehogy elkenődjék. A megjegyzést futó habozás után mellőzte, és tovább böngészett a szövegben. „Az ildomos gyermek minden étkezés előtt és után imádkozik. Az asztalnál a közösen elfogyasztott ételért köszönetet mond szüleinek. Ha apja, anyja, nagyszülei belépnek a szobába, s ő ül, tisztességtudóan feláll helyéről, és meghajtja magát.”

Összesen hat hibát ejtett Marie. És talán még több is akadna, ha ő a könyvből ki nem hagyja azt a mondatot: „Az ildomos gyermek a feddést vagy fenyítést alázatosan fogadja szüleitől, tanítójától, minthogy lelki épülését szolgálja. A dorgálás vagy fenyítés után kifejezést kell adnia bűnbánatának és javulást ígérnie.” Ha Evrard-né észreveszi, hogy *A jó erkölcsű és ildomos gyermek* című könyvből ez a kis rész kimaradt a tollbamondáskor, nyilván szóvá teszi. Reménykedni kell, hogy nem veszi észre. És ha mégis?...

Julie a legelfogadhatóbb mentséget kereste gondolatban, amikor az ajtó kinyílt. Evrard-né nyitott be. Julie felugrott helyéről, főhajtással üdvözölte.

- Kisasszony, látogatója érkezett! - Kis szünetet tartott, szája széle idegesen megrándult. - Jótevőjének gyóntatója jött el magához.

Meghökkenve, értetlenül nézett Evrard-né.

Akkor semmit nem sejtett, hogyan is sejthetett volna? De az a borzongó megdöbbenés! Előérzet?... Nem. Julie nem hitt az előérzetekben. Csak hát nem értette, miért jött el hozzá ily váratlanul az ismeretlen pap.

Cikáztak fejében a gondolatok. D'Albon grófné gyóntatója... A grófné gondoskodott neveltéséről. Egyszer meglátogatta a zárdában, ahol ő, az árva lány tanult, ajándékot is hozott, egy szép kasmírsálát. Szekrényében őrizi a sálát, csak ünnepélyes alkalmakkor veszi fel. A jótékony hölgy ajánlására került az Evrard családhoz Marie mellé nevelőnőnek.

- Menjen a könyvtárszobába, kisasszony. A főtisztelendő úr ott várja.

Julie zavarában mozdulatlanul állt, Evrard-né ajkába harapott, mintha kibuggyanó szavakat parancsolna vissza. Aztán megismételte:

- Menjen, kisasszony. Várják.

Julie áthaladt a hosszú ebédlőtermen, át a szalonon, ahol a merev hátú, vörös huzatú karosszékek a múlt század ízlését, a néhai XIV. Lajos, a Napkirály korát idézik. Aztán benyitott a könyvtárszobába.

Hosszú évek múlva is pontosan emlékszik: a pap, két karját hátul összefonva reverendáján, az ásványgyűjteményt nézegette. És Julie az idő távlatából arra is emlékszik, hogy felöltött benne, miért nevezik ezt a helyiséget könyvtárszobának, hiszen jóformán csak tucatnyi vaskos, bőrkötéses könyv sorakozik a hatalmas szekrény polcán, a többi helyet közetek foglalják el, Evrard úr apjának gyűjteménye.

Különös, gondolta később Julie, merre csapong, kanyarodik el a gondolat, mellékösvényekre fut, holott lényét akkor feszült várakozás, izgalom töltötte be. Igen, mintha szorongva sejtette volna, hogy élete egy csapásra megváltozik, gondolatai visszahőkölve a megrázkódtatás elől, szertecikáztak.

A pap feléje fordult.

Milyen volt az arca? Megindult, ünnepélyes, szigorú, részvételi? Milyen volt, amikor azt mondta:

- Hosszú utat tettem meg, kisasszony, hogy kegyeddel beszélhessek.

Julie annyiszor látta álmában, oly sokszor bukkant fel előtte ébrenlétben, hogy nem tudta az *igazi* arcot felidézni.

- Foglaljon helyet, kisasszony.

Szemben ültek egymással, közöttük az alacsony asztalon négyágú gyertyatartó. A pap torkát köszörülte.

- Szomorú hírt kell közölnöm. Szomorút és... - két kezét reverendájára ejtette - megrendítőt. Jőtevője a tegnapi napon visszaadta lelkét az Úrnak.

- Ó! - Julie csupán ennyit mondott. De belül egymásra nyomulva, egymásba gabalyodva zakatoltak a kérdések. Mért utazott ide a pap D'Albon grófné elhunytának másnapján? Mért ilyen sietve és éppen őhózzá? A grófnét emlékezete szerint mindössze egyszer látta. Mért olyan sürgős megtudnia, hogy a főrangú hölgy meghalt? Igaz, neki köszönheti, hogy vagyon-talan árva léteire tanulhatott, de a grófnének nyilván nem ez az egyetlen jótéteménye. Az apácák tisztelettel emlegették a nevét, bizonyára gondoskodott más szegény sorsú árváról is. Vagy talán ismerte az ő szüleit, s ezért karolta fel? Csakhogy ezt soha nem említették a tisztelendő nővérek a zárdában.

Miért utazott ide oly sürgősen a pap? Miért?

Mintha elfordulhatna attól, amit hallani fog, Julie a pap válla felett kitekintett az ablakon. Odakint a köd megsűrűsödött, a kert eltűnt szürkés függönye mögött.

- Szomorú és megrendítő a hír, így mondtam, kisasszony. De a megpróbáltatásokat üdvünk érdekében méri ránk az Úr, s mindazt, ami az Ő akaratából ered, alázatos szívvel kell fogadnunk. - Kis szünetet tartott.

Julie szótlánul, mozdulatlanul ült. Érezte, hogy szíve torkában kalimpál.

- D'Albon grófné halála előtt meggyónt, s én feloldozva őt, az utolsó szentség kegyelmében részesítettem.

Julie a pap arcára meredt, mintha onnan akarná leolvasni, amit hallania kell.

- D'Albon grófné...

A pap hangja elakadt egy pillanatra.

Julie iszonyatos hosszúnak érezte a tétovázást.

- A grófné töredelmes szívvel meggyónta, hogy ön, kisasszony, az ő lánya, akit...

Julie tenyerébe vágta körmeit.

Kint nyögve feltámadt a szél, hasogatta a ködöt, a szakadozó gomolygás mögül előbukkant a nagy fűzfa, ágai vadul csapkodtak, mintha sikoltozna.

- És ki?... - Elharapta a szót: az apám. - Mindegy - mondta. És megismételte: - Mindegy.

- Kisasszony, én tudom, megértem, hogy ez a szomorú titok... Anyja kívánságára fedtem fel.

Tehát nem igaz, amit mondtak neki. Amit a valóságnak hitt. Nem jutott árvaságra félesztendős korában, szülei nem pusztultak el járványban, s akit jótévőjének tartott, D'Albon grófné, a vékony termetű hölgy a szürke selyemruhában, az anyja. Púderezett parókáját feldúcolva viselte, egy ízben meglátogatta a zárdában, és kasmírsálát hozott ajándékkul. Semmi sem igaz körülötte. Minden megingott, összeomlott.

Sírás fojtogatta, a harag és a fájdalom könnyei.

- Tehát én... törvénytelen születésű vagyok.

Nem kérdezte, állította, és gondolatban hozzátette: megbélyegzett...

- D'Albon grófné már régóta külön élt férjétől, amikor kegyed a világra jött.

...Megszült és eldobott magától. Megszabadult tőlem.

- Ne ítéljünk, hogy ne ítélessünk. - A pap mintha az ő gondolataiban olvasott volna. - A grófné töredelmes bűnbánattal szívében, keresztényi halállal távozott az öröklétbe.

Szavai lehulltak Julie mellett. Hallotta, amit a pap mondott, de nem jutott el tudatáig.

Kint a szél kergette, cibálta a ködöt, süvített, panaszkodott, fenyegetett.

Alakok bukkantak fel, szavak, mozdulatok. Kavargó, örvénylő egyveleg. Az asszony, akinél hétesztendős koráig élt. Néninek szólította. A falusi gyerekek, akikkel játszott. Halottak napja.

- Imádkozz szüleid lelki üdvösségéért. Kérd őket, hogy ők is fohászkodjanak érted...

A zárda. Halkan kellett beszélni, meghajlással köszönteni a tisztelendő nővéreket. Az irodalom, történelem, zene és rajz mellett olaszul is tanult, s az alacsony, gömbölyű fejű apáca, aki Veronából jött, és furcsa kiejtéssel beszélt franciául, azt mondogatta:

- Ahány nyelvet tudunk, annyi embert érünk. - A zárda, ahol minden újévre köszönő levelet írt a grófnénak - az anyjának. „Felette tisztelt Jótévőm...”

- D'Albon grófné gondolatai halálos ágyán kegyed felé szálltak. Azt az összeget, amellyel házasságából származó törvényes örökösei megrövidítése nélkül rendelkezhet, a kisasszonyra hagyta. Nekem adta át, s én, miként rám bízta, magammal hoztam ebben a dobozban. Ezennel átadom.

A kulcsra záródó zománcozott dobozt az asztalra tette Julie elé.

A pap elhallgatott, mint aki várja, hogy a másik megszólaljon. Julie egyre kibámult az ablakon. A gomolygó köd hol foszladozott, hol összeállt, a fűz előbukkant, majd elrejtőzött. Bújócskát játszott a világ.

Testvéreim vannak. Féltestvéreim, de nem tudok róluk, és ők sem tudnak rólam.

- Az összeg...

A pap közelebb tolta hozzá a dobozt, és Julie tekintete most ráesett az apró ládikóra, azt is látta, hogy zárjában mives kis kulcs van.

- Az összeg elegendő arra, hogy a kisasszonyt megóvja az ínségtől. Szerény hozományként is szolgálhat, jóllehet tagadhatatlan, nem sok az esély, tekintettel a körülményekre - megnyomta ezt a szót -, hogy megfelelő házasulandó jelentkezzék. Haldokló anyjának az volt az óhaja - hangja most ünnepélyesre váltott -, hogy ön, kisasszony, zárdába lépjen. Nos, kegyed talán tudja, hogy a leendő apácáknak, hacsak nem alantas munkát végző nővérek, hozományt kell vinniök a rendházba. Vegye fontolóra szavaimat, kisasszony. Ne feledkezzék meg róla, hogy haldokló anyjának ez volt az óhaja.

Julie hallgatott.

- D'Albon grófnénak megnyugvás lenne a túlvilágon biztonságban látni kegyedet a világi kísértésektől.

- Tudok vigyázni magamra! - A kijelentés keményen szakadt fel belőle.

A pap fejét ingatta.

- Ki lehet biztonságban önmaga felől?

Julie válaszolni akart, de hangját elfojtotta a keserűség. A pap intőn emelte fel kezét.

- Ne essék a túlzott magabízás hibájába, egyenes út az a gög vétke felé. A sátánt a gög taszította a romlásba. És kérve kérem, ne most döntsön felindultan, sebzett szívvel. Érelje magában az elhatározást. Vegye fontolóra, hogy a zárdában tisztelet övezné, hiszen nyilván tanítás lenne a feladata. Távol és biztonságban a világi hívságoktól hathatósan imádkozhatna anyja lelki üdvéért. Igen, vegye mindezt fontolóra, és ha úgy dönt... Hiszen mi magunk döntünk sorsunkról.

- Úgy gondolja, tisztelendő úr? - Julie keményen, kihívóan nézett vele farkasszemet.

- Isten szabad akarattal ajándékozott meg bennünket, embereket.

- Én inkább úgy vélem, hogy sorsomról első ízben születésemkor döntöttek, másodszor pedig most akarnak dönteni.

A pap ismét fejét csóválta.

- A harag és keserűség rossz tanácsadó, higgye el nekem. D'Albon grófné kegyedet a sebektől akarta megóvni, amelyek születése körülményei miatt a világban érhetik.

Julie felállt.

- Köszönöm a fáradozását, tisztelendő úr.

- Kötelességemet teljesítettem, nem jár érte köszönet. Egy haldokló kérésének tettem eleget... S ha a fájdalom és keserűség csillapodtával úgy érzi, hogy segítségére lehetek, forduljon bizalommal hozzám, kisasszony.

- Köszönöm - ismételte meg a szót. Mereven biccentett fejével, és kiment.

Vissza a szalonon, az ebédlőtermen át a folyosóról nyíló szobájába. A zománccal bevont dobozt az írópultra tette. Egy ideig mozdulatlanul nézte, aztán lassan megfordította a zárban a kis kulcsot, és kinyitotta a fedelet. Hátha talál a dobozban néhány sort *tőle*, néhány szót, ami neki szól, a gyermekének. *Szeretlek. Ne haragudj rám. Nem tehettem másként.* De a dobozban csak pénz, Lajos-aranyak közt turkált. Mégis, remegő ujjakkal egyre kotort a fémkorongok közt, egy *személyes* emléket keresett, medaliont, benne arcképpel vagy kis keresztet. Akár egyetlen szót: Julie-nek. Semmi, csak a Lajos-aranyak.

Visszahúzta kezét, a dobozra rákattintotta a fedelet, ráfordította a kulcsot, és lassan, görnyedt háttal, mintha súlyos terhet cipelne, szekrényébe rakta a kasmírsál mellé. Aztán csak állt a szekrény előtt, meredten. *Őt* látta szürke selyemruhájában, feltornyozott parókával, élesebben látta, mint akkor, a valóságban.

- *Maradjon továbbra is szorgalmas és engedelmes leány.* - Kezét végighúzta Julie arcán. Simogatás volt? Vagy a vonásai rajzát akarta magával vinni tenyere bőrére? Az ajtóban visszafordult egy pillanatra. - Nem feledkezem meg magáról. - És hallja az apáca hangját:

- Írjon köszönő levelet a grófnénak. A megszólítás: „Felette tisztelt Jótevőm.”

Minden hazugság volt körülötte. Mi hát az igaz? Mi a valódi?

A két tárgy, a doboz meg a sál fogva tartotta tekintetét, szinte megbabonázta.

Kopogtatás rezzentette fel.

A szobalány csak a fejét dugta be.

- Marie kisasszony a tanulószobában várakozik.

- Megyek.

Az írópulthoz lépett. A nyitott füzet lapján a kis Marie dülöngő, egyenetlen betűi: „Az ildomos gyermek...”

Nem, mondta hangtalanul. És megismételte magában: nem. Mit tud Evrard-né az ő származásáról? A pap nem beszélhetett róla, köti a gyónási titoktartás. De valamit sejthetnek Evrard-ék, nyilván szeget ütött a fejükbe, miért utazott ide a tisztelendő sebbel-lobbal a haláleset után. Az örökségül hagyott kis összeg aligha kielégítő magyarázat.

Julie váltig töprengett a kérdésen, érveket és ellenérveket sorakoztatott fel magában, holott tudta, hogy bizonyossághoz úgysem jut el. És újra meg újra visszatért a kérdéshez: miért szorgalmazza Evrard-né is az ő zárdába vonulását?

Búcsúzáskor a pap ismét előhozakodott a klastromi élettel.

- Azt tanácsolom, töltsön néhány hónapot zárdában vendékként. Van rá lehetőség, magam is szívesen segítek. Az ottani élet talán, fogékonnyá teszi lelkét a világi hívságoktól való elfordulásra, megkedvelteti kegyeddel a tiszta békességet, s így teljesítheti a haldokló óhaját.

Julie hallgatott.

A pap nem adta fel a küzdelmet.

- Meglehet, hogy az élettől való búcsúzáskor feltárul előttünk a jövő, amely az Úr akaratából mindaddig rejtve maradt. A grófné előtt, ki tudja, talán megjelentek azok a tévutak, zátonyok, amelyek a világi életben az ön vesztét okoznák.

Julie, mintha redőnyt vont volna maga elé, úgy zárkózott be a hallgatásba.

Azt akarta, hogy lepereregjen róla minden, amit a pap mond.

Csak hogy mégsem pergett le *minden*.

- Óva intem - mondta a pap -, hogy akár szóban, akár írásban a D'Albonokhoz forduljon. Önnek, kisasszony, ezt ki kell mondanom, nincs semmiféle törvényes joga.

Válaszolni! Odavágni: tudom, törvénytelen származású vagyok!

De belefagytak a szavak.

- Távol áll tőlem, hogy fájdalmat okozzak kegyednek. Csupán meg akarom kímélni felesleges és talán megalázó lépésektől.

Végre felszakadt belőle! Elgyötört volt, de higgadtan beszélt.

- Kérem, tisztelendő úr, nyugtassa meg vér szerinti, de nem törvényes féltestvéreimet, hiszen nyilván róluk van szó, hogy sem szóban, sem írásban nem fogom háborgatni őket.

Búcsúzáskor azt mondta a pap:

- Isten óvja önt, lányom.

Julie kimerően fejet hajtott.

Akkor döbbsen rá, ha fogadalmat tenne, nem csupán haldokló anyja végső kívánságát teljesítené. (De hiszen nem érezte anyjának!) D'Albon grófék biztonságban lennének a nem-kíváncsi, az alkalmatlan jelentkezőtől. Ha ő bezárkózik egy rendházba, apáca volta biztosíték, hogy nem csinál botrányt, s a családnak nem kell őt pénzzel elhallgattatnia.

A vér szava! Amiről megindultan beszélnek, amiről annyit írtak, oly fennkölt szónokolnak! Hát ennyit ér a vér szava.

Evrard-né maga is szóba hozta a zárdát.

Talán csak azért igyekszik rábeszélni őt a kolostorba vonulásra, mert úgy tudja, hogy Julie „jótevője” így kívánt gondoskodni pártfogoltja jövőjéről. Ennyi elegendő, hogy egy ember sorsát - az övét! - eldöntse.

Mért is ódzkodik ő annyira a zárdától? Mért tiltakozik minden porcikája ellene? A szegénységi fogadalom? Nem. Hiszen világeletemben szegény volt, s az a néhány maréknyi Lajos-arany a zománcozott díszdobozban, az örökség, csupán a nyomortól óvna meg ideig-óráig, ha nem tudná megkeresni a kenyerét. A szüzességi fogadalom? Eddig még nem találkozott olyan férfival, aki lángra lobbantotta volna. Persze még fiatal, alig múlt tizennyolc éves, csak hogy akadnak lányok, nem is kevesen, akik tizennégy esztendősen mennek férjhez. Igaz, aligha kérdezik meg őket, akarnak-e vagy sem. Az apa elhatározása parancs, a lányt, ha nem engedelmeskedik, zárdába küldheti a szülő.

Ha nem engedelmeskedik...

Hirtelen megértette. Megvilágosodott benne, olyan erővel, mintha sötét szobában egyszerre száz meg száz gyertya gyulladna fel. Az apácának engedelmisségi fogadalmat kell tennie. Zokszó nélkül teljesíteni, amit a főnöknő elrendel. Azt cselekedni, szólni, amit előírnak. Mindig. Soha nem döntení önállóan. Miről? Arról, hogy mi a fontos, és mi nem az, mi a helyes és mi a helytelen, hogy mit kell tenni, mitől tartózkodni.

Én magam akarom elhatározni. Nem más, mások parancsa szerint.

De hátha hibás a döntésem?

Mi igazít el?

Julie töprengve hajtja homlokát tenyerébe.

Persze, ott a vallás. A vallás felvilágosít, hogy mi a vétek, a bűn és mi az erény. De a vallás nem mutat irányt minden téren. A hétköznapi élet dolgaiban ránk vár a döntés. Csakhogy mi mutat utat az elhatározáshoz, miként mérhető le, igazunk van-e vagy tévedtünk?

Julie maga elé mered.

És újra meg újra beleütközik a bizonytalanságba, akár egy tömör falba.

Igen, Evrard-ék aligha sejthettek valamit, vagy csupán annyit, hogy a grófi család gyóntatójának sugalmazására más irányt kell szabni az ő életének. A vadászgatáson kívül csak a közeteivel foglalatoskodó háziúr is megemlítette, hogy távoli főrangú rokonuk, a Párizsban élő Deffand márkíz ajánlására Marie hamarosan az ország egyik híres nevelőintézetébe kerül. Az intézetbe nem könnyű bejutni, de az özvegy márkíz irodalmi szalonját a francia, sőt az európai élet színe-java látogatja; a párizsi rokonnak nyilván sikerül elintéznie Marie felvételét. Vagyis Julie tudára adta, hogy nevelőnői állása hamarosan megszűnik.

Mintha azt akarnák, hogy minél távolabb kerüljön innen, vagy legalább más életkörülmények közé. Evrard-né is... Miután hiába terelte a szót a zárdabeli élet nyugalma, az apácákat övező tiszteletre, néhány nap múlva házassági tervvel hozakodott elő. Julie akkor bosszankodott, idővel inkább mulatságosnak találta.

Evrard-né ünnepélyes arckifejezéssel nyitott be hozzá.

- Julie kisasszony, örömmel közlöm, hogy kérője jelentkezett.

- Kérőm jelentkezett?! - ismételte álméklodva.

- Jóllehet, a kisasszony hozománya ugyancsak szerény, de kérőjének, ennek a jellemes és érdemes férfinak kárpótlást nyújt a maga jó erkölce, szorgalma, amelyről férjem és én kedvezően nyilatkoztunk.

Julie szeme tágra nyílt meglepetésében. Gondolatai végigszáguldtak a kastélyban megfordult nőtlen férfiakon. Csak nem az a fiatal tiszt, aki olyan érdekesen adta elő II. Frigyes porosz király és Voltaire összeveszését? A Franciaországból elmenekült Voltaire - attól tartott, hogy írásai gúnyos, bíráló hangja miatt hazájában bebörtönzik - elfogadta a porosz uralkodó meghívását. De Frigyes olyan fukar, hogy még azt is megszabta, mennyi gyertyát használhat a vendég.

A fiatal tiszt volna?... Az asztalnál néhány szót váltottak. Este ő a klavikordon játszott. Néha magán érezte a fiatalember tekintetét. Távozáskor akaratlanul leejtette a legyezőjét, a tiszt felemelte...

- Kérője megállapodott, tekintélyes férfi. Maga is ismeri. - Evrard-né hatásos kis szünetet tartott. - Gérard úr.

Julie nem hitt a fülének.

- De hiszen ő házas. Úgy tudom, két kisfia van.

- Az apjáról beszélek. Özvegy atyjáról.

- Asszonyom... Az idősebb Gérard úr... lehet vagy hatvanéves.

- Csak ötvennyolc, kisasszony.

- Én tizennyolc vagyok, asszonyom. Kerek negyvennel kevesebb.

- Magam is tudok számolni! - Evrard-né hangja fagyos volt. - És hadd figyelmeztessem rá: maga megfeledkezik arról, hogy nincs módjában válogatni. Gérard úr ajánlata megtisztelő.

- Kétségtelenül, de én... még nem gondoltam férjhezmenetelre.

Nem igaz! - intette le magát gondolatban. - Ha az a tiszt kérte volna meg a kezem... Mért kell hazudni? Kell?...

- Alig ismerem Gérard urat - tette hozzá halkán. - Köszönésen kívül nem váltottunk szót.

- Kisasszony... - Evrard-né lesújtóan mérte végig. - Amikor boldogult atyám közölte fivéremmel, hogy meg fog házasodni, fivérem megkérdezte, kit vesz majd feleségül. Boldogult atyám azt válaszolta: „A saját ügyével foglalkozzék! A fiatalok házasságának eldöntése az apa feladata.” Magának, kisasszony, nincs apja, anyja.

- Nincs.

A szürke selyemruhás asszony felbukkant, eltűnt. Egy kasmírsál maradt belőle, egy zománcos doboz, néhány maréknyi aranypénz. Az apa? Ki lehet az apám? Tudja egyáltalán, hogy a világon vagyok?...

Volt valami Julie arcán, tekintetében, amitől Evrard-né felbőszült.

- Férjem és én gondviselői igyekeztünk lenni.

Julie köszönetet akart mondani, de az asszony közbevágott:

- Nos, senki nem tukmálja magára azt, ami a javát szolgálná. De kötelességem figyelmeztetni, hogy Marie lányunk ősszel nevelőintézetbe kerül.

Evrard-éknál hamarosan kitelik az ideje, elhelyezkedést kell keresnie, ha nem akarja felélni a rátestált összeget. Julie sorra vette a környék nemesi családjait, ahol otthont találhatna. Egynél sem állapodhatott meg. Felnőtt utódaik vannak, vagy apró gyerekeik, akiket, miként a szokás diktálta, dajkaságba adtak, hogy a sivalkodó csecsemő s a lábatlankodó apróság ne zavarja a ház rendjét. A cseperedő gyerekek történetesen egytől egyig fiúk, mint az ifjabb Gérard házában a két iker, és Julie-ben felötlik, ha elfogadja az idősb Gérard úr ajánlatát, a férjjel együtt két fiúunokára is szert tesz. A gondolatra el is mosolyodott - igaz, kesernyésen.

A véletlen hozta meg a nagy változást életében. Igen, a véletlen, de ő nyúlt utána. Megragadta a lehetőséget, volt mersze próbálkozni. De az a különös, hogy amikor meghallotta... Igen, akkor esze ágába se jutott.

...A gong ebédre hívott. Ő ott állt a székénél, az asztal végén, jobbján Marie, és várta, hogy Evrard-ék elfoglalják helyüket. A ház asszonya már leült, amikor Evrard úr belépett.

- Párizsból érkezett levelem Deffand márkíztól. Rokonom lesújtó hírt közöl.

Az inas odakínálta az előételt a háziasszonynak, Evrard-né, miközben tányérjára tett egy szelet pástétomot, azt kérdezte:

- Éspedig?

Az inas most a háziúr bal oldalán nyújtotta a tálát.

- Az utóbbi időben erősen romlott a látása.

- Ami nem akadályozta meg az istentelen Voltaire könyveinek olvasásában.

- A jövőben nem fog olvasni. Sem Voltaire-t, sem más író. - Evrard kis szünetet tartott. - Megvakul. Az orvosok közölték vele, hogy rövidesen elveszti szeme világát.

Evrard-né kezében megállt az evőeszköz.

- Borzasztó. Szívemből sajnálom szegényt. - És hozzátette: - Bizonyos, hogy nincs remény?

- Kiváló orvosok mondták, hogy nincs.

Csend volt. Julie súlyosnak érezte.

- A betűi nagyon kuszák. Alig tudtam elolvasni a levelét - mondta aztán a háziúr.

Evrard-né sóhajtott.

Egy ideig szótlanul ettek. Julie figyelmeztető pillantást vetett tanítványára, akinek kése kétszer is odakoccant tányérjához. A második koccanásnál odasúgta neki:

- Vigyázzon!

Az inas leszedte a kiürült tányérokat, és behozta a fácánsültet.

- Keserves lehet így élni. Örök éjszakában... - Evrard-né kivett egy combot.

- Azt írja, majd felolvasónőt vesz a házába, akinek a leveleit is tollba mondhatja. „Nem hagyom, hogy a sors leteperjen” - így írta.

Nem hagyom, hogy a sors leteperjen... A szavak keringtek, visszhangoztak Julie agyában. Nem hagyom...

A terítékre meredt.

- Csak az a bökkenő... - Most Evrard úr vett a fácánsültből. Egy másik inas bort töltött a poharakba, a kislánynak almalét.

- Mi a bökkenő? - kérdezte a ház asszonya.

Az inas a gyereket kínálta.

- A márkíz átalussza a nappalokat. Éjjelente van ébren.

- Majd csak talál Párizsban társalkodónőt.

- Felolvasót, akinek tollba mondhat - helyesbített Evrard.

A tál Julie-hez ért.

- Akad Párizsban éppen elég nőszemély, még túl sok is, aki megszokta az éjszakázást - állapította meg csípősen Evrard-né. - Persze, az más kérdés, mennyire értenek ezek a hölgyek a tollforgatáshoz.

- Holnap hajnalban vaddisznólesre megyek - mondta később a háziúr.

- Julie kisasszony, ebéd után nézzen ki a konyhába. Mondja meg a szakácsnénak, hogy hat órára rendeljük a vacsorát. - Evrard-né a férjéhez fordult. - Vagy még korábban óhajtja?

- Hat óra megfelel.

...Akkor, az asztalnál nem jutott eszébe. Csak este, a szobájában, lefekvéshez készülődve ötlött fel benne...

A párizsi hölgy, akit vakság fenyeget, felolvasónőt keres. Hátha a házához kerülhetne! Párizsba jutni, ott élni! A gondolatra a lélegzete is elállt. Látja magát szemközt a vak asszonnyal, felolvas neki. Nem *Az ildomos gyermekből*, nem hosszú prédikációkból, hanem... Talán Voltaire úr munkáiból vagy egy másik író könyvéből, az író nevét elfelejtette. *A sánta*

ördög, ez a címe a műnek. Erről a regényről is beszélt a vendég katonatiszt. *A sánta ördög* észrevétlenül bekukkant a háztetők alá, feltárul előtte az emberek élete, az is, amit rejtegetnek...

Ha írna annak az előkelő párizsi hölgynek... De mért esne a márkíz választása rá, a vidéki nevelőnőre? Másrészt mégiscsak ajánlólevél, hogy ő a rokon Evrard család házában él már közel két esztendeje.

Tenyérébe temeti homlokát, szemét lehunyva töpreng. Csukott szemhéja alatt megjelenik a sánta ördög, lólába van, halántékából apró, görbe szarvak nőttek, suhan a levegőben, látja, ami a háztetők alatt történik, mindent lát, azt is, amit gondosan, félve titkolnak. Ő a tanú. Párizs... Úgy hírlík, ott négyemeletes házak is vannak, talán magasabbak annál a dombnál, túl a patakon. És a színházak... Itt vidéken olykor vándorszínészek járnak. Egyszer, egyetlenegyszer ő is megnézhetett egy előadást.

Julie lefejtí kezét homlokáról, az írópultra könyököl. Sokáig ül így, maga elé meredve, fejében nyüzsögnek a gondolatok.

...Nem hagyom, hogy a sors leteperjen.

Nagyot lélegzik, papírt vesz elő, a lúdtollat belemártja a kalamárisba. Sebesen rója a betűket.

1750. február 20.

Asszonyom!

Elnézését kérem, hogy soraimmal ismeretlenként felkeresem. Az Ön rokona, Evrard úr házában vagyok nevelőnő, majdnem két éve. Evrard úrtól értesültem arról, hogy Ön felolvasónőt keres. Bátorodom ajánlkozni, annál is inkább, mert az itteni munkám hamarosan véget ér, növendékem az Ön kegyes közbenjárása révén nevelőintézetbe kerül.

Evrard úr említette, hogy éjjelente lenne szükség a felolvasónő szolgálatára. Én készséggel vállalnám az éjszakai elfoglaltságot. Szerénytelenség nélkül állíthatom, hogy hangomat kellemesnek találják, a zárdában, ahol tanultam, nemegyszer adtam elő jeleneteket épületes színművekből. Olaszul folyékonyan beszélek, s ha Asszonyom úgy rendelkezne, egyéb idegen nyelvet is elsajátítanék buzgó igyekezettel. Tudok játszani klavikordon, s úgy mondják, elég jól énekelek.

Boldog lennék, ha Asszonyom méltónak találna a felolvasónő és társalkodónő tisztére.

A levelet az illendőség szerint így fejezte be:

Az Ön felette alázatos és engedelmes szolgálója

Julie de Lespinasse

Aztán a nevére meredt. És ismét eltűnődött, vajon ki az a nemesi előnevű de Lespinasse házaspár, aki magáénak vállalt egy törvénytelen születésű csecsemőt. Lepénzelték a férjet és a feleséget? Élnek-e vagy valóban halottak? S az is lehet, hogy őrá a szürke selyemruhás asszony... vagy a szeretője egy jó hangzású nevet aggatott.

A válasz sokára jött meg. Hamvazószerda volt, a negyvennapos húsvéti nagyböjt kezdete. Marie morcosan ült a klavikord előtt; az imént panaszolta el, hogy hosszú hetekig napjában csak egyszer ehet jóllakásig.

A szobalány nyitott be.

- Julie kisasszony, Evrard úr hívhatja.

A könyvtárszobában az asztalon halványkék boríték. Julie megpillantotta rajta a nevét.

- Magának szól, kisasszony.

Igyekezett uralkodni magán, de reszkető kézzel bontotta fel a levelet. Fogai ajkába mélyedtek, amíg az apró, hegyes betűket olvasta. Aztán nagyot lélegzett.

Később ötlött fel benne, milyen egyenletes, határozott a jóformán vak asszony írása. Evrard úr alig olvasható ákombákomot emlegetett. Tollba mondta a levelet a márkíz? Vajon kinek?...

II. PÁRIZSBAN

A postakocsi rátért a széles hídra. Két évszázada, amikor épült, ez volt Párizs új kőhídja, s azóta is így nevezik: Új híd.

Julie szeméből elszállt az álmoság, kinézett a batár ablakán. Micsoda látvány! A napsütésben IV. Henrik lovas szobrának árnyéka a híd macskaköveire vetődött, de a királyi lovas mozdulatlan árnyképe máris eltűnt egy juhnyáj patái alatt. Az állatok engedelmesen tülekedtek egymás mellett, egymás nyomában. Bérkocsik és díszes hintók közt hordszékvivők loholtak; a nyáj a híd korlátjához szorult. Magas ülésű kordéban fekete süveges sarlatán bukkan fel, feje fölött himbálózik a cégére: *Bevált gyógyszerek fogfájás és kólika ellen...* Újságáros rozsdás hangon kínálja a legújabb híreket a kanadai háborúról, India kincseiről, a jezsuita rend támadásáról a nagy ismeretterjesztő mű, az *Enciklopédia* ellen.

Párizs... Alig egy félórája a Montmartre kaptatóján a szélmalmok fürgén hadonászó szárnyait látta. Aztán girbegörbe utcákon gördült a batár, műhelyek sorakoztak, majd vedlett bérházak nyurgultak fel; Julie csalódottan nézte a sivár látványt. A batár elhúzott a piac mellett. Julie nem tudhatta, hogy kora tavasszal itt tört ki az éhségzendülés. Mire a fegyveresek megérkeztek, a kiéhezett tömeg mindent széthordott, a sárba taposott cipókat is.

Tízet harangoztak. A postakocsi befordult az előkelő negyedbe. A címeres magánpalotákból, a gazdag polgárok díszes házaiból szélesre tárt kapukon gördültek kifelé a hintók, szalagos sörényű lovakon nők nyargaltak gavallérjaikkal a Szajnaparti sétány felé, halványpiros csizmák, derékhoz simuló selyemkabátkák, élénk színű frakkok, fodros gallérok és kézelők, lebegő tolldíszek színfoltjai suhantak.

Egy utcakereszteződésnél torlódás támadt. A postakocsi döcögve lassított, Julie megbámulhatta a kirakatban az archaikusan mosolygó Buddha-szobrot és mellette a lakkozott négerfejet, a fehérén villogó nagy szemgolyón körbejáró mutatók jelzik az órákat és perceket.

Aztán a batár megállt a postakocsi-állomáson. Julie-t hirtelen elfogta a szorongás: hátha nem várják. Akkor nem marad más hátra, mint bérkocsit fogadni, esetleg hordszéket, ami nyilván olcsóbb. Csakhogy csomagjaival nem ülhet hordszékebe.

Megmarkolta kezításkáját.

Felesleges aggodalom. A postakocsi állomása előtt egy lakáj állt, kezében magasra tartott felirat: *Deffand márkíz szolgálatában*. Julie felé indult, meghajlással üdvözölte, majd a csomagok közül, amelyeket a kocsis kirakott a poggyásztartóból, felemelte a Lespinasse kisasszony címkét viselő két bőröndöt, s a közelben várakozó díszes hintóhoz vezette az érkezőt. Julie beszállt.

Behajtott zsalugáterek mögött rejtőzködnek Deffand márkíz ablakai, vakon, mint az idős asszony, aki kizárta életéből a napfényt, bőrén sem akarja érezni simogatását. Vendégei késő éjjel széledtek szét, az inasok eloltották a csillárokból a gyertyákat, az úrnőt pongyolába öltöztette komornája. A márkíz selyempongyolában, lábát hímzett zsámolyon nyugtatva felolvastatta a heti számadást titkárával - kellemetlenül reszelős a hangja! -, majd egy hosszú levelet mondott tollba neki. Reggelre járt, mire aludni tért.

Julie-t egy szobalány vezette be szobájába.

- Ha a kisasszony enni óhajt...

Köszöni, nem éhes. Tisztálkodni szeretne.

A szobalány elhúzta a függönyt, amely a mosdóállványt s rajta a nagy porcelántálat takarta el.

- A kisasszony ráér. A márkíz késő délután kel fel.

Deffand-né aranylánccal felékesített két angóramacska közt trónol, mályvaszínű ruhát visel, arcán a hajdani szépség nyomai, gőg, unalom és kesernyés kiábrándultság. A halványkék selyemtapétán sokszínű pillangók röpködnek.

- Asszonyom, hadd köszönjem meg hálás szívvel, előszóval is...

Bár Deffand-né nem láthatja, Julie mélyen bókol, ahogy a szokás diktálja.

- Ne köszönjön semmit. - A felgyűrűzött kéz mozdulata is félbeszakítja Julie-t. - Nem kedvelem a hálát. Ikertestvére az irigységnek és gyűlölködésnek.

- Asszonyom, az ikertestvéreknek olykor semmi közük egymáshoz.

A hervadt arcon mosoly dereng.

- Úgy vélem, nincsenek rózsás elképzelései a vérségi kapcsolatokról.

- Nincs családom, amióta az eszem tudom, sose volt. De azt hiszem... Persze lehet, hogy tévedek...

- A tévedés gyakran megesik, és nemcsak magával. Ami engem illet, én legkevésbé sem kedvelem azokat az embereket, akik annyira csüggnék az igazságon, hogy kizárólagos tulajdonuknak vallják, és sose hajlandók átengedni másnak.

Julie előtt most felötlik Evrard-né. Hányszor kezdi így a mondanivalóját: „Én mindig... Én soha...”

Álmélkodva, tisztelettel és kissé zavartan bámul a vak asszonyra. A márkíz kis szünetet tart, talán hogy a vidékről érkezett lánynak ideje legyen eltűnődni szavain. Aztán száraz, szigorú hangon összegezi:

- A mások véleményének semmibe vevése, a magunkétól eltérő meggyőződés üldözése temérdek bajt zúdított és zúdít a világra.

Julie ámul. A mályvaszín ruhás világtalan asszony szavai távlatokat nyitnak meg előtte. Mintha ami mostanáig körülvette, amit hallott, amit tud, egy csapásra kétségessé vált volna. Mintha másként, egészen más irányt követve kellene mostantól fogva gondolkoznia.

Aztán utolérték a márkíz szavai:

- A tízparancsolathoz én odaírnám tizenegyediként: Ne ess a fanatizmus bűnébe! Ismeri Voltaire írásait?

- Sajnos, nem.

- Gondoltam. Nálam alkalma lesz megismerni. Voltaire úr megtisztelt azzal, hogy Ferney-ből, a birtokáról elküldte legújabb művét. Majd felolvassa nekem.

- Boldogan, asszonyom.

A márkíz arckifejezése arról tanúskodott, teljesen közömbös számára, hogy társalkodónőjét boldoggá teszi vagy sem Voltaire legújabb művének felolvasása.

Hirtelen visszakanyarodott beszélgetésük kezdetéhez.

- Az imént a vérségi kapcsolatokról esett szó. Fejezze be, amit mondani szándékozott.

- Azt hiszem, a magunk választotta barátság értékesebb a családi köteléknél, amelybe...

Elakadt, kereste a szót.

- Esetleg belekényszerültünk... - Deffand-né szája kesernyés mosolyra görbült. Felállt.

- Kísérjen át a szalonba.

Milyen hatalmas terem! Ilyen méreteket Julie sose látott. Csak később veszi észre, hogy a szoba falain elhelyezett, szinte a mennyezetig nyúló tükrök megnövelik a távlatokat. Szemközt látja a halványkék mezőben a sokszínű pillangókat, mintha a szomszéd szobából, a széttárt ajtón át röppentek volna ide. A nagy szalon három ajtaja felett aranyozott keretbe foglalt képek, az egyikén áttetsző lepelbe burkolt, leomló hajú nő szunnyad széles nyoszolyán, felette pufók Amor lebeg, kezében felajzott nyíl. Amor, a szerelem istene. S a másik kép! Az is fiatal nőt ábrázol: fehér ruha, fekete sál, aranyló szőke haj, szája, mint az érett, húsos gyümölcs. És egy tájkép, a háttérben romokkal. S a selyemhuzatú karosszékek, a pamlagok, az alacsony asztalok, a hatalmas, szikrázó csillár, mindez a harsány szépség, dús pompa egy zárda épületszárnyában.

Julie csak idővel tudta meg, hogy előkelő özvegyek olykor zárdák egy részét veszik bérbe. Azt is csak később gyanította, hogy a márkíznak talán kaján öröme is telik benne, hogy a szegénységi fogadalmat tett apácák szomszédságában rendezte be fényűző lakosztályát, s ott verődik össze a felvilágosodást hirdető vendégsereg.

- A szobor a kandalló mellett kit ábrázol, asszonyom? - kérdi a keskeny, gúnyos fejre pillantva. A tekintet márványba vésetten is átható.

- Voltaire mellszobra.

Az inas kitárta az ajtót.

- D'Alembert úr - jelenti.

A belépő férfi korát nehéz lett volna megállapítani. Nyurga alakja fiúnak látszik, pisze orrában is van valami kamaszos, de a boltozatos homlok alatt a kutató szempár tekintete olyan éles, hogy Julie szinte anyagnak érzi, s az arcvonásai olyan kimunkáltak, hogy mindez érett férfira vall.

- Az új társalkodónőm. - A háziasszony kis szünetet tart, s aztán ejti ki Julie nevét. S egy kézmozdulattal: - D'Alembert úr, a világhírű matematikus.

- Kisasszony, el vagyok bűvölve - mondja a vendég gépiesen a bemutatkozáskor kötelező udvariaskodást, s elmosolyodik, fanyarul, mint aki nem sokra tartja a saját világhírét. Különös mosoly, Julie bujkáló iróniát és kiábrándult szomorúságot is sejt mögötte.

- D'Alembert úr Diderot úrral a készülő *Enciklopédiát* szerkeszti - folytatta a tájékoztatást a márkíz. - Foglaljon helyet, kedves barátom. - És aztán Julie-hez: - D'Alembert úr volt szíves megírni magának a hívó levelet. Titkáromat elengedtem, esküvőre utazott.

- Örülök, hogy láthatom, asszonyom. - D'Alembert egymásra veti fehér térdharisnyás lábát.

- Én meg hiányoltam már napok óta.

- A mama megbetegedett. Magas láz...

Julie álmélkodva vonja fel szemöldökét. Olyan furcsa a *mama* szó felnőtt férfi, neves matematikus szájából, és ráadásul ebben a nagyvilági környezetben.

- Remélem, jobban van már a derék asszonyság.

- Köszönöm érdeklődését, már jobban. Az orvos megnyugtató. Ő ugyan nem akart orvost látni, de én makacs agglegény lévén a saját elhatározásomnak szereztem érvényt.

- Messze van még az aggregénységtől. Egyébként könnyen változtathat rajta.
- Változatlanul nincs szándékomban.

A háziasszony a vendég felé fordítja arcát, vak szemének most olyan a kifejezése, mintha *látná* a férfit.

- Tegnap kivételesen elfogadtam egy meghívást, a spanyol követét. Ott találkoztam az ön anyjával. Az ő korában egyenest bámulatos a szellemi frissessége.
- Tencin asszony valóban tökéletesen megőrizte kiváló elméleti képességeit. Egyébként az ő fogadóestjére sem jutottam el.

Hát ez érthetetlen! Julie úgy érzi, mintha imbolyogna lába alatt a szőnyeg, forogna körülötte a szoba. Az imént a beteg mamájáról beszélt D'Alembert, most meg kiderül, hogy az anyja, aki megőrizte szellemi frissességét, ez a Tencin asszony... Tehát van egy mamája, akinek a betegsége miatt nem ment el az anyja fogadóestjére. Felfoghatatlan... Hiszen az sem lehetséges, hogy az anyósát nevezi mamának, mert az imént jelentette ki, hogy aggregén, nincs és nem is volt felesége.

Az inas - szélesre kitárva az ajtót - új meg új neveket jelent, és a márkíz sorra ismerteti meg velük felolvasónőjét, Julie újra meg újra bókol. Igyekszik palástolni növekvő zavarát. Eleinte vidékies, nagyon egyszerű ruhája miatt feszeng a brokátba, taftba, csipkébe öltözött dámák közt, hamarosan a társalgástól - mohón figyel rá! - kóvályog a feje. Zúdulnak rá az élmények. Ismeretlen, izgalmas világba cseppent, ahol minden sose hallott újdonság, vagy éppenséggel az ellenkezője annak, amit mostanáig tudott.

Az az érdekes arcú öreg férfi, Hénault úr - a Francia Akadémia tagja, akárcsak D'Alembert - kijelenti, hogy az igazi akadémiák, a tudás központjai és terjesztői a párizsi szalonok, ahol úgyszólván minden lényeges kérdést megvitatnak: mily nagy a szerepük az *Enciklopédia* pártolásában és népszerűsítésében. D'Alembert megemlíti, hogy Voltaire azt tanácsolta legutóbbi levelében, telepítsék át az *Enciklopédia* előállítását Svájcba, ahol nem kell rettegni a cenzúráról, a betiltástól vagy éppenséggel attól, hogy a hóhér máglyára veti a művet.

Diderot - milyen hevesen hadonászik, milyen változékony az arca, hol elmélázó, hol méltatlankodó, hol meg tűnődő, szenvedélyes - hallani sem akar az áttelepülésről. Az *Enciklopédia* sorra megjelenő köteteit Franciaországhoz, Párizshoz fűzi a munkatársak túlnyomó része, nemcsak a tudósok, írók, hanem a mesteremberek is, akikkel ő együtt dolgozza ki a szerszámok és a gépek ismertetését, a munkafolyamatok leírását. A kiadót sem hagyhatja cserben.

Deffand márkíz megjegyzi, hogy az előfizetőkhez Svájcba is eljutnának az *Enciklopédia* kötetei.

Aztán a mű ellenségeire került a sor, a nagy hatalmú jezsuita rendre, a párizsi érsekre, aki a tekintélyromboló nyomtatvány betiltását követeli, s a Legfelsőbb Bíróságra, amely máglyán égettette el Diderot könyvét, a szabad vizsgálódás szellemében írt *Filozófiai gondolatokat*.

Az öreg Hénault úr Voltaire szavait idézi:

- Amikor ez a könyv máglyára került, Voltaire azt mondta: „Soha, semmit sem szabad a saját nevünk alatt kiadni. Ha engem netán mégis veszély fenyegetne, sürgős értesítést kérek, hogy a tölem megszokott nyíltsággal mindent letagadhassak.”

Diderot legyint.

- Ha nagyon akarják, kinyomozzák a szerzőt.

Majd a vakbuzgó trónörökös emlegetik, aki annak idején a párizsi érsekkel együtt szorgalmazta az *Enciklopédia* második kötetének betiltását. A király kegyencnöje, Pompadour márkíz közbenjárásának köszönhető, hogy a betiltást végül is hallgatólagosan visszavonták.

Julie agyában kavarnak, torlódnak a gondolatok; igenről nemre, nemről igenre váltanak. XV. Lajosról, akit a legkeresztényibb királyként emlegettek a zárdában, itt azt hallja, hogy a kicsapongást egyesíti a tunyasággal. Főkomornyikja szállítja neki az alig serdült lányokat. Párizst úgy utálja, hogy külön utat építtetett, így kerüli el, ha Versailles-ból egy másik kastélyba utazik. Főurak busás kegydíjakat húznak, Versailles-ban egymást érik a pazar ünnepélyek, Pompadour pompás új kastélyt építtet magának, s az országban járványként pusztít az éhhalál.

Igen, nem, zakatolja Julie agya. Az *Enciklopédiát* pártoló királyi szerető, a főrangra emelt Pompadour élen jár a tékozlásban, minisztereket buktat, híveit miniszteri rangra emelteti, kegydíjakat osztogat, a fogadásokra külön udvartartással vonul be.

És az *Enciklopédia*! Nem csupán egyetemes ismereteket közlő mű. Több annál. Akik írják, meg akarják változtatni a világot. Rombolnak és építenek. Hát lehetséges betűkkel?...

Aztán ismét Voltaire-re fordul a szó. Fiatalkorában két ízben is volt a Bastille börtön foglya, ahová bírói ítélet nélkül, királyi parancsra bárkit bebörtönözhetnek. Második szabadulása után tanácsosnak látta minél messzebb kerülni Párizstól. „Négy lábbal vettem meg magam - idézte a vak márkíz Voltaire levelét. - A két mellsőt Svájcban, Lausanne-ban, ahol szép házat vásároltam, s a nyári lakomban, Genf mellett - a városból oda járnak ki hozzám. A két hátsó lábam a birtokomon.” A birtok Ferney, francia földön, de a svájci határ közelében, ahol Voltaire legtöbbet időzik, szerte Európából ott keresik fel a tisztelgő vendégek.

Ferney... Voltaire a birtokán manufaktúrákat, műhelyeket létesített, s a bennük dolgozókat felszabadította a jobbágysorból.

- Merőben különböző anyagi helyzet, de egyenlő lehetőség a boldogságra, és egyenlő szabadság mindenkinek. Ez a jövő társadalma, ez a cél, amelyre törekedni kell - mondja egy szembetűnően szép férfi, Helvétius.

Kijelentésére Diderot felkapja a fejét.

- Gazdag és szegény egyenlő lehetősége a boldogságra? Kétlem. Hogy egyenlő szabadságuk volna? Tagadom.

Szavait csak egy pillanatig fogadja csend. Az álmélkodás? A megütközés? Aztán egy hölgy, aki gyakran mosolyog negédesen, fejét félrebillentve kijelenti:

- Ez úgy hangzik, hogy akár Rousseau is állíthatná.

- Az *akár* szó szöges ellentéteket is takar - jegyzi meg Helvétius.

- Éspedig? - A negédes hölgy szeméhez emeli lornyonját, tekintetével Diderot-t veszi célba. - Hadd halljam az ön szájából, Diderot úr, aki a legilletékesebb rá, hogy kifejtse álláspontját.

- Rousseau és én megegyezünk abban, hogy a társadalom, amelyben élünk, enyhén szólva elevenünkbe vág. De korántsem értek egyet Rousseauval azzal az állításával, hogy az ember ősállapotában ártatlan, tiszta és boldog volt. Vad ösztönök és adakozó szeretet keveréke az ember, őserdőt hordoz magában csodálatos szépségű növényekkel és iszonyatos fenevadakkal.

A Julie mellett ülő férfi most odahajol hozzá.

- Úgy hírlík, Diderot és Rousseau közt bomlóban a nagy barátság. Annak idején, amikor Diderot-t bebörtönözték, Rousseau naponként látogatta.

- Csakugyan - mondja Julie.

És ismét a kavargó gondolatok. Igen és nem... Nem és igen...

Ő mindaddig úgy tudta, hogy a bűnösöket zárják börtönbe, főbenjáró esetben kivégzik őket. A szörnyű halálbüntetésre, a gyötrelmes kerékbetörésre mindig iszonyattal gondolt... A nyomorult elítéltnak minden tagját összetöri a forgó kerék. Igen, ő úgy tudta, azt hitte, hogy a bűnösökre sújt le a büntetés, és most azt hallja megrökönyödve, hogy Voltaire, akinek márvány mellszobra itt van az ébenfa talapzaton, kétszer került a Bastille-ba. S ez a Diderot úr, akinek arcjátéka egy színészén is túltesz, s aki éppen most azt fejtegeti, hogy minden, ami *van* a világegyetemben, magában hordozza a lehetőséget, hogy átalakuljon, mássá váljon, s hangját felemelve a változás nagy törvényét emlegeti, ő is megjárta a börtönt.

Túl sok zúdul rám - motyogja magában Julie hangtalanul. - Túl sok egyszerre. Mintha sebesen forgó körhintán ülnék. Szédül a fejem.

Magán érzi az asztal túlsó oldalán ülő D'Alembert tekintetét. Kicsit gunyoros, kicsit szomorú ez a kutató tekintet. Mintha váltig azt kérdezné: Ki vagy, te vidékről idecsöppent lány? És Julie is azt kérdezi magában: Ki vagy? Van egy mamád, akiért aggódsz betegségében, s van egy anyád, akinek a fogadónapjára nem mentél el a mamád állapota miatt.

Már alig bír odafigyelni a társalgásra, mondattöredékek röpködnek, cikáznak agyában, szavak hullanak le a füle mellett. Mégis felfigyel, amikor a római arcélű Helvétius azt mondja:

- Pompadour márkíz írókat és tudósokat szeretne Versailles-ba hívni. A porosz példára hivatkozott uralkodónknak. Frigyes király filozófusokkal, költőkkel vacsorázik kastélyában, Sanssouciban. Nagy kerek asztalnál ülnek együtt.

- Voltaire jobbnak látta szökve távozni Frigyes király udvarából - veti közbe a háziasszony.

- Ófelsége hogyan fogadta Pompadour javaslatát? - kérdi D'Alembert. Hangjában, mosolyában enyhe gúny.

- Csupán annyit felelt rá, hogy temérdek filozófus, író meg más efféle alak nyüzsg manapság Franciaországban. És azt kérdezte: „Mit gondol, hányan ülnének az asztalomnál? Egy is sok belőlük.”

- Az anhalti hercegné őfensége - jelenti a lakáj.

A borjúképű, kövérek fenség mentegetőzéssel kezdi, hogy ily későn érkezett. Folyékonyan beszél franciául, de oly furcsa kiejtéssel. Így mondja: „Ety nátyon értékes színházi előadást folt álkálmám látni.” Anhalt apró hercegség német földön, és ahogy Julie rövidesen megtudja, a hercegné férje tábornok Frigyes porosz király hadseregében.

A márkíz érdeklődik, hogyan érezte magát a hercegasszony Szentpétervárott.

D'Alembert az alacsony, cirádás asztal felett halkan közli Julie-vel:

- A hercegné lánya az orosz trónörököshöz ment feleségül.

- Sophie, illetve már Katalin a neve, amióta az evangélikus vallásról áttért a pravoszláv hitre, de nekem még mindig nehezemre esik megszoknom az új nevét... Szóval Sophie lányom, azaz Katalin, rövid idő alatt bámulatos eredménnyel sajátította el a nehéz orosz nyelvet. A jövőendő cár hitveseként folyékonyan és hibátlanul akar oroszul beszélni. Hosszú hónapokig virradatkor kelt fel, hogy minél több ideje jusson a tanulásra.

Valaki megjegyezte, hogy a cárevics felesége Voltaire-rel levelez. Julie szomszédja, hangját suttogóra fogva közli, hogy a kis anhalti hercegség uralkodója nem dúskál a pénzben, Katalinnak nagy emelkedés és szerencse ez a házasság, bár a cárevicsről furcsa hírek keringenek.

Késő éjjel széledtek szét a vendégek. A márkíz levetette selyemruháját, pongyolát öltött, a pillangós falú kis szobában leült karosszékébe, magához intette Julie-t.

- Mielőtt elkezdené a felolvasást, csak annyit kérdezek, hogyan tetszett az első napja itt... Nos?

Mit lehet válaszolni rá? Milyen feleletet vár a márkíz? Mit mondhat ő, hogy ne hangozzék otromba hízelgésnek, és mégis legalább megközelítőleg igaz legyen?

- Úgy érzem, el kell felejtennem sok mindent, hogy megértsem ezt az új világot, amely itt körülvesz.

- Úgy kell az újat befogadni, hogy a régire emlékezzék. A balítéletekre, a tévedésekre, igen, mindenre emlékezni kell.

- Asszonyom, engedelmével szeretnék megkérdezni valamit. Végképp nem értem, hogy D'Alembert úr...

Elakadt.

A márkíz arcán gyöngéd, szinte elérzékenyült kifejezés suhan át.

- D'Alembert úr... - ismétli meg a nevet.

- Nem értem, hogy a mamáját ápolta, és az anyja...

- Az anyja Tencin asszony, akinek irodalmi szalonjában D'Alembert úr, a fia olykor megjelenik. A nagy matematikus története regényes, az anyja is megírhatta volna, mert Tencin asszony regényírással is foglalkozik. Vaskos könyvei az én ízlésemnek vizenyősek, temérdek bennük a szószaporítás. - Legyint, mintha kézmozdulatával Tencin asszony regényeit dobna sutba. - No de hadd magyarázzam meg. Tencin asszony előkelő főúri családból származik. Eredetileg apáca volt, legalábbis novícia, apácjelölt, de kerekét oldott a zárdából, és mint-hogy fivére, aki már jobblétre szenderült, érsek volt, ő az udvarhoz került. Az udvari élet vidám forgatagában hajadonként szert tett egy gyermekre. Megesik ilyesmi. A csecsemő fiúcskát a hajnali órákban lerakta egy templom lépcsőjére, de hozzá kell fűznöm, gondosabban járt el, mint az új nemzedék bálványa, Rousseau úr. D'Alembert anyja ugyanis jelt tett a csecsemő pólyájára, amit Rousseau úr saját újszülöttei esetében több ízben elmulasztott, következésképpen hiába akarna rájuk találni. Mellesleg nem hiszem, hogy akarna; beéri azzal, hogy a helyes nevelésről elmélkedik. No de térjünk vissza a templom lépcsőjére lerakott pólyához! A sekrestyés bukkant rá, elvitte a lelencházba, s a templomról, ahol ráakadt, Jean le Rond névre kereszteltette. D'Alembert úr idővel saját elhatározásából vette fel mostani nevét, amelyet világhírré emelt. A kis Jeant egy mesterasszony vette magához, az apa fizetett érte, de látni sosem akarta. Közönye talán megváltozott volna, ha megéri, hogy fia megnyerte az Akadémia nagydíját. De ne játsszunk a *lehet*tel meg a *volná*val, csak a *van* meg a *volt* érvényes. Folytatom a történetet. A kis Jean le Rond felcseperedett, korának legjelentősebb matematikusa lett, s egy szép napon az anyja megjelent a mesterasszony macskabúzsos lakásán, ahol D'Alembert úr számos európai akadémiai tagsággal járó évdíj tulajdonosaként most is lakik. Akik jártak nála, azt mondják, folyosóról elkerített apró szobában alkot Európa legnagyobb geometere.

- És aztán? - kérdi Julie akadozó lélegzettel.

- Nem tudom, miként zajlott le a találkozás. Amennyiben Tencin asszony megható húrokat pengetett, nagyon nem illett egyéniségéhez.

...Ha az a szürke selyemruhás hölgy a zárdában... Ha azt mondta volna: „Én vagyok az anyád”... Ha magához hív a halálos ágyán... Akkor... talán... De nincsen *ha*. A márkíz megmondta. Az van, ami megtörtént, ami történik.

- D'Alembert úr ott maradt annál az asszonynál, aki felnevelte, s időnként megjelenik anyja fogadónapjain. Egyszer szóba hoztak egy érdekes felolvasást Tencin asszony szalonjában. „Hiszen ön is ott volt” - mondta valaki D'Alembert úrnak. Mire ő csak annyit felelt... - A vak asszony elmosolyodott. - „Akkoriban még nem volt szerencsém ismerni az anyámat.”

Julie tűnődve hallgat. Hát nem tud gyűlölni D'Alembert? Nem érez megvetést, feloldhatatlan keserűséget?

Most felbukkan előtte. Látja a kutató, kicsit gunyoros, kicsit szomorú tekintetét.

- Ennyi a regényes történet. Tencin asszony egyébként a jelenlegi Pompadour útját is egyengette a királyi nyoszolya felé. Pártfogolta a becsvágyó polgárasszonyt, mert a kegyencnő polgári származású, és ráadásul nem valami tisztességes családban született, az apja rossz hírű hadiszállító volt, úgy tudom, kis híja, hogy fel nem akasztották. Látja, ez is olyan múlt, amire emlékezni kell... Nos, lehet, hogy az élénk képzeletű Tencin asszony tanácsára hajtatott a jelenlegi Pompadour márkíz különböző színű pompás fogatban hol görög amazonnak, hol indiai hölgynek öltözve, hol meg a divatnak megfelelő ruhában a versailles-i erdőség felé vivő úton, amikor a király vadászni indult, vagy vadászatból tért vissza kíséretével. Annyi bizonyos, hogy a hölgy márkízzá emelkedett, és bőkezűen jutalmazza egykori pártfogója szolgálatait. Pompadour egyébként nemrég megkapta a zsámolyjogot. Feltételezem, maga nem tudja, mi az irigyelt kiváltságosokat megillető jog. Nos, nagy, fogadásokon a királyi család tagjai karosszékekben ülnek, az udvar előkelőségei és természetesen a külföldi követek is állnak. Áll úgyszólván mindenki, néhány ősi család sarja kivételével, ők hát nélküli alacsony székeken, vagyis zsámolyokon foglalnak helyet. Ezt a zsámolyjogot kapta meg a főrangra emelt Pompadour, aki, mint hallhatta, pártfogolja az enciklopédistákat, tisztelője Voltaire-nek. Vegye le, kérem, a könyvszekrény második polcáról a barna bőrkötésű Voltaire-t. A 127. oldalra lapozzon. Onnan kezdje a felolvasást.

A vak asszony ölébe ejti összekulcsolt két kezét.

Julie olvas.

„A kínai császár egy ízben így szólt egyik mandarinjához, aki mindig megtalálta a módját, hogy bírálatot rejtessen el szavaiban és írásaiban.

- Megtiltom, hogy egy szót is szólj avagy írj személyemről!

A mandarin nyomban előkapta író tollát.

- Mit csinálsz? - kérdezte a császár.

- Leírom felséged parancsát - válaszolta a mandarin.”

III. ÚJ VILÁG

Julie tavasszal érkezett Párizsba. Aztán nyár lett, a vendégek szétszéledtek, csak D'Alembert jelent meg olykor. Az esték meg az éjszakák felolvasással teltek el, hajnal felé Julie hangja néha elfulladt, a márkíz ilyenkor leveleket mondott tollba. A meleg idő múltával a nagy szalon ismét benépesült. Majd beköszöntött az ősz, rőtre, sárgára, barnára festette a fák lombját. Aztán lehullottak a levelek, a lecsupaszodott fák testének szerkezete élesen kirajzolódott, és a zárda kertjében a terebélyes hárs másként volt szép, mint zöldellőn. És beállt a tél, a gyertyákat korán gyújtották meg, még alig derengett, amikor a márkíz aludni tért, és leszállt az este, amikor reggelizett.

Julie divatos ruhákat varratott. Deffand-né fizetést nem ad - sőt titkárát elbocsátotta, teendőit társalkodónőjére bízta -, de kegydíjat szerzett neki Pompadour révén. A kegyencnő orvosa, Quesnay az *Enciklopédia* kiváló munkatársa, a márkíz őt kérte meg a közbenjárásra.

Julie már jó ideje nem fesheng a vendégek közt, részt vesz a társalgásban, a látogatók figyelnek egy-egy okos megjegyzésére, villódzó gondolataira. A márkíz kedvét leli az átalakulásban. Julie néha arra gondol, hogy a vak asszony a saját szellemi teremtményének tartja őt, s talán egy kicsit büszkélkedik is vele: lám, ezt faragtam én az elmaradott falusi kis-asszonyból!

Csodálja a márkízt. Milyen művelt, milyen fölényesen okos, mekkora erő lakozik benne! Nem hagyja, hogy a testi nyomorúság leteperje. Mintha viadalra hívta volna ki a sorsot. Erejéből arra is futja, hogy meghívásokat fogadjon el. A komorna ilyenkor fémszálakkal átszőtt ruhákat, dús pompájú brokátköntösöket, selymes fényű bársony estélyi viseleteket vesz elő a szekrényből a hozzájuk illő köpenyekkel, gyémánt nyakéket, drágaköves karkötőket csatol úrnője petyhüdt bőrére, s a pirosítóval is bővebben bának. Julie-ben olykor felcikáznak a fülébe jutott elejtett szavak: a márkíz fiatalon a versailles-i udvar legünnepeltebb és legkikapósabb hölgyei közé tartozott. Az ő mondása volt: ha egy férjes asszony fél esztendeig hű marad szeretőjéhez, hódolat illeti meg erényességéért.

Igen, csodálja Deffand-né akarateréjét, szellemi frissességét.

És mégis...

Megfigyelte, milyen fáradt, keserű az arca, ha nem veszik körül, ha nem ő viszi a szót, irányítja a társalgást. Julie úgy sejtí, hogy a vak asszony valójában nem leli örömét az emberi kapcsolatokban, azért kívánczik társaságba, hogy a magánytól meneküljön, hogy tündököljön és uralkodhassék. Néha idegenkedve hallgatja fanyar mondásait:

- Az élet reménytelenül rossz, s egyetlen orvossága, a halál, még a bajnál is rosszabb... A hernyó a legboldogabb lény. Fiatalon dolgozik, érett korát bábként átalussza, öregségében mint pillangó gyönyörök közt pusztul el. Az emberek sorsa egyre cudarabb: kevésnyi öröm fiatalságunkban, öregségünkre tengernyi baj, szomorúság.

Olykor, ha kettesben maradnak, célba találó gúnyos megjegyzéseket ereszt meg egyik-másik látogatójáról. D'Alembert-ről soha. Az arca, a hangja is más, amikor róla beszél.

- Hallotta, mért vált D'Alembert a párizsi szalonok kedvencévé? - szögezte egy ízben Julie-nek a kérdést. És feleletet nem várva folytatta: - Nem ragyogó tudományos eredményeiért, széles körű ismereteiért, még csak nem is sziporkázó elméssége miatt. És legkevésbé jellemessége okán, hiszen az manapság egyenest tehertétel. D'Alembert úr azért lett kapós, mert kitűnően tud utánozni. És persze mindenkit úgy utánoz, hogy egyszersmind kifigurázza.

Mihelyt felfedezték ezt a képességét, egy csapásra népszerű lett, versengtek érte. A hanyag öltözködését is elnézték. Attól tartok, mostanában sem ad többet a külsejére.

- Hát... nem mondhatni, hogy... - Julie maga előtt látja D'Alembert félrecsúszott parókáját. - De mindig kifogástalanul tiszta az öltözeke. Frakkján, nadrágján soha egyetlen pecsétnyom.

- Védje csak, védje. Úgy veszem észre, kedveli.

Julie-nek már a nyelve hegyén volt: „Lehetetlenség nem kedvelni őt”, de lenyelte a megjegyzést.

Mohón szívta magába az ismereteket. Az *Enciklopédia* hat megjelent kötete - a hetedik előkészületben - ott sorakozik a márkiz könyvszekrényében. A hatalmas műből Julie a gondolkodását átformáló ismeretekre tett szert. A világ, amelyet rendjében mozdulatlanak vélt, hirtelen meglódult körülötte, s ő ráeszmélt, hogy szüntelenül változó mindenségben él.

Minden eltörpült azonban ahhoz képest, amit Rousseau írásai ébresztettek, kavartak fel benne. Érzések és gondolatok áradatát zúdította rá. Két könyvét Diderot-tól kapta kölcsön, mert a márkiz számúzta Rousseau műveit otthonából.

- Engem felháborít az éhenkórász elmefuttatása a tulajdonról még akkor is, ha az éhenkórásznak rajongói vannak - mondta, és szájának keskeny, lebiggyedő vonala is fitymálást fejezett ki.

Rousseau... *Értekezés az emberek közti egyenlőtlenségről*. Julie egy hajnalon vette kezébe a művet, amikor a márkiz nyugovóra tért, és nem bírta letenni, amíg végig nem olvasta.

Rousseau kimondta, hogy az emberiség eltorzította saját létét. Nyomor és szolgaság a nagy tömegek osztályrésze, csömör, az üresség elégedetlensége, a pénz, a rang, a hatalom hajszo-lása a kiválasztottaké. A természetessel szembefordult világ börtönükké vált.

Mi az oka? Mi történt velünk?...

Julie döbbenten olvassa:

„Az első ember, aki bekerített egy földdarabot, és azt mondta: ez az enyém, s olyan egy-ügyűekre akadt, akik ezt el is hitték neki, ő indította el azon a végzetes úton az emberiséget... Mennyi háborútól, gyilkosságtól, nyomorúságtól és szörnyűségtől menekült volna meg az emberi nem, ha valaki kiszakítja a jelzőkarókat, és így kiált társaihoz: Ne hallgassatok erre a csalóra! Elvesztetek, ha megfeledkeztek róla, hogy a termés mindenkié, a föld pedig senkié!”

Rousseau felvázolja a végzetes utat, amely a bűnökkel és nyomorúsággal teli eltorzult világba vitt bennünket.

A magányos vademberek megjelennek a Földön. Ők jók és békések.

Létrejött az aranykor. Az emberek társultak. Boldogok. A javak közösek.

Megjelenik a tulajdon. Kialakulnak a törvények a gazdagok védelmére.

Megalakul az állam. Hatalmi szervei a kiváltságosok érdekeit szolgálják.

Julie tépelődve mered maga elé.

Vademberré *vissza* nem fejlődhetünk, ezt Rousseau is tudja. Igazságos társadalmat kellene létrehozni, amely nem börtöne az embernek. El mindennel, ami bilincsbe ver, béklyóba köt, eltorzít! El ezzel a mesterkélt, hazug világgal! De hogyan? Miként épüljön fel az új?... Milyen alapokra?

Diderot azt mondta, a tulajdon megszüntetése soha nem lehet megvalósítható cél, mert ellenkezik az emberi természettel. D'Alembert is így vélekedik.

Legjobban övele érti meg magát. Sorsuk hasonlóságán is gyakran eltűnődött. Törvénytelen származásúak mindketten. Testvérsors az övék.

Álmában egyszer gyerekként együtt játszottak egy nagy kertben. Piros labdát hajigáltak egymásnak. Aztán feléjük jött egy asszony, és azt mondta:

- Én vagyok az anyátok.

- Mért nem jöttél hozzánk előbb? - kérdezték ők.

- Nem volt rá időm. Hagyjátok abba a játékot, elviszlek innen titeket. - De ők ketten azt kiabálták:

- Nem megyünk veled!...

Később D'Alembert, aki kisfiúként azt a zöld frakkot viselte, amelyben rendszerint látogatóba jön, kijelentette:

- Nem labdázom tovább. A tanulmányomat akarom írni a holdpályáról...

Julie akkor felébredt. Egy darabig eltöprengett az álmon. Később kibújt az ágyból, az ablakhoz ment, kinyitotta a zsalut. A csillagos égbolton a hold keskeny sarló volt... D'Alembert a holdpályáról szóló nagy tanulmányához ír kiegészítő részt.

Kétségeiről is beszélt D'Alembert-nek. Mi igazít el az élet mindennapos dolgaiban erkölcsi tekintetben? Honnan tudhatjuk, mi helyes, mi helytelen?

- Az útmutatás világos. Előrebocsátom, nem én találtam ki. *A törvények szelleme* írójától ered.

- Montesquieu báró. - De Julie már bánja, hogy fitogtatta a jártasságát.

D'Alembert bólintott.

- Ő így adja meg a választ: Ami jó nekem, de nem jó a családomnak, azt nem teszem. Ami jó a családomnak, de nem jó a hazámnak, nem teszem. Ami jó a hazámnak, de nem jó az emberiségnek, nem teszem, mert szükségszerűen és minden előtt *ember* vagyok, s esetlegesség folytán tartozom egyik vagy másik néphez.

D'Alembert vitte el a vetélytársi szalonba, Geoffrinnéhez, akit Deffand márkíz csak úgy emleget: a tükörgyáros törekvő özvegye. Csípős gúnnyal közölte róla, hogy férjes asszony korábban sajátította el a helyesírást. Valamennyire, tette hozzá, megnyomva a szót. A gyárosnét - mondta - nagy megbecsülés övezi az enciklopédisták közt, s ez érthető, hiszen százezer frankkal járult hozzá a kiadás költségeihez. Hangsúlyozta, hogy neki, Deffand márkíznek nem kell adományoznia, hogy tekintélyre tegyen szert. Geoffrinné kisebb palotájának is beillő házában hetente kétszer ebédet ad: szerdai napokon írókat és tudósokat, péntekenként festőket lát vendégül. Ebédidőben a márkíz alszik, így hát Julie - egyetértésben D'Alembert-rel - jobbnak látta hallgatni a látogatásról.

A háziasszony bolhaszín ruhában, nyaka és csuklója körül makulátlanul fehér fodorral nem igyekszik sziporkázni. Keveset beszél, de amit mond, az célba talál.

Julie elámult a berendezés szépségén, dús pompáján. Mi ehhez képest Deffand márkíz soktükörű szalonja, pillangós kárpitú szobája, csecsebecséi? Az ebédlőben két Rubens-festmény. A nagy fogadóteremben aranyozott oszlopok szökkennek a mennyezetig, a falakon és az ajtók felett németalföldi, olasz, francia mesterek képei. Két ablak közt emelvényen egy zongora.

- Olykor hangversenyen látom vendégül az érdeklődőket. Ha a kisasszony kedveli a muzsikát...

- Sajnos, esténként én nem vagyok szabad.

- Tavaly egy osztrák kisfiú zongorázott nálam. Valóban elragadóan játszott. Apja kíséretében jött, aki szintén muzsikus. A gyermeket Mozartnak hívják, ha jól emlékszem a nevére.

Később arról beszél, hogy ő D'Alembert úrnak nagyon le van kötelezve.

- Férjem halála után gyárunk súlyos helyzetbe került. Tükrünk megzöldültek, faltok ütköztek ki rajtuk. Akkoriban szállítottunk Pompadour márkiz párizsi palotájába. A tükrök nagy része meghibásodott. Kétségbeejtő helyzet volt. D'Alembert úr elment a gyárba, sorra járta a műhelyeket, végignézte a gyártás menetét, és rájött, hogy az üveget nem a kellő hőfokon hajlítoták, a keverési aránnyal is hiba volt. Heteket töltött a gyárban, s a munkásoknak elmagyarázta, mit hogyan csináljanak. Ha akkor nem áll mellém, tönkremegyek.

Julie mosolyog. Boldog és büszke. Mintha valamiként D'Alembert-hez tartozna.

De hiszen odatartozik. Testvér, mondja ki hangtalanul önmagának a szót, és megismétli: testvér. Egy ízben D'Alembert korábban érkezett, Deffand-né még nem jelent meg. Ekkor került szóba kettejük közt az istenhit.

- Voltaire valóban azt mondta: „Ha Isten nem létezne, ki kellene őt találni”? - kérdezte Julie. És hozzátette: - Különös megállapítás.

- Voltaire úgy gondolja, hogy az ateizmus csak szellemileg és erkölcsileg magasan álló embereknek való világnézet. A tömegeknek, a műveletleneknek, a szűkösen élőknek vagy éppen séggel nyomorúságban tengődőknek szükségük van a büntető és jutalmazó Istenben való hitre. Emlékszem, egyik barátommal nála jártunk Ferney-ben, s az asztalnál ateista nézeteket hangoztattunk; Voltaire hallgatásra intett bennünket. Majd amikor az inasok kimentek, így szólt: „Most már folytathatják Isten elleni kirohanásaikat, de minthogy nem szeretném, ha szolgálaim éjszaka meggyilkolnának és kirabolnának, okosabb, ha nem hallják, amit önök beszélnek. Temérdek tolvaj és gazember él a földön; rettegjenek csak a pokoltól, ha eszükbe jutna gyilkolni, lopni. S az uralkodók, a hatalmon lévők is féljék a kárhozat tűzét, mert akkor kevésbé önkényesen bánnak a néppel.”

- És ő maga? Voltaire hogyan vélekedik Isten létéről?

- Voltaire deista. Vallási tételekben nem hisz, de Isten létét, mint a mindenség létrehozóját, elfogadja. Az óráshoz hasonlítja, aki megalkotta és elindította az óraművet, de annak járásába nem avatkozik bele. A világ rábízott az emberre.

- Olykor azt gondolom, rossz kezekre bízott. - Julie sóhajtott. - A minap maga azt mondta, két év leforgása alatt többen pusztultak éhen Franciaországban, mint a hosszú életű XIV. Lajos király legvéresebb hódító hadjáratában. - Összeszűkül szemmel nézett maga elé. - Nem bírok belenyugodni sorsukba, azt ismételve magamban: a túlvilágon majd megjutalmaztatnak.

- Bizony, arra kellene törekedni, hogy ezen a világon legalább elviselhető legyen az élet mindenki számára.

Ettől a beszélgetéstől kezdve D'Alembert gyakran állított be a márkiz megjelenése előtt. Julie meg ő kettesben beszélgettek.

Csak Rousseau-t illetően nem értettek egyet. D'Alembert nézete nagyjából megegyezett a kisasszonyéval, jóllehet mértéktartóan fejtette ki.

- Nem ismerem egyetlen író sem, akinek ekkora hatalma volna a lelkeken - mondta Julie.

A matematikus csak annyit felelt rá:

- Sajnos.

- Mért nem kedveli? Pontosabban szólva, mért ódzkodik tőle?

- Nem szívelem a próféta típust, azokat, akik mindig csálhatatlannak vélik magukat. Rousseau korunk prófétája akar lenni. Én Diderot-val tartok, aki azt vallja: amiben előzetesen nem kételkedtünk, az nem lehet bizonyos számunkra.

- Én egyre álmélkodom, hogy ez a mélyen érző Rousseau lelencházba adta a gyerekeit.

- Szám szerint ötöt.

Julie hallgatott egy darabig. Aztán mégis kikíváncozott belőle:

- Oly szívhez szólóan ír az utat tévesztett emberiségről. Hiszen sokszor magam is... - A szavakat kereste. - Mintha harapófogóba volnánk szorítva... És az iszonyatos különbségek! Tömértelen gazdagság, pazarlás egyfelől, nyomor, éhhalál a másik oldalon. Én... magam is azt hiszem néha, Rousseau nyomán, hogy ártatlanságunk és boldogságunk édenét veszítettük el, amikor kialakult a magántulajdon.

- Semmiféle édent nem veszítettünk el, azon oknál fogva, mert nem volt! - D'Alembert kis szünetet tartott. - De rajtunk áll, hogy némileg értelmesebb és igazságosabb, egyetlen szóval: *jobb* életet teremtsünk. Egyébként meg kell mondanom, bár nem tartozik voltaképpen vitánkhoz, hogy Rousseau végletesen gyanakvó és sértődékeny. Összeférhetetlen ember. Hol itt, hol ott veszi be magát pártfogókhoz, akiket egy idő elteltével keserű vádakkal halmoz el. Jelenleg egy dúsgazdag asszony birtokán él a Remetelaknak elnevezett házban, élettársával és balkézről való anyósával, de azt hallom, eltartójukra is füstölög. Voltaire-nek igaza volt, amikor megjegyezte róla: Rousseau szerencsétlen, mert gonosz.

- Talán fordítva igaz. Azért gonosz, vagy legalábbis gyanakvó és sértődékeny, mert boldogtalan.

- Lehetséges... - D'Alembert elmosolyodott. - De azt bizonyosan tudom, hogy legjobb barátjára is megharagudott. Diderot elküldte neki nyomtatásban megjelent színdarabját. A színműben az egyik szereplő kijelenti: „Csak a magányos ember gonosz.” Rousseau úgy érezte, hogy őrá céloz, magára vette. Neheztelő levelet írt Diderot-nak.

- És Diderot?

- Ő minden boldogtalan, és hozzá kell tennem, minden haszontalan embert is két karral ölelne magához, ha úgy véli, hogy az szenved. Elrohant Rousseau-hoz a Remetelakba kimagyarázkodni.

Julie jobbnak látta más irányt adni a beszélgetésnek.

- Valóban tűrhetetlenül házsártos Diderot felesége?

- Nanette asszony nehéz eset. Nagyon nehéz!

D'Alembert még biccentett is rá a fejével.

IV. ROUSSEAU-RA VÁRVA

Kerek harminc perce kavargatja már a pépet. Az óbégatás elhalkult, talán csillapodott a görcs, vagy Nanette fáradt bele a jajgatásba. A szolgáló és Angélique felváltva ül mellette.

A gyerek jelenléte mintha nyugtatná valamelyest.

Gyerek? Angélique tizenkét éves, maholnap nagylány lesz, férjhez adandó.

A gondolatra elszorult a szíve.

Ha Jean-Jacques megérkezik a Remetelakból, majd itt, a konyhában beszélgetnek, amíg a dara el nem készül. Fent, a manzárdszobában ágyaznak neki, ott viszonylag csönd van. A konyhasztalon ott a sonka meg a bor, ő most nem mozdulhat a tűzhely mellől. Ha Nanette-et elfogja a kólika, napokig ezen a darán él, a szolgáló nem tudja rendesen elkészíteni, a keverést sieti el, vagy nem főzi előírás szerint; a dara hol pempős lesz, hol megkeményedik. Forró vizes fazékban, gőzben kell jól kikeverni s azután tenni a sütőbe.

Nanette néha úgy sikoltozik, ha belehasít a görcs, hogy a környékbeliak azt hihetik, egy kis Diderot készül a világra jönni. Az előbb, amikor bent járt nála, hánya-vetette magát. Ha két ilyen beteg kerül össze a kórházban, a többi elmenekül.

A fakanalat átváltja bal kezébe. Így kavarta akkor is a darát, hordta a borogatást, amikor Voltaire ott ült Sanssouci kastélyban Frigyes király kerekasztalánál. Amikor Voltaire királyi házigazdájával civódott, ő a szolgálót békítgette, akit Nanette kékre-zöldre püfölt... Voltaire végleg összeveszett a porosz uralkodóval, otthagytott kegydíjat, érdemrendet, s elutazott, mert szabad emberként akart élni. Ő akkoriban a rendőrségen kilincsel, mert Nanette a piacon összeverekedett egy kofával. Írni ebben a pokolban, szerkeszteni az *Enciklopédiát*, munkatársakkal tárgyalni, cikkeket javíthatni s állni a támadásokat... D'Alembert-nek legalább otthon nyugta van, a „mama” suttog, ha ő dolgozik, és posztópapucsban csoszog körülötte.

Holtomiglan, holtodiglan. Nem ez a két szó láncolja őt Nanette-hez. A gyerekük, Angélique köti hozzá, meg a részvét.

Jean-Jacques másként alakította életét. Ért hozzá, hogy éreztesse a saját nagyságát; igaz, nem szándékosan érezteti, hiszen roskadozik a súlya alatt.

A barátságuk... Két Párizsba szabadult, ágrólszakadt fiatal. Alkalmi munkák után talpaltak. Jean-Jacques kottát másolt, majd Párizs közelében, a szász-góthai herceg kastélyába került kisegítő titkári és házimuzsikusi minőségben, őt pedig megbízták - eleinte éhbérért, de mégis örült neki - egy *Enciklopédia* szerkesztésével...

Felbukkan előtte a vincennes-i várbörtön zömök tornyaival. Királyi elfogatóparancs alapján zárták be, mert a térben és időben határtalan, a változás lehetőségeit magában hordó minden-ségről írt. Rettegett a családja és a saját jövője miatt, hiszen tudta, akár élete végéig is rab maradhat. Az enyhítést, hogy látogathatták, Voltaire-nek köszönhetette, a Mester a távolból mozgósította befolyásos barátait.

Rousseau sűrűn járt el hozzá. Bérkocsira nem telt neki, gyalog tette meg a hosszú, többórás utat. Augusztusban rekkenőre vált a hőség, a vézna, alacsony férfi sebes lépésekkel ment - most is így jár, mintha belső lendület hajtaná. Őz vagy szarvas lépked ilyen rezzenő könnyedséggel és méltósággal. Olykor leheveredett útközben egy fa árnyékában, térdnadrágja, kifakult, zöld frakkja poros volt, amikor beállított. Egyszer késő délután érkezett a várbörtönbe. Arca, akár a megszállotté. Zsebéből újság kandikált ki. Akadozott a hangja izgalmaiban, ahogy

felolvasta az akadémiai pályázat címét: *Hozzájárult-e a tudomány és a művészet az erkölcsök nemesedéséhez?*

Jean-Jacques azt mondta, ami mostanáig történt vele, egy csapásra értelmet kapott: a rendeltetése lett... Amikor útközben kézbe vette az újságot, szeme megakadt a pályázati felhíváson. Mintha hirtelen jött sugallat járta volna át. Gondolatai seregestül kavarogtak, részegséghez hasonló kábulat vett rajta erőt.

Jól emlékszik Jean-Jacques szavaira: „Lehanyatlottam egy fa alá, talán félórát tölthettem ott, oly rendkívüli lelkiállapotban, hogy csak később vettem észre, könnyeim az ingemre is lecsorogtak. Ha csak egy kis részét le tudnám írni annak, amit ott, a fa alatt átéltem...”

Azt ajánlotta Jean-Jacques-nak, hogy induljon a pályázaton.

- Maga azt fogja megírni, amit még soha senki nem foglalt szavakba.

Jean-Jacques sokáig, szenvedéllyel beszélt arról, hogy az ember természettől fogva jó, csak az intézmények teszik rosszá. Amit civilizációnak neveznek, henyélőkre és nyomorgókra szakította szét a társadalmat. A fényűzés száz szegénynek kenyeret ad a városban, és száz-ezreket pusztít el a falvakban.

Nem értett mindenben egyet Rousseau gondolataival, de csodálta eredetiségét. És újra elismételte, hogy ki kell dolgoznia a pályamunkát.

Jean-Jacques arca töprengő volt.

- Nem tudom, van-e igazi tehetségem. Ha csupán azért írnék, hogy írjak, sose vennék tollat a kezembe, és tudom, bármi lesz is a sorsom, nem törődöm a firkászok kritikájával. Persze meg lehet, odáig se jutok, hogy ledorongoljanak, maga marad az egyetlen ember, aki felfigyelt gondolataimra. - Ujjai idegesen doboltak térdnadrágján. - És éppen most... Tele vagyok gonddal-bajjal. Előre látom, hogy Teréz majd kesereg, és nem tagadhatom, hogy ennek a derék, egyszerű teremtésnek a saját szempontjából jogos lesz a fájdalma. - Maga elé meredt. - Hamarosan szülni fog. A csecsemőt nem tarthatjuk ott, ahol lakom. Terézre sem bízhatom a családja miatt. Anyja nagyszájú, lusta asszony, fivére züllött munkakerülő.

Rámeredt Jean-Jacques-ra. Nem akarta, nem bírta elképzelni, amit hallania kell.

- Hosszas megfontolás után úgy döntöttem, hogy a csecsemőt majd lelencházba adom.

A saját hangjára is emlékszik. Azt kiáltotta:

- Ezt nem teheti!

Rousseau kihúzta magát ültében.

- Különösen fejezi ki magát, Denis. Ha nem volna a barátom, a legjobb barátom, zokon venném sebző szavait. Így csupán azt válaszolom: én ezt a kérdést alapos megfontolás után döntöttem el. Gyermekemből inkább váljék becsületes földműves vagy munkás, mintsem hogy Teréz családjának áldatlan légkörében mihasznává vagy éppenséggel tolvajjá cseperedjék.

Azt válaszolhatta volna rá, hogy végül is Rousseau a születendő gyerek apja. A saját példájával, szavaival nevelhet. Foglalkozzék Jean-Jacques azzal a poronttyal, ha majd a világra jön, ahogyan ő maga foglalkozik Angélique-kal. Játszik vele, tanítja.

De hallgatott. Érezte, hiábavaló a szó.

Jean-Jacques világában mindennek pontos helye van. Az alkotónak, az alkotó élettársának, aki hivatalosan nem a felesége, mert Rousseau megveti a társadalom gúzsba kötő intézményeit. És voltaképpen igaza van. Ki állhat jót az érzéseiről, amikor a templomban hűséget

fogad? Csakhogy a házasság az egyetlen oltalma a kiszolgáltatott félnek, a nőnek, s otthona a védtelen gyermeknek. Angélique...

Először gondolatban mondta ki a lánya nevét, aztán félhangosan.

Többször is kérte Rousseau-t, hogy törvényesítse viszonyát, de nem lehetett hatni rá, az érvek leperegtek róla. Talán kár volt unszolni. Milyen merevvé sértődött arccal mondta Jean-Jacques:

- Maga feleségül vette Nanette-jét, jól tette, ha már házasságot ígért neki. De én sose biztatam Terézt, hogy feleségül veszem.

Kegyetlen okoskodás, talán egy kicsit képmutató is, mert csak az adott vagy nem adott szóra vonatkozik, és fittyet hány a másik érzelmeire. Szegény buta Teréz! Még az óramutató járásának leolvasására sem lehetett megtanítani, holott Jean-Jacques egy álló hónapig igyekezett megértetni vele. Teréz egy birka türelmével viseli sorsát.

...Kezdetől fogva felismertem Rousseau hatalmas tehetségét, de óriási hatása mégis megdöbbentett. És persze soha nem értettem egyet azzal az idillel, amelyet Jean-Jacques a testi munkáról festett, noha személy szerint én mindig örömmel leltem a kétkezi foglalatosságban - igaz, módjával végezve. De aztán rájöttem, hogy a gazdagok milyen pokoli szemfényvesztéssel használhatják fel az ínségben tengődők ellen Rousseau elméletét. Az ácsmunka örömeinek méltatása sokkal hitelesebb volna, ha az *ács szájából* hallanánk, s nem olyan ember mondaná, aki soha nem emelt fel egyetlen gerendát sem. A Rousseau boldog ácsa!... Törli a verítéket homlokáról, majd megszakad az erőfeszítésben, a boldog ács lihegve, kapkodva szedi a lélegzetet.

A gépekről is sokat vitáztunk. Jean-Jacques gyanakvó idegenkedéssel szemléli a gépeket, tulajdonképpen a *természetes* ember elnyomóit látja bennük, engem pedig roppantul érdekel minden módszer, amely megkönnyíti, meggyorsítja a munkafolyamatot.

Mégis, én sosem tartottam Voltaire-rel, akit felbőszített, hogy Jean-Jacques a természet nevében elmarasztalja a civilizációt.

- Természet! - fuvalázta a Mester a Rousseau-rajongó hölgynek, aki Ferney-ben tisztelgett nála. - Megmutatom önnek, asszonyom, a csupasz ülepemet. Az is természet.

Mikor fűródott Jean-Jacques és közém az ék?

A fakanalat nézi, a körbe mozgó kezét, s az emlékek közt válogat.

A várbörtön foglya voltam, Jean-Jacques kérvényt akart benyújtani Pompadournak, esedezve, hogy bocsásson szabadon, vagy zárják őt is mellém. S amikor szabadultam, nekiláttam a legsürgősebb feladatnak: újra összetoborozni a munkatársakat, kipróbálni belőlük a cikkeket, sorra járni a műhelyeket. Akkor még zavartalan volt a barátságunk. Amikor a jezsuiták rohamra indultak, plágiumtól kezdve tekintélyrombolásig számtalan váddal támadva az *Enciklopédiára*, és Párizs érseke meg a fő-alamizsnaosztó bíboros nagybőjti prédikációkban mennydörgött a mételyes írások ellen, Jean-Jacques felháborodott, és vigasztalt. Azt mondta, émiyeg a világ álnokságától.

Igen, akkor még minden rendben volt köztünk, vagy legalábbis látszólag rendben, mert a feszélyezettség, a gyanakvás, a keserűség már ott lappangott barátságunkban. Milyen ingerülten fakadt ki Jean-Jacques:

- Denis, maga folyvást előírja nekem, amit maga szerint kötelességem volna megtenni. Én meg folyvást védekezem, mert úgy érzem, hogy nem kötelességem.

- Inkább vállalom, hogy tanácslok valamit, amit nem fogad meg, semhogy adós maradjak egy tanáccsal, amelyet követnie kellene.

Mindketten a csecsemőkre céloztak, akiktől Jean-Jacques sorra megszabadult. Talán mégis hallgatni kellett volna?...

A dara sima péppé vált a forró víz gőzében, be kell gyújtani a tűzhelybe. Persze, nincs elég aprófa. Fürge mozdulattal hasogatja a fát.

Jean-Jacques-nak már rég itt kellene lennie... Talán ma este mégis sikerül megértenünk egymást, ledől a válaszfal kettőnk közt. Válaszfal? Vagy inkább szakadék?... Rousseau sajnos egyre sértődékenyebb, az *Enciklopédiának* nem hajlandó írást adni, pedig milyen kitűnőek a zenei cikkei. Úgyszólván mindenkire neheztel. Geoffrinnétől legutóbb azt vette zokon, hogy gyerekekről beszélt előtte. Jean-Jacques álnok célzatosságot gyanított a szavaiban.

Mennél szenvedélyesebben szereti Rousseau az emberiséget, annál erősebben haragszik egyedeire, egyre több egyedre.

Angélique nyit be.

- A mama elaludt. Segített az orvosság.

Angélique karja, lába kamaszosan hosszú, látszik, hogy még jócskán fog nőni. És milyen fogékony az elméje! Azon is mennyi vita volt Nanette-tel, hogy nem adtam be a gyereket iskolába az apákhoz, magam tanítom, naponta foglalkozom vele. Persze, ha Holbach báró vidéki kastélyában időzöm, hetekre elmaradnak az órák. De olyankor megbeszélem Angélique-vel, hogy mit olvasson.

- Apa! - Angélique odalép hozzá, a hangja halkra fogott. - A mama azt mondta, te már nem szereted úgy, mint régen.

- A mama rosszkedvű, mert beteg... - Kerüli a kislány tekintetét. - Mindenki nyugös, ha fáj valamije.

Hazug kibúvó ez a megnyugtató. Szegény gyerek, hány viharos jelenetnek volt tanúja! Én meg újabban azt hallom időnként: „Miből adsz a lányodnak hozományt? Egy-két év, és eladósorba kerül.”

És vajon mit sejtet Angélique abból, hogy már régóta nem vagyok hű férj?

Hirtelen részvét fogta el Nanette iránt: Amíg szűkös bizonytalanságban éltek, az asszony hányszor vonta meg magát a falat, hogy neki a feketekávéra fussa. Később is aprólékosan takarékoskodott. Így kerültek a lakásba képek, érmék, műtárgyak, amikben neki sok öröme telik.

Megsimogatja Angélique haját. Szőke, mint az övé!

- Félóra múlva vegyétek ki a darát a sütőből. Meg ne feledkezz róla! És feküdj le idejében! Én megyek írni.

Tintafoltos háziköntösében megindul felfelé a keskeny lépcsőn a manzárdrészbbe, a dolgozó-szobájába.

A csapott mennyezetű helyiségben a padlót nem fedi szőnyeg, a széles, gyalulatlan asztalon kézírathalmok. Egy állványon Szókratész belapított orrú gipszfeje, a könyvespolcok a szoba magasságáig nyúlnak, de még így is kupacokban gyűltek össze a kiadványok a földön. Az írószobám, így nevezi, de néha azt mondja magában: a vegyeskereskedésem.

Hiszen mi mindennel foglalatostokodik itt! A nagy, széles asztalon készülnek drámái, filozófiai művei, regényei, cikkei. És hányan kopogtatnak vagy törnek be hozzá! A mai napon is... A

fogatlan, de kifestett arcú öregasszony, aki szegénységéről siránkozott, s ő pénzt adott neki. (Eltitkolni Nanette előtt!) A kezdő drámaíró, aki elmés mondásokért könyörgött vígjátékába - sebtében lediktált neki egy tucatot. A rossz költő - megpróbálta lebeszélni a versírásról, nyilván hiába; és végül az az éhenkórász, aki nemrég megrendelésre egy gúnyíratot fabrikált ellene, de aztán kicsöppent hercegi pártfogója kegyéből, s eljött hozzá megalázkodva alamizsnáért könyörögni. Bűnbánatában nem hitt, de neki is adott egy kevés pénzt. Miért? A szerencsétleneké, a nyomorultaké vagyok - így írta egyik levelében.

Leül az asztal mellé a szalmafonatú székre. Hirtelen nagy fáradtság zuhan rá. Az *Enciklopédiára* gondol. Esztendők óta a mindenese, temérdek időt áldoz neki, úgyszólván csak lopva jut a lelkéből fakadó művek írásához. A saját óriásira duzzadt anyagán kívül valahány gazdátlan cikk - az ő nyakába szakad egytől egyig. Sürgeti a munkatársakat, vitázik a kiadóval a költségek miatt, műhelyekbe jár mesteremberekhez, némelyik el se tudja mondani, miként csinálja azt, amit jól csinál, s ő figyeli a munkafolyamatot, hogy ismertetni tudja.

Voltaire... Övé a világhír. Független, dúsgazdag ember. Felbukkan előtte Ferney, a kastély, a park. Soha nem járt ott, mások szavaiból ismeri. D'Alembert oly szemléletesen beszélt róla. Úgy hírlík, Voltaire hiú. De ezt az epés és hiú embert minden igazságtalanság égeti, minden igaz ügyért kész harcolni, és elismeri az új nemzedéknek, a nálánál fiatalabbnak azt a jogát, hogy egy s más kérdésben túllépjenek rajta.

Milyen megértéssel fogalmazta meg Voltaire levelében a kettőjük világszemlélete közti különbséget, hangsúlyozva a saját istenhitét. „Pökhendiség volna azt állítani, hogy tudjuk, ki Ő, és miért alkotta mindazt, ami van, de nagy vakmerőségnek érzem tagadni létezését.” És egy tündöklő szellem világfias tiszteletadásával fejezte be levelét. „Őszintén vágyom rá, hogy beszélhessek Önnel, akár úgy vélekedik saját magáról, hogy az Ő alkotása, akár az a meggyőződése, hogy szükségszerűen szervezett része az öröktől való és szükségszerű anyagnak. Bármilyen is Ön, annyi bizonyos, hogy igen értékes része annak a nagy Egésznek, amelyet nem ismerek.”

És én?... Vajon nem irigylem-e tőle a világhírt, a béklyótlan életet?

Világhír...

Lehunyorja szemét.

Mit tudhatni, mikor ér el hozzánk a világhír?

Erővel csak a sírunk mélyéről beszélünk. Onnan kell szólni az emberekhez.

Odakint megrántották a csengő zsinórját, s a manzárdszoba falán is megcsendül a kis rézharang.

Jean-Jacques! Végre! Eljött. Itt van. Hátha leomlik az a válaszfal, megértjük egymást, mint valaha, és visszaperdül a múlt. Csak annyit mondok, amikor megpillantom... Semmit sem mondok. Megölelem, átkarolom a vállát.

Tintafojtos háziköntösében lesiet a lépcsőn. A küszöbön D'Alembert áll kifulladásra.

- Hallotta a hírt? - És meg sem várva a választ: - A királyt leszúrták. Nem halt bele. Megsebesült az oldalán. - S míg leveti felöltőjét, keserű hangszínnel mondja: - Meglátja, az emberekből fröcsögni fog a temérdek ostobaság, és tobzódik a gonoszság.

V. A MERÉNYLET UTÁN

A részletek apránként szivárogtak ki.

A király végigunatkozta az újévi fogadást, s alkonyatkor a versailles-i palotából a park túlsó végén lévő trianoni kastélyba indult, udvarmestere kíséretében. A szolgálattevő kamarás a kezét nyújtotta, hogy a hintóba segítse. Ebben a pillanatban a homályból előugrott egy férfi, és oldalba szúrta az uralkodót.

Az udvarmester nehéz perceket élt át. A seb megvizsgálására illetékes első udvari sebész a kísérettel már átment Trianonba. A királyné sebészéért menesztettek, de ő sem tartózkodott a palotában, hirtelenében csak a trónörökösné kirurgusát teremthették elő, aki a negyedik helyet foglalta el az udvari sebészek ranglistáján. A király azt hajtogatta, hogy vége van, és gyóntatóját kérte, de az uralkodó hivatalos gyóntatója Párizsban volt. Helyette egy másik papot hívtak a betegágyhoz.

A seb nem volt mély, de az orvosok attól tartottak, hogy pengéjét méregbe mártották. A kártyaasztal mellől előrángatott főpecsétőr összeesküvésre gyanakodott. A merénylőt, név szerint Damiens-t azonnal elfogták és kínzóeszközökkel vallatták. A kínvallatás közben is csak azt hajtogatta, a kés nem mérgezett, bűntársai nincsenek, a királyt nem szándékozott megölni, kezét Isten vezette, hogy az uralkodót rádöbbsentse kötelességeire.

Lajos meggyónt, a pap megadta a feltételes bűnbocsánatot, és máris megindult a szóbeszéd, a találgatás, hogy mi történik Pompadourral. Teljes feloldozást csak akkor kaphat a király, ha meneszti szeretőjét.

Megérkezett az első udvari sebész a király belgyógyászával. A koronatanács összeült, a merénylő kését vizsgálták, a főpecsétőr tollbamondás alapján pontos leírást készített róla. Lajos a fiára, a trónörökösre bízta országát.

Másnap reggel a trónörökös és felesége lakosztályának előtermeiben tolongtak a tisztelők. Délután két miniszter jelent meg a kegyencnö elnéptelenedett lakrészében, s az uralkodó nevében távozásra szólították fel.

Pompadour csomagoltat - de az elutazást betegség ürügyén halogatja. Körömszakadtáig ragaszkodik a hatalomhoz, nem nyugszik bele, hogy máról holnapra elveszítse, amit oly sok ügyeskedéssel, alakoskodással szerzett meg.

A hatalom... Hosszú évek óta ő foglalkozik az államügyekkel a tunya, felelőtlen uralkodó helyett. Tárgyalt miniszterekkel, követekkel megkötendő vagy felbontandó szövetségről, háborúról, békekötésről, a flottafejlesztésről - s a szülőotthont is ő állította fel azoknak a megesett lányoknak, akik a király ágyából kikerültek. S ami talán a legfárasztóbb: gondoskodott a semmittevő és örökké unatkozó király szórakoztatásáról.

Meddig halogathatja a kényszerű távozást? Maga is tudja, hogy sokáig már nem odázhatja. A nemrég hajbókolók elmaradásán lemérheti helyzetét.

Váratlan fordulat történt.

A király már karosszékében lábadozott, és parókásan fogadta családját. A trónörököspár meg az uralkodó lányai - az utóbbiak hivatalos címe: Franciaország hölgyei - ott ültek körülötte. A bágyatag Lajos hirtelen felpattant, elkérte menyé köpenyét, hálóköntösére vetette, és öltözőszobája felé indult. A trónörökös utánaeredt, de apja leintette:

- Maradjon!

És megindult a lépcső felé, amely lakosztályát a Pompadouréval összekötötte.

Aznap az udvaroncok sorra kilincseltek az ismét kegyencnővé vált márkíznál.

Julie elborzadva észlelte a merénylet következményeit.

Damiens lassú kínzással egybekötött kivégzése! Csaknem öt óra hosszat tartott. A vesztőhelyre nyíló házak ablakai megteltek bámészokkal, a nagy téren tolongott a tömeg: férfiak, nők, sőt gyerekek is, akiket az anyák magukkal vittek a látványosságra. Míg az elítélt testét tüzes fogókkal tépték, végtagjait ízenként darabolták, csontjait kerékbe törték, a kíváncsi nézőknek élelmes árusok süteményt és üdítőt kínáltak.

Ez az iszonyatos kegyetlenség cáfolata az emberi természet eredendő, ősi jóságának, amit Rousseau oly ékesszólóan hirdet, hiszen a kínzásban gyönyörködő sokaság talán még a hóhéroknál is szörnyűsegebb. Azok fizetett mesterségüket gyakorolják.

Julie kétségekkel vívódik. Kinek van igaza? Rousseau-nak? Vagy inkább Voltaire-nek, ha vadnak és kegyetlennek véli az ember alaptermészetét, s a nevelésben, a műveltségben, a megértést és türelmet hirdető gondolatok erejében bíz, amelyeket a szellem kiváltságosai terjesztenek. Csakhogy a nemes gondolatok ereje elér-e, vajon elérhet-e a nélkülözésben vergődők tudatáig?

Kiemelni őket testi, szellemi nyomorúságukból... Igen, ezt akarják az enciklopédisták, ezt sürgetik a földművelés, az ipar fejlesztésével, a műveltség közkinccsé tételével. Példaképük Anglia, Hollandia, Svájc, ahol a feudális jogok nagyrészt vagy éppenséggel teljesen megszűntek. S éppen rájuk, a közjólétben munkálkodókra, a világosság terjesztőire zúdul a merénylet óta fokozott dühvel a támadások özöne.

A kivégzett Damiens a jezsuita rend alkalmazottja volt. A jezsuita kollégiumok máról holnapra elnéptelenedtek, s a rend a rá célzott vádak az enciklopédistákra zúdította: az ő tekintélyt romboló, elégedetlenséget szító, lázadást sugalló tevékenységük a merénylet oka. Az uralkodó Istentől eredő, egyedül a Mindenhatónak felelősséggel tartozó hatalmát vonják kétségbe; nyíltan ugyan nem mondják ki, de félreérthetetlenül ezt sugalmazzák. Ha az *Enciklopédia* továbbra is mételyezi a lelkeket, a gyászos következmények beláthatatlanok lesznek.

A vakbuzgó trónörökös támogatásával gúnyiratok jelentek meg. *Tanácsok a holnap már senki filozófus uraknak*, a trónörökösnek ajánlva. És szinte egyidejűleg: *A megbosszult vallás avagy az istentelen írók cáfolása*. Négy hónap alatt nyolc vaskos kötetnyi rágalom és acsarkodás került ki a nyomdákból. Valamennyi sürgeti a Legfelsőbb Bíróság elmarasztaló ítéletét: tiltsa be az *Enciklopédiát*.

És betetőzésül Párizs legrangosabb színházában, a Francia Teátrumban rövidesen bemutatnak egy vígjátékot, *A filozófusokat*, amely a hírek szerint gyalázatosan kifigurázza az enciklopédistákat.

A híreket Julie a márkíz szalonjában a Francia Teátrum ünnepezt színésznőjétől, Clairon kisasszonytól hallotta:

- A darabot a trónörökös megbízottja adta át a színház igazgatójának, biztosítva őt a dauphin és hitvese, a püspöki kar, továbbá a főrangúak tekintélyes részének támogatásáról. Én az első olvasópróbán kijelentettem, hogy nem vagyok hajlandó ebben a fércműben fellépni - mondta a színésznő, aki a félbeszakadt próbáról először haza, majd Deffand márkíz fogadóestjére sietett. - Az igazgató kérlelt, kiabált, fenyegetőzött, könyörgött, a feldúlt szerző parókáját tépte, de én hajthatatlan maradtam.

- Kegyed a közelmúltban is bizonyosságot tett bátorságáról és felvilágosult szelleméről, hiszen a börtöntől sem riadt vissza... - A márkíz angóramacskája selymes szőrét simogatta.

- Á, a fogság... Végül is elég mulatságos volt. Egy vakbuzgó hercegnő járta ki bebörtönzésemet, de hercegi lovagom közbenjárására esténként felléphettem. Az ő hintáján hoztak-vittek fogházból a színházba, színházból fogházba. Malomkőnyi virágcsokrokat kaptam a közönségtől. No de az olvasópróba... A hol rimánkodó, hol fenyegetőző igazgatóval, a parókáját tépő szerzővel nyugodt hangon közöltem: egy jó színésznőt, aki szinte gyermekkorától gyakorolja művészetét, senki nem kényszeríthet rá, hogy egy fertelmesen rossz darabban lépjen fel.

- Tehát rövidesen viszontláthatjuk magunkat a színpadon - jegyezte meg D'Alembert.

- És hogyan! A Rousseau-t alakító színész négykézláb jár, szájában nyers sárgarépa, mert így természetes.

- Holott Rousseau már alig tartozik közénk - véli Helvétius.

- De régebben sokat írt az *Enciklopédiába*. A zenei rész tudtommal az ő munkája - mondta a márkíz.

- Nagyrészt az övé - helyesbített Diderot.

- Ez az ocsmány darab, amely semmi kétség, megrendelésre készült, egy kalap alá veszi mindazokat, akik... - A színésznő nem fejezte be a mondatot. - Egyedül Voltaire-t kímélte meg a szerző. A „szabad svájccal” nem mert ujjat húzni.

- Alighanem Pompadourtól is tart - vetette oda Helvétius. - Ő nagy tisztelője a Mesternek.

- Ön, Diderot úr, tolvaj inas képében jelenik meg a színpadon, s azt fejtegeti, ha nem hiszünk Istenben és nincs szabad akarat, akkor minden megengedett, semmit nem lehet kárhoztatni - folytatta Clairon.

Julie háborogva hallgatta a színésznőt.

Lám, így torzítják el, ilyen otrombán és gonoszul, amit Diderot leírt. Hiszen ő azt vallja, hogy tetteink, elhatározásaink részint velünk született hajlamaink, részint neveltetésünk és a bennünket ért események, benyomások következményei. És lesznek, akik ezt a darabot megtapsolják. Talán nem is kevesen. Az emberek mért hajlamosak elhinni együgyűségeket, bégető nyájként követni gazfickókat és beszűkült agyú fanatikusokat?... Julie-ből kikívánczoltak a töprengő kérdések, de visszaparancsolta őket. Az utóbbi időben úgy vette észre, a márkízt bosszantja, ha ő előtérbe kerül. Vonásaira ilyenkor ingerültség ült ki, és megesett, hogy metsző gúnnyal leintette „felolvasónőjét”.

Féltékeny rám? - cikázott benne a gyanakvás, míg a világtalan asszony szép, kemény arcát nézte. - Azt akarja, hogy váltig az ő árnyéka, visszhangja legyek?

- Diderot úr tiltakozhatna becsületsértés miatt - mondta a színésznő.

Diderot nemet intett fejével.

- Semmit sem teszek. Nem nézem meg a darabot. Nem akarok tudomást venni róla, oly mélyen alattam van. Megvetem.

- Maga azonban megnézi, kisasszony - adta ki az utasítást a márkíz. - Ott lesz a bemutató, és mindenről részletesen beszámol nekem. Meg akarom írni Ferney-be. Voltaire úr alighanem maró szatírában járátja le a szerzőt.

Julie kedve ellenére indult a bemutatóra D'Alembert kíséretében. Amikor fogatuk a színház előtti térhez ért, meghökkenve kiáltott fel:

- Nézze!

A Francia Teátrum épületét katonaság vette körül. A nagyúri hintók szabadon mehettek a bejáráshoz, de a bérkocsin vagy gyalog érkezőknek fel kellett mutatniuk jegyüket. S a nézőtér földszintjén is katonák sorakoztak az ülések mögött és mentén.

- Alighanem egy egész századot vezényeltek ki - jegyezte meg D'Alembert.

- Hadművelettel párosított színházi este. Már nem bánom, hogy eljöttem. Lesz miről írni Voltaire-nek.

- A trónörökös! - D'Alembert tekintetével mutatott a puffadt, merev arcú férfira és mellette a lornyonját szeméhez emelő asszonyra.

A nézőtérén érezni a feszültséget, a fortyogó indulatokat. Zavart, szorongó, diadalmas, kíváncsi arcok hajolnak egymáshoz. A szomszéd páholyból kárörvendő vihogás hallatszik. Nyilvánvaló, hogy a kivezényelt katonaság szükség esetén beavatkozik. De mi a *szükség esete*, tűnődik Julie. Vajon eltűrik-e a fegyveresek a füttyöket, és csak az esetleges hagyma-meg záptojás-hajigálásra lépnek közbe karhatalommal? És ha verekedés lesz?...

A teremőrök sorra oltogatták kétoldalt a gyertyákat hosszú nyelű koppintóikkal, csak a középső csillár maradt égve.

Három gongütés. A függöny széthúzódott, de jóformán csak résnyire. Egy színész bukkant elő. Mélyen meghajolt a trónörökös, némileg kevésbé mélyen a nézőtér előtt, s arra kérte a közönséget, hogy részrehajlás nélkül nézze végig a darabot.

- Csakis a nagybecsű publikum ítélete világosíthatja meg a színmű szerzője előtt az utat, amelyet követnie kell, hogy megvalósuljon leghőbb vágya: elnyerni a közönség tetszését.

- Körmönfont hazugság - súgta oda Julie D'Alembert-nek. - A darab megrendelésre készült.

- Jó pénzért. A szerzőt az a bizonyos hercegnő is pártfogolja, aki Clairon kisasszonyt királyi elfogatóparanccsal bebörtönöztette.

- Királyi elfogatóparancs... Mondja, mit gondol: a király mindent aláír, amit elébe tesznek?

- Úgy vélem, mikor hogy. Olykor semmit nem ír alá, máskor mindent. Ahogy a kedve tartja.

A függöny felgördült.

Clairon nem túlzott. A Rousseau-t alakító színész egy fiatal színésznő szoknyája alól bújt elő, négykézláb mászkálva rágcsálta a sárgarépat, majd azt harsogta:

- Vissza a természethez!

Diderot - színpadi nevén Dortidius, hogy félreérthetetlenül rá lehessen ismerni -, miközben gazdája zsebéből kilopja a pénzt, azt fejtegeti, hogy az embernek nincs szabad akarata, tehát a tolvajlásban nincs semmi kivetnivaló.

Fütty és taps vegyesen hangzott.

- Undorító! - Julie megrázkódott. - Ilyen aljasul rágalmazni! És tapsolnak.

- Sok embernek módfelett tetszik, ha alantas ösztönét mások rovására elégítheti ki. - D'Alembert fanyarul elmosolyodott. - Attól tartok, ők vannak többségben.

Felszított indulatok légkörében jelent meg az *Enciklopédia* hetedik kötete, benne D'Alembert hosszú cikke Genfről. Alighogy kikerült a könyv a nyomdából, máris híre járta, hogy Genf vezetősége sérelmezi az írást, és genfi származású lévén, Rousseau is méltatlankodik.

Julie nem érti, miért háborognak a genfiék. A hosszú, okos cikket kétszer is elolvasta. D'Alembert elismerően szól a város múltjáról és jelenéről, dicséri a lakosság szorgalmát, a kézművesség magas fokát, az alapos oktatást az iskolákban, a közjólétet, a tisztaságot.

Mit kifogásol?... Felrója, hogy a református egyház alapítója, Genf prédikátora, Kálvin máglyán égettette el a Szentháromság dogmáját el nem fogadó Servet Mihály tudóst és lelkészt. Kifejti, hogy a magas műveltségű városban még mindig oly eleven a Kálvin diktálta puritán szellem, hogy - akárcsak a prédikátor korában, a tizenhatodik században - Genf területén tilos a színházi előadás. A városba színész be nem teheti a lábát. Kora délután. D'Alembert kis virágcsokorral érkezett. Az utóbbi időben egyenest Julie szobájába ment, ott beszélgettek, míg a márkíz aludt.

A matematikus fegyelmezett arcán Julie felismerte az izgalom, a levertség rejtőzködő jeleit.

- Mi újság? - S a választ meg sem várva: - Mondja el, ha valami bántja.

- A maga tekintete nem áll meg a bőrfelületen, a gondolatokba hatol. Nos, az történt, hogy Genf vezetősége levelet küldött az *Enciklopédia* kiadójának. A magisztrátus tiltakozik cikkem ellen. Követeli, hogy nyomtatásban helyesbítsem.

- Mit helyesbítsen?! Jelentse ki, dicséretes tett máglyán égettetni el mindazokat, akiknek véleménye egy kérdésről eltér a miénkétől? Fejtse ki talán, hogy a színház, bármit adnak is elő falai közt, ledér szórakozások bűnös helye?!

- Világos, hogy nem helyesbíték, nem vonom vissza, amit jól megfontolva leírtam. Csakhogy a kiadó siránkozik. Eddig is rettegett, hogy az *Enciklopédiát* betiltják a támadások nyomán, s neki odavész a pénze, pontosabban busás hasznának egy része, hiszen meggazdagodott a kiadványon. És ha Rousseau is beavatkozik...

Elhallgatott.

- Csak nem teszi! Nem teheti ebben a nehéz helyzetben.

D'Alembert most elnézett Julie mellett. Tekintete az ablakra irányult, mintha onnan akarná leolvasni a jövőt.

- Rousseau kiszámíthatatlan. - Legyintett. - Azzal a gondolattal foglalkozom, vagyis inkább azzal a lehetőséggel... - Most Julie-re pillantott, kissé előrehajolva ültében az arcát fürkészte. - Talán külföldre költözöm.

- Én... nekem... - Azt akarta mondani: nagyon hiányozna, de elharapta a szót.

- Frigyes királyhoz nem mehetek. Háborút visel, az ellenség hadai szorongatják, legutóbb a porosz akadémiai tagsággal járó összeget sem kaptam, kézhez. Talán Anglia... Esetleg Svédország. Matematikus mindenhol egyaránt dolgozhat. Esetleg, átmenetileg Voltaire-hez, Ferney-be, hiszen többször is hívott.

- Én... maga... - Julie dadogott.

- Most megkérdezem: gondolt-e a férjhezmenetelre?

Csönd volt. Súlyos, vibráló csönd. Julie azt a két gyereket látja a kertben. Testvérek. A lány azt mondja a Holdról: a sötét égbolt éjszakai vándora. A fiú értekezést ír a holdpályáról.

- Én... - Kicsit elfordította fejét, hogy ne lássa D'Alembert arcát. - Csak akkor akarok férjhez menni, ha szerelmes leszek. Csak akkor bírnék. Igen...

- Értem. - D'Alembert csak ennyit mondott.

- De ha maga elhagyná Franciaországot, örökre, az nekem... én... csonkának érezném magam.

- Értem.

Szótlanul ültek egymással szemben.

Elnémulásukat Julie törte meg, éppen hogy csak szóljon valamit:

- Olyan különös házasságok vannak. Geoffrinnét tizennégy esztendősen adták feleségül egy ötven éven felüli férfihoz. - Kényszeredetten mosolygott. - A nagyapja lehetett volna.

- Az ebédlőben Geoffrin úrnak házigazdához illően az asztal végén volt a helye. Nagyothallott, és ki se nyitotta a száját - emlékezik D'Alembert. - Nyaranta abbamaradnak Geoffrinné ebédei. Ősszel, amikor ismét összeverődünk, valaki megjegyezte: „Hiányzik az a hallgató öregúr az asztal végéről.” „Igen, igen. A férjem. Ő meghalt” - közölte a háziasszony.

Ismét hallgatnak. Nyomasztó a csend kettőjük közt. Julie megpróbál társalogni:

- Voltaire voltaképpen mért hagyta ott Frigyes udvarát?

- Több okból. Nehezen viselte el a porosz király rossz francia verseit, amelyeket magasztalni illett, s az uralkodó fősvénysége is bosszantotta. De úgy vélem, Voltaire-t főként az ellentét háborította fel a felvilágosult filozófus szerepében mutatkozó és hódító háborúkat viselő uralkodó közt. Alattvalóim úgy gondolkodhatnak, ahogyan akarnak, de tenniük azt kell, amit én akarok - ez Frigyes mondása. Voltaire pedig - a szavait idézve - megvonta kegyeit a porosz királytól. De gondolom, itt az ideje, hogy átmenjünk a szalonba.

...Önző vagyok? tűnődött Julie, amikor kora reggel magára maradt. Önzés, hogy itt akarom tartani D'Alembert-t? Feleségül akar venni. És én... Milyen vagyok én?

A tükör elé állt, kerekre tárgult szemmel nézte magát.

Vékony termet, elüt a kipárnázott testű, gömbölyded hölgyektől, hiszen neki a kulcsfontjai is kiállnak. Két sőtartó! Persze a csipkesál alatt alig látszik. Keskeny arc, magas, boltozott homlok, zöldeskék szem. Feszült, várakozó arc, sóvár és elszánt. Igen, elszánt, de mire?

Önző vagyok? ismételte meg önmagában a kérdést.

A magasra emelt gyertya fénye összefolyt a kora reggel fakó világosságával. A tükörkép nem válaszolt.

Julie sóhajtott. Hirtelen rátört a fáradtság. De elalvás előtt még sokáig tűnődött, vajon eljön-e hozzá holnap D'Alembert. Ha megszakadna az, ami köztük van... Szíve elszorult a gondolatra.

D'Alembert másnap megjelent Julie szobájában, de nem egyedül. Magával hozta az *Enciklopédia* munkatársát, a fiatal Condorcet márkít. Nyilvánvaló, hogy kerüli a négy szemköztöt.

Ettől fogva kora délutánonként rendszeresen összeverődött egy kis társaság, D'Alembert legszűkebb baráti köre Julie szobájában.

VI. A REMETELAK

A híg reggeli napsütésben lassanként elmaradt Diderot mögött a külváros, a töméntelen szurtos utca, a rengeteg szurtos gyerek - oly sok születik és pusztul el évről évre. Elmaradtak a manufaktúrák is, ahol napi tizennégy órát dolgoznak a munkások a betevő falatért.

Rousseau pártfogójának, a gazdag d'Épinay asszonynak vendégei a másik, a hosszabb utat választják, fogataik nagy kerülővel, a Szajna-parti sétányon, majd majorságok mentén, végül erdei útról kikanyarodva érkeznek a kastélyhoz. Neki a rövidebb, a sivár út a megfelelő. Nem várhat addig, míg alkalomadtán elviszi valaki a hintáján, bérkocsira meg ebben a bizonytalanságban nem akar költeni. Ha derekasan kilép, még ebéd előtt a kastélyba ér. Beszélnie kell Rousseau-val, meg kell érteniök egymást. Meg kell akadályoznia, hogy Jean-Jacques, a barátja, akiben ő látta meg először a lángelmét, és bátorította, hogy merjen *teljesen* önmaga lenni, aki belenőtt a gondolataiba, hogy éppen Rousseau forduljon az enciklopédisták ellen Genf miatt, a színházügy miatt, és éppen most, amikor a hatalom birtokosai és kiszolgálói dühödt erővel rohamoznak.

Maga sem érti, miért nem hagyja itt ezt a hínáros Párizst, Franciaországot, a nap nap után megújuló támadásokat, miért nem követi Voltaire tanácsát, s költözik külföldre. Ha az *Enciklopédiát* betiltják, kenyér nélkül marad családjával, sőt szerkesztőként talán börtönbe kerül. Hetek óta egyetlen nyugodt órája sincs, és mégis... Marad. Folytatja. Amíg lehet, amíg hagyják.

Marad, mert bízik. Nem a pártfogókban; azok elzárkóznak vagy igencsak lagymatagok. Nem is az igaz ügy diadalában vagy táboruk egységében, az összetartásban, hiszen ha Rousseau-t nem sikerül leszerelnie, nekitámad D'Alembert-nek.

És nem is önmagába, a saját erejébe vetette bizakodását. Mit ér egyetlen ember eltökéltsége az állam gépezetével szemben?

Voltaire bukkan fel előtte. Anyanyelvből, műveiből, könyvekből, messze sugárzó kapcsolatokból megteremtette maga körül az idegenben a hazát. Íróasztalán összeér Franciaország és a nagyvilág. Az én hazám itt van az ádáz harcok, az aljas intrikák közepette, a Bastille árnyékában, mondja magában. Miért? Nincs rá válasz. Így érzem. Ez a válasz.

Egy redves fatörzs üregében víz gyülemlett fel, magához rántja tekintetét. Ha erős nagyítóval hajolna fölé, nyüzsgő ázalagokat látna benne. Keletkező, szaporodó, pusztuló ázalagok a víz-cseppben, a történesekhez egy-két óra elegendő. Ugyanez a jelenség a világmindenség méreteiben sok-sok évmillióval vagy évmilliárddal tovább tart, de mit számítanak a mindenség szerkezetében a mi időfogalmaink? Az őshomályba vesző szakadatlan folyamatra gondol, az egymást elnyelő, keresztező, felváltó lényekre, kifejlődő és kiháló fajokra, amelyek mintegy az anyag lázában jöttek létre. A világ a részeiben folytonosan kezdődik és véget ér, szüntelenül teremti önmagát.

S ahogy sietős lépésekkel nekiindul, és két karját egy kicsit lóbálva lépked úticélja felé, ő maga is sokféle bonyolult energiahalmaz, apró részecskéje a kavargó, átalakuló, felbomló és egyesülő Mindenségnek, de ugyanakkor körülhatárolt is, Denis Diderot, aki elindult Párizsból, hogy felkeresse Jean-Jacques Rousseau-t.

...Lám, amott a réten túl a park kerítése. Ilyenkor, a déli órában nyilván a kastélyban találja Jean-Jacques-t, hiszen rendszerint ott ebédel. A pitymallatkor kelő déltájt szokott átsétálni a parkban épült Remetelakból vendéglátójához. Az aranycirádás bútorzatú szalonból nyíló

kisebb társalgószobában tekintete hiába keresi Rousseau-t. A kandallóban hasábfák égnek, de a fázós háziasszony kasmírsálba bugyolálta felsőtestét, és szokása szerint negédesen félrebillenti a fejét.

- No lám! Diderot! Ez váratlan öröm. Csak nem gyalog érkezett, drága barátom?

- Lábbelimről a kegyedénél kevésbé éles szem is megállapíthatja, hogy végigsétáltam az utat.

- Ó, be sajnálom! Ha üzent volna párizsi házukba, a komornyik gondoskodott volna fogatról. Diderot szó nélkül nyugtázta az udvariasságot.

- Rousseau... Látom, nincs még itt. Vagy már vissza is ment volna a Remetelakba?

Jean-Jacques pártfogójának arcán árnyék suhant át. Szája kis fintorba görbült.

- Attól tartok, itt a kastélyban aligha találkozok vele. - És máris mosolyra váltva: - Odahaza jól vannak?

- Köszönöm az érdeklődését. Egészségesek vagyunk.

A sok Rousseau-rajongó hölgy közt d'Épinay-né a leglelkesebb. A városi élettől megcsömörített Jean-Jacques kedvéért építtette a park távoli részében a kerti lakot. És most?... Nem akar tudni dédelgetett írójáról.

- Mi történt Rousseau-val? - robbant ki belőle a kérdés.

- Hosszú és fárasztó előadni. - A kastély úrnője lehajolt, és megsimogatta a lábánál kuporgó kutyust.

- Kérem, nagyon kérem, mondja el!

- Voltaire fohászzkodásával kezdem: „Ments meg, Uram Isten a barátaimtól, az ellenségeimmel magam is elbánok!” Nos, Rousseau nagy igyekezettel kellemetlenkedett nekem és vendégeimnek. Ha ebéd után majd felkeresi, tapasztalni fogja, hogy a nagy magányos, a sebzett szívű remete magára is neheztel. De hiszen ez természetes: sokat köszönhet önnek.

Diderot válasz nélkül hagyta a fullánkös megjegyzést. D'Épinay-né azelőtt áradozó fuvolahangon ejtette ki Rousseau nevét.

Nem kedvelte d'Épinay-nét. Negédes és fontoskodó, könnyezett Rousseau írásain, s tizennégy esztendő lányát könyörtelenül tuszkolta feleségül egy idős, vagyonos férfihoz, holott ő maga dúsgazdag.

- Nem értem - mondta. - Tudni szeretném, mi történt.

- Rousseau nagy igyekezettel gyűlölteti meg magát mindenkivel.

- Hát ez így... túlzás. Elismerem, hogy érzékeny, nagyon érzékeny és gyanakvó is, de...

A kastély úrnője közbevágtott:

- Rousseau úgy gyakorolja a sértődöttséget, mint hivatásos kardcsörtetők a fegyverforgatást. Az emberiség boldogításáról szónokol, és nekitámad fünek-fának. Nem akarom megemlíteni, hogy élettársával meg élettársa anyjával együtt már hosszú ideje élvezi vendégszeretetemet.

De hiszen éppen most említette meg! Diderot magába fojtotta a megjegyzést.

- Maga is tudja... - D'Épinay-né felsóhajtott. - Kértem, kísérjen el szülőföldjére, Genfbe, ahol gyógykezeltetni akartam magam. Nem volt hajlandó. Kívánságomat fennhézázón utasította el. Minap egy teljesen jó flanel alsószoknyát küldtem át az inassal a Remetelakba, hogy Teréz szabjon belőle meleg mellényt Rousseau-nak. - Kezén villognak a briliánsok, míg szavait ideges mozdulatokkal kíséri. - Visszaküldte az alsószoknyát, és hogyan?! Felháborodott, epés

szavak kíséretében. Folytassam? - Az esetleges választ meg sem várva, szaporán tovább beszélt: - Nem áttallott pletykálkodással és bajkeveréssel vádolni engem, holott köztudott, hogy belebolondult egyik rokonomba, akinek terhére van ez a lángolás. Legyen résen, barátom! Rousseau veszélyes. Legjobb volna, ha...

Elhallgatott. Legyintett.

- Beszélni akarok vele. - Diderot felállt.

- Drága barátom, előbb megebédél nálam. Üljön vissza. Azonnal táltaltatok.

A hársfák félkörben magasodnak a Remetelak előtt. Diderot benyitott az első szobába, a fehérre meszelt ebédlőbe.

Teréz nyomban felbukkant a konyha felől - ez egyszer nem látszott terhesnek. Az anyja mögötte jött. Az idős, kövér asszony mutatóujját szájához emelve csendre intett, és suttogva közölte a hírt, hogy Jean-Jacques összerúgta a port a kastélybeliekkel, s el akar költözni. Mostanáig d'Épinay-né gondoskodott ellátásukról, a majorságból rendszeresen hozták a tejet, sajtot, a tojást meg a szárnyasokat. Jean-Jacques egy isten háta mögötti bagolyvárba, egy régi, elhagyott toronyba akar hurcolkodni, s ezentúl kottamásolással szándékozik megkeresni hármójuk kenyerét.

Teréz hallgatott. Sötét haját simogatta. Nedves barna szemében a tehenek sűrű nyugalma, megadása.

- Menjen be hozzá, nehogy gyanút fogjon - suttogta az öregasszony. - Beszélje rá, hogy maradjon, és engesztelje meg az úrnőt. Itt gond nélkül éltünk. Ha elmegyünk innen... Mi lesz velünk? - Kezét tördelte, hangja sírásba csuklott, de közben fölfelé pislogott, nyilván ügyelt, hogy Rousseau meg ne hallja.

Diderot tűnődve nézte. Akár a gyötrődő anyát alakító színésznő. Zokog, és közben lopva figyel a közönséget.

- Kottamásolásból... - rebegette, s összekulcsolt kezét könyörgőn tartotta Diderot felé.

Teréz lecsüngő dús hajával babrált.

Vajon milyenek a gyermekeik? Apjuk töprengő tekintetét örökölték, nemes vadakra emlékeztető kecses mozgását, gyötrődő érzékenységét? Vagy Teréz mindent betemető nyugalmat? Ez az izzapos beletörődés, ez a tompaság a Nanette ádáz dühöngéseinél is rosszabb.

Jean-Jacques kaftánszerű háziköntösben ült a hosszú asztal mellett, ahol növénygyűjteményét szokta préselni, rendezgetni. Azzal a furcsa, hőkölő mozdulattal kapta fel fejét, amelyet Diderot az utóbbi időben megfigyelt nála. Mosolyában görcsös erőfeszítés.

- Hozok egy karosszéket. Maga szereti a kényelmet, Denis.

- Hagyja csak, jó ez nekem... - A szalmafonatú székre mutatott.

- Teréz! - Az ajtót kitarva Rousseau megismételte a kiáltást. - Teríts a vendégnek!

- Köszönöm, már ebédeltem.

- No persze, gondolhattam volna. Odaát a kastélyban.

- Azt hittem, ott találom.

- És megállapította, hogy nem vagyok ott. A kastély úrnője nyilván arról is tájékoztatta, hogy soha többé nem szándékozom oda betenni a lábam. Bizonyára részletesen beszélt sok mindenről, csak éppen az igazságot hallgatta el.

- Mi történt maguk közt? - Diderot előrehajolt, mintha testével is közelebb akarna jutni Rousseauhoz.

- Megsebeztek! - Űzött tekintettel meredt maga elé. - És nemcsak állítólagos jótevőm, a kastély úrnője.

Száját összeszorította, mintha présbe fogná a kikívánczó panaszt.

- Még ki sebezte meg?

- Hiszen tudja, Denis! - Hangja keserű, szemrehányó.

- Nem tudom. Magától akarom megtudni.

- Rendben van. Én d'Épinay-né unszolására költöztem ide. Igaz, megundorodtam Párizstól, de meghúzódhattam volna egy faluban is Franciaországban vagy a szülőföldemen, Svájcban. Igen, többszöri hívásra jöttem ide. Nehezen szántam rá magam, féltettem a függetlenségemet, s ezt meg is mondtam. D'Épinay-né megnyugtatót, és valahányszor párizsi palotájában ebédeltem vagy vacsoráztam, szóba hozta a Remetelakot. Váltig erősítgette, hogy egyenest a kedvemért építtette. Ott háborítatlanul élhet - hajtogatta -, s amikor kedve tartja, átjön hozzám a kastélyba, a barátai közé. Persze elvárta, hogy naponta megjelenjek nála. Nem tagadom, néha kellemes volt... Emberekkel találkoztam, akikkel gondolatokat cserélhettem. Aztán...

Összeszűkül szeme mintha láthatatlan arcokat fürkészne.

- Aztán lassacskán rájöttem, hogy a kastély úrnője gyűjtő. Nem műtárgyakat gyűjt (persze azok is vannak szép számmal birtokában), hanem embereket, akiknek nevét felkapta a hír, mint vesztetre az enyémet is! - Kurtán, keserűen nevetett. - D'Épinay-né a tulajdonának tekint, akárcsak a négy égtájat ábrázoló porcelánszobrot; azelőtt ebédlőjében tartotta, a kandalló párkányán, újabban a nagy szalonban, a középső asztalon. Azt tesz vele, amit akar, hiszen megvásárolta.

Diderot felsóhajtott. Van valami igazság abban, amit Jean-Jacques mond. Nem is valamicske. Sok. Csakhogy d'Épinay-né nem tudja, talán nem is sejti, hogy a pénzével... Az emberek megsebzik egymást, és nem is gyanítják.

- Csapdába fogtak! - tört ki Rousseau. Mellére tapasztotta kezét, kapkodva szedte a levegőt. - Az ember eltorzul. A kastély úrnője meg a barátai... egy követ fűjnek. Egytől egyig ellenem! És maga is közéjük állt, Denis. Az ő pártjukra.

- Még hogy én! - méltatlankodott Diderot.

- Igen, még maga is. És ez iszonyúan fáj.

- Csak nem arra alapozza a vádját, hogy megkértem: kísérje el a beteg d'Épinay-nét Genfbe?

- Azok az oktató aforizmái, Denis! Ha rokonszenvezik d'Épinay-néval, kísérje el, ha nem rokonszenvezik vele, annál inkább.

- Beteg. Genfben akarta gyógykezeltetni magát. Ott az egyetlen orvos, akiben bízik.

- Hát én nem vagyok beteg? - csattant fel Rousseau. - Hosszú évek óta kínlódom a hólyag-hurutommal, s a bajom egyre súlyosbodik. Mért járok én örmény kaftánban? Nem különcödből, miként ellenségeim, Holbach báró meg a köre híresztelik. De ha a beteg vesém nem bírja a kocsirázást Genfig, fogjak vándorbotot a kezembe, és gyalogoljak d'Épinay-né hintója

után. Maga ezt követeli tőlem, mert a kastély úrnője becsalogatott kerti lakába. No persze, ő úgy mondja, hogy a szárnyai alá vett...

Diderot nézte a jól ismert, szeretett arcot. Széthullás ütközött ki rajta. Elfacsarodott a szíve.

- D'Épinay-né bajban volt, beteg volt, segítségre szorult.

Jean-Jacques arca megfeszült, vékony, keserű vonás a szája.

- Magának fogalma sincs, hogyan bánnak a d'Épinay-kastélyban a cselédséggel. Én tudom. Magának, Denis, valamilyen ábránd él a lelkében a haladás közös nagy táboráról. Én már régóta tisztán látok, keserű tapasztalatok vezettek rá. Most nem beszélek arról, hogy Voltaire esküdt ellenségem, és meggyőződése, hogy ő bujtogatja ellenem D'Alembert-t.

- Szó sincs róla! Kérve kérem, higgyen nekem.

- Engedje meg, hogy mondandómat befejezzem. Miként lehetnék én közös táborban Holbach báróval? Nem az választ el tőle, hogy ő ateista, én pedig istenhívő vagyok. Isten létéről vagy nem létéről mindenkinek jogában áll azt vallani, amit meggyőződésének tart. A maga ateizmusa soha nem volt válaszfal kettőnk közt. Csakhogy, ismétlem, miként lehetek én közös táborban Holbach báróval, akinek palotája van Párizsban, kastélya Párizs közelében, nagy birtokai Franciaországban meg régi hazájában, német földön, sőt tudtommal bányái is vannak a Harz hegységben. Ott ebédeltem az asztalánál magával együtt, a zenéről meg a festészetéről megegyeztek a nézeteink, de ha borra valót adtam az inasnak, miként az illendőség megkívánja, másnap nem volt miből ebédet főzni otthon.

Lesunyta fejét, a padlóra bámult.

Diderot felsóhajtott.

- Nem vagyok, nem lehetek közös táborban emberekkel, akár Holbach bárónak, akár Helvétiusnak hívják őket, akik soha nem itták csuporból a tejet, nem haraptak mellé pusztá kenyeret, nem örültek a megtört cipó ízének, unott inyüeknek kalács kell, sütemény, s ahelyett hogy bor, nevetek mondanak: rajnai, burgundi, tokaji, ilyen meg ilyen évjárat.

Diderot közbevágott, hogy kifejtse: miért tartoznak össze ők mégis, mindannyian, de Rousseau rá se hederítve folytatta:

- Ismétlem, ne áltassa magát. D'Épinay-nénak egyébként már megírtam búcsúleveletem: „Asszonyom, mi sem olyan egyszerű, mint kiköltözni az Ön házából, mihelyt nem helyesli, hogy maradjak. Akaratom ellenére költöztem be...”

Teréz nyitott a szobába.

- A sonka az asztalon. Készítsek meleg ételt?

- Majd később!... - Rousseau egy-két pillanatra lehunyta szemét. Amikor ismét kettésben maradtak, látogatójára meredt, kutató tekintettel, mintha azt akarná megtudni, hogy Denis Diderot, aki eljött hozzá, mit gondol most. Aztán tompa, szomorú hangon mondta: - Maga elküldte nekem az új könyvét. „Csak a gonosz ember magányos”, ez van az első oldalán mottóként. Megértettem, hogy nekem szól. Ne szakítson félbe! Mit várhatok én a többiektől, ha maga is belém mar? Mellesleg a magányos hogyan lehet gonosz? Egyedül lévén senkinek nem árthat.

- Hiszen éppen arról van szó, hogy kiszakítja magát az emberi közösségből!

Nem, ezt nem kellett volna mondania. Rousseau még mélyebben, görcsösebben sértődött meg. Ha tehetné, visszazívná a szavait. Hiába, megtörtént. Diderot zavartan hallgat.

- Magának tudnia kell, Denis, hogyan kezdődik. Az ember csupa szeretet és bizalom, s aztán egyre-másra sebző élekek ütköznek. És akkor a megsebzett távolra húzódik, keresi a védett helyet, a magányt.

- Jean-Jacques, én a barátja vagyok, és az is maradok mindig. Nem veszíthetem el! - S ezt már kiáltotta. - És maga sem veszíthet el engem!

Jean-Jacques rámeredt, és ő megrémült az arca fehérségétől.

- Rosszul van?

Rousseau nem válaszolt. Felugrott. Aztán kitört belőle:

- Csak Isten a tudója, mit szenvedtem! Szerettelek! - Hangja elcsuklott. - Szeretlek!

A tegezéstől elszorult Diderot szíve. Átölelte Rousseau vállát. Egy ideig némán ültek egymás mellett.

Később, a parkban hozta szóba D'Alembert cikkét Genfről.

- Torkunkon a kés. Kérve kérem, ne avatkozzék most ebbe a vitába a színházról a genfiek oldalán.

Rousseau lehorgasztotta fejét.

- Ha egymásnak esünk, végünk van.

Hiába várt feleletre. A konok hallgatás felbőszítette.

- Maga is írt operákat! - robbant ki belőle az indulat.

- Írtam, igen. De miért vitatja el tőlem a fejlődés jogát? Én már régóta károsnak tartom a színházat, a színműírást, akárcsak Genf vezetősége. A drámák mesterkélt világa felajzza érzelmeinket, s a szeretetet és részvétet, amellyel az emberiségnek tartozunk, költött alakokra pazaroljuk. Az alantas ízlést szolgáló tákolmányokról szót sem ejtek.

Megpróbált vitatkozni vele, de Rousseau-ról leperegtek az érvek.

- Maga azért jött el hozzám, hogy én ne írjam meg, amit igaznak tartok. Nem tehetem meg. Nincs nagyobb bűn az igazság elhallgatásánál.

- Van. Például a kegyetlenség, a fanatizmus. A zsarnokság, bárki gyakorolja bármi nevében.

- Az író semmi másra nem lehet tekintettel, csak a saját igazára, mert ha másként dönt, tollforgatóvá süllyed. És maga, Denis, aki a barátomnak tartja magát, mégis rá akarna venni, hogy hallgassak, holott szólnom kell. Jobban akarja tudni, mi a teendőm, mint saját magam, ateista létére a Gondviselés szerepét töltené be az életemben.

- Vagyis tapintatlan vagyok, beleártom magam a dolgaiba.

Rousseau nem szólt rá semmit. Tekintetével redőnyt vont maga elé.

- Az igaz jó barátnak a tapintatlansághoz is joga van! - csattant fel Diderot.

- Sok mindent megtanultam. - Rousseau kényszeredetten elmosolyodott. - Már tudom, el kell viselni, hogy akiket szeretünk, nem szeretnek bennünket. El kell viselni az árulást, az irigységet, az értetlenséget vagy éppenséggel azt, hogy szándékosan félreértenek minket, ahogyan Voltaire tette, kiforgatva gondolataimat. „Sose festették erősebb színekkel az emberi társadalmat, a civilizáció borzalmait, amelytől pedig a mi tudatlanságunk és gyöngeségünk annyi szépet és jót remél. Sose pazaroltak még ennyi erőt arra, hogy állatokká süllyesszenek mindannyiunkat: aki az Ön könyvét olvassa, szeretne mindjárt négykézláb járni.” Igen, ezt írta nekem; pontosan idézem sorait. Én Voltaire bántó elménckedését is zokszó nélkül tűrtem el,

hiszen egy nagy írótól ered. Magának, Denis, csupán azt kellene részemről elviselnie, hogy véleményünk egyben s másban nem azonos.

A kastélyból megérkezett a hintó, hogy hazavigye a látogatót. Jean-Jacques elkísérte a vendéget a fogatig. Diderot erősen megszorította Rousseau kezét. Testében érezte Jean-Jacques sértődöttségét, látta, hogyan ül majd szobájában egyedül, egy láthatatlan pontra meredve.

Rousseau fájdalmas tekintete nem enyhült. Kihúzta magát, arcán csikorgó mosoly jelent meg.

- Elfelejtettem megköszönni a könyvét. Arról a bizonyos mondásról pedig csak annyit: aki magányos, az messzire kerül az emberek gonoszságától, és talán lassanként meg is feledkezik róla. Így gyógyít az elkülönülés.

A kék selyemmel bélelt hintó elindult. Jean-Jacques eltávolodott, akár a hátráló fák, bokrok.

Diderot-ra hirtelen nagy fáradság nehezedett. Mintha kivérzett volna, úgy érezte.

Azon a délután D'Alembert korábban nyitott be Julie szobájába, mint máskor.

- Megjelent. Elhoztam magának - mondta, s a vékony könyvet letette az alacsony kis asztalra.

Julie kezébe vette.

Száját harapdálva olvasta az első oldalon a szöveget.

Jean-Jacques Rousseau genfi polgár válasza

D'Alembert úrnak,

A Francia Akadémia, a Párizsi Királyi Természettudományi Társulat, a Porosz Királyi Akadémia, a Londoni Királyi Tudományos Társulat, a Svéd Királyi Akadémia és a Bolognai Tudós Társulat tagjának az Enciklopédia VII. kötetében megjelent Genfről szóló cikkére, kiváltképpen a színház kérdéséről a fent nevezett városban.

Julie felsóhajtott. Ez a néhány kezdő sor... telitalálat. A cím és rang nélküli svájci polgár hadakozik Európa szinte valamennyi akadémiajának, tudós társaságának tagjával. Rousseau mestere a hatáskeltésnek.

D'Alembert, mintha folytatná az ő gondolatát, így szólt:

- Mellesleg Rousseau genfi polgár voltaához van egy kis megjegyzésem. Idestova harminc esztendeje otthagytá Genfét, sőt katolikus hitre tért. Igaz, aztán ismét kálvinista lett. Persze ő minderre azt mondaná: „Szívemben mindent elsőprő bizonyossággal érzem, éreztem”... Ő mindig és mindent elsőprő bizonyossággal érez szívében.

Julie lerakta a könyvet. Megrázta fejét, mintha azt közölné: Nem!

- És maga? - kérdezte.

D'Alembert elengedte füle mellett a két szót.

- Hadd olvassak fel néhány részt a szövegből. „Csak akkor hallgathatnék ebben a kérdésben, ha soha nem vettem volna tollat a kezembe, ha nem írtam volna kevésbé fontos kérdésekről...”

- Kevésbé fontos kérdések?! Az *Értekezés az egyenlőtlenségről*... A nyomor és a gazdagság pöre... Az utat tévesztett emberiség...

- Nos, ő úgy véli, legfontosabb azon vitázni, legyenek vagy ne legyenek Genfben színházi előadások. Egyébként úgy vélem, a színház ellen kikelve Voltaire-en is akart egyet ütni, mégpedig jókorát. Voltaire színháztermet építtetett kastélyában, kitűnő előadások vannak ott

jobb nál jobb színészekkel. Genf tiltakozott, persze hiába: Ferney francia felségterület. No de hadd folytassam a felolvasást. „Beteg voltam és bánatos...” Ugye, mily hatásos. Hadd szoruljon el a szíve annak, aki olvassa. Rousseau mindig bánatos szívvel támadja meg embertársait. És most hallgassa meg ezt... Diderot-nak szól. „Ízlés, választékosság, szabatoság nemigen lesz ebben az írásban. Egyedül élek, így hát nem mutattam meg senkinek. Volt egy bíráló barátom, szigorú és hozzáértő, de megszűnt barátom lenni, nem akarom látni, és életem végéig bántani fogok utána...” - D’Alembert kis szünetet tartott. - Szélgjegyzetben egy latin idézet, fordítom. „Ha kardot húztál felebarátod ellen, ne ess kétségbe, van még mód, hogy jóvátedd. Ha szavaiddal megszorítottad, megbékítheted. De ha rágalommal illeted, ha alattomosan sebet ütöttél szívedre, akkor nincs irgalom, örökre eltávolodik tőled...”

A könyv koppant egyet, ahogy letette az asztalra. Aztán szenvtelen hangon mondta:

- Nem ismerek senkit, aki ilyen magabiztosan, ilyen hatásosan, ilyen meggyőzően igazságtalan. Az ő szenvedélyes ékesszólásával szemben mit érnek a logika tagolt szavai?!

Julie maga elé meredt. D’Alembert-nek igaza van. És mégis... Azt, hogy életünk meghamisítódott, töredékessé és hazuggá vált, hogy a börtönünk lett, hogy az emberiség eltorzult, azt ő mondta ki először... Rousseau... És micsoda erővel. Ilyen lángoló, ilyen felszabadító *nemet* még sosem kiáltottak.

- Rousseau színház helyett lélekemelő, puritán szórakozásokat ajánl a népnek: honpolgári ünnepségeket, katonai parádékat, összejöveteleket, amelyeken a legerényesebb hajadont megkoszorúzzák, s a vidám fiatalok táncát elérzékenyülve szemlélik az idősök. - D’Alembert hangjában leplezetlen gúny.

Hová ragadja Rousseau-t a megszállottsága?... Julie ismét sóhajt.

- És maga? Mit szándékozik tenni? - kérdi halkán.

- Nem akarok szétforgácsolódni a csatározásban. Munkámnak kell megőriznem az erőmet. Egy geometriai értekezésem dolgozom.

Julie hallgatja a szavakat, érzi mögöttük D’Alembert keserű eltökéltségét. Válaszol neki, beszél hozzá, és közben *látja* azt a fiatal férfit a vacsoraasztalnál. Lelkes, sötét szempár, barna bőrű arc. Spanyol. Nagyon fiatal, s ő valami titkos lobogást sejt benne. Vajon lehetséges, hogy első látásra kialakul, megtörténik valami az emberben?... Vacsora közben néha magán érezte a férfi tekintetét, olykor ő pillantott feléje, szinte akaratlanul és restelkedve is, amikor rajtakapta magát. Akkor még csak a nevét tudta. Mora gróf. Diplomata a spanyol király követségén és katoná. Később beszélgettek. Nem sokat. Mért érezte úgy, hogy hirtelen megfagyott a szíve? Az egyik vendég a fiatal gróf apósa felől érdeklődött, igen, akkor... És mért lélegzett fel megkönnyebbülten, hallva, hogy Mora özvegy. Hogyan örülhet ő egy ismeretlen fiatal nő halálának? És milyen körmönfontan tudakolta meg Mora korát:

- Milyen fiatalon özvegyült el a spanyol gróf! Alig látszik többnek húszévesnél.

- Pontosan eltalálta. Mora húszesztendő, és egy kisfiú apja. Tizenhat évesen házassították meg.

Julie észre sem vette, hogy D’Alembert elhallgatott. Csak az ajtónyílásra riadt fel. Condorcet lépett be. A fiatal matematikust D’Alembert sokra becsülte.

A látogató Voltaire-ről hozott friss hírt. A Mester röpiratban támad az *Enciklopédia* ellenségeire, írása rövidesen napvilágot lát. Majd Rousseau-ra terelte a szót.

- Minden különcködését elfogadták, sőt egyenest ünnepelték, s ily módon felbátorították az egyre túlzóbb különcködéssre.

A szavak koppanva hullanak le Julie mellett, nem hatolnak igazán tudatáig. Arra a belső hangra figyel.

...Korlátok... Egyre több korlát meredez mindenütt. Bekerítve, szabadsága vesztetten. Mora is... Tizenhat éves volt... Apja keresett számára egy megfelelő hajadont. Lehet, hogy a fiú soha nem szívelte azt a lányt. Persze, a gyerekük mégis megszületett.

- Tőlünk azt követelik, hogy mint Szókratész, ürítsük ki a méregpoharat - jegyezte meg D'Alembert.

Julie figyelte a szavakra. Milyen idegesen rándult meg D'Alembert szája. Sebzett. A jezsuiták törvénytelen származását is felhánytorgatták. És most Rousseau támadása... D'Alembert a testvér. És a másik?...

...Talán képzelődöm, hogy Mora gróf irántam... Talán hóbortos vagyok. És ha csakugyan vonzódna hozzám? Mit érek vele? Ő spanyol gróf, diplomata. Én Deffand márkíz kétes származású felolvasónője és társalkodója. Afféle alkalmazott. Kíméletlenül fogalmazva: jobbfejű cseléd.

- Az egész ügyben az a legszomorúbb: ha így folytatjuk, felfaljuk egymást, s az ellenségeinknek semmi sem marad - mondta D'Alembert. Mellényzsebéből elővette óráját. - Úgy vélem, ideje átvonulnunk a szalonba, Deffand márkíz hamarosan megjelenik. Azt hiszem, nem örülne a mi itteni kis összejöveteleinknek.

VII. AZ ÍTÉLET

Az Igazságügyi Palota a Szent-kápolna égbe fűrődő tornyával a kora reggeli derengésben akár egy mozdulatlanul horgonyozó vitorlás. Szép Fülöp király középkori palotájában évszázadok óta a Legfőbb Bíróság ülészik.

A nagyteremben és a hosszú galérián véges-végig meggyújtották a vastag gyertyákat, a főkaput kitárták. Hat óra felé a szitáló esőben egymás után érkeztek a fogatok, olajmécseik imbolygó sárga foltokat festettek a fakó szürkességbe. A pofon csapott süvegű lakájok leugrottak magas ülésükről, kinyitották a kocsiajtókat. Talárban, fejükön régies, hosszú paróka, kiszálltak a bírák, megérkezett a királyi főügyész. A Legfelsőbb Bíróság nyolc kiadvány, elsősorban az *Enciklopédia* felett fog ítélni.

Az ülésteremben, a zöld posztóval letakart asztalon ott sorakoztak a vád alá helyezett könyvek. A bíróság elnöke felszólította a főügyészt, hogy tartsa meg vádbeszédét az *Enciklopédia* ellen.

A főügyész felállt.

- Uraim! A vallás és az állam jelenik meg a mai napon a bírói emelvény előtt, hogy panaszát előadja. Jogait megtiporták, törvényeit semmibe vették, az elvetemültség emelt fővel jár-kél büntetlenséget ígérve az erkölcsi mételtynek, amely napról napra tért hódít.

Hosszasan sorolta a vádpontokat, amelyeket részint az *Enciklopédia* megjelent köteteiből és főként a művet támadó írásokból állított össze.

Kifejtette: számos cikk azt a bűnös gondolatot sugallja, hogy a mindenség nem a Teremtő hat nap alatt keletkezett alkotása. Isten megszentelt vasárnapjáról az *Enciklopédia* elelegendőnek tart annyit közölni, hogy munkaszüneti nap lévén, az ipar és kereskedelem ilyenkor szünetel. A *Tekintély* című írás egyetlen természetes fennhatóságot ismer el, a szülőét gyermeke felett, és minthogy ebből az következne, hogy a többi függőség egytől egyig esetleges, a cikk alá-ássa a társadalom rendjének alapjait. Az *Ateizmus* című részben a szerző elvetemülten azt bizonygatja, hogy az istentagadó is lehet erényes ember.

A hét megjelent kötetnek úgyszólván egyetlen olyan oldala sincs, amely nyíltan vagy burkoltan ne támadná az egyház, az állam, a tekintély, az erkölcs alapjait. Az *Enciklopédia* ártatlan-nak tetsző címszók alatt felforgató nézeteket csempész a köztudatba. Így az *Erdő* a nemesi kiváltságok s a jobbágyi függőség ellen érvel. A biológiai rész azt a veszélyesen téves nézetet tartalmazza, hogy egyes állat- és növényfajták az idők folyamán életképtelenné válva kipusztultak, mások váltották fel őket, holott Isten a teremteskor végérvényesen, egyszer és mindenkorra megszabta a világ rendjét.

A vádbeszéd majd két óra hosszat tartott.

A Legfelsőbb Bíróság hosszas tanakodás után hozta meg ítéletét. Az *Enciklopédiával* egyidejűleg vád alá helyezett könyveket hóhérkézre adta: máglyára kerülnek az Igazságügyi Palota előtti téren. Az *Enciklopédia* köteteit, tekintettel arra, hogy közhasznú ismereteket is tartalmaznak, újabb, még alaposabb vizsgálat alá kell vetni. Három hittudományi doktorból, három ügyészből és három szaktudósból álló bizottság vizsgálja majd felül a kiadványt. Amíg az ítéletre sor nem kerül, az *Enciklopédiát* tilos forgalomba bocsátani.

Ítéletével a Legfelsőbb Bíróság kitért a döntés elől. Népszerűségét féltette? Meg akarta mutatni, hogy a bírák nem engednek sem a versailles-i udvar intrikáinak, sem a jezsuiták rohamainak?

A halogatás felbőszítette az *Enciklopédia* ellenségeit, s a támadások még ádázabbá váltak.

Az elítélt könyvek fellelhető példányait elégették. A máglya körül hosszú körmenet vonult el éljenezve és zsoltosmákat énekelve.

Új királyi törvény jelent meg: „Halállal lakolnak mindazok, akiket rajtafognak, hogy akár összeállítanak, akár összeállíttatnak és kinyomatnak olyan műveket, amelyek a vallás s az uralkodói hatalom ellen támadnak, vagy a rendnek és országaink nyugalmanak megbontására irányulnak. Mindazok, akik a megjelölt könyveket kinyomatják, valamint a könyvárusok, könyvkihordók és e könyvek terjesztői szintén halállal büntetendők.” D’Alembert közölte, hogy visszalép a szerkesztéstől. Diderot felcaplatott a meredek lépcsőn. A nehéz levegő mellbe vágta; az ételszagba macskabűz és dohosság keveredik.

A Versailles-ból kiszivárgó hírek... Pompadour orvosa, az *Enciklopédia* munkatársa révén jutottak el hozzá. A Legfelsőbb Bíróság döntése után a vakbuzgó királyné, aki betiltást várt, misére menet a tükörgalériában megszólította a királyt:

- Felséged Legfelsőbb Bíróságának döntése mélyen elszomorított, és nagy csalódást okozott nekem!

- Ne várjon semmi jót az emberektől, és nem éri sem csalódás, sem szomorúság - mondta a király. A trónörökös is szóba hozta a halogató döntést.

- Mióta szokás, hogy a francia király hozzátartozói beleártsák magukat a közügyekbe? - intette le az uralkodó. Pompadour pártolóan említette meg az *Enciklopédia* ügyét, hangsúlyozva, hogy Európa felfigyelt rá. A király ásitott egyet.

Bizonytalanság, aggodalom. Hogyan határoz a kilenctagú bizottság? Néhány munkatárs már közölte, hogy a jövőben ne számítsanak írásaira. Van, aki nem küldte el időre az ígért cikkét. Nem készült el vele vagy szándékosan halogat?... Nanette mostanában nem pörölhet amiatt, hogy a látogatók egymás után nyomják le a kilincset.

Benyitott a barna fenyőajtón.

A szűk szoba inkább csak fülke, a keskeny ágy, az asztal, a két szék éppen hogy elfér benne, a mennyezet lefelé lejt, az egyik oldalon oly alacsony, hogy ülni is alig lehet alatta. D’Alembert az asztalnál ívpapír fölé hajol, kezében lúdtoll, arcán árnyalatnyi zavar suhan át, amikor felkapja fejét.

- Örülök, hogy látom. Megelőzött. A napokban felkerestem volna.

- Nyilván mindketten szükségét éreztük a beszélgetésnek.

Ülnek egymással szemben, társalognak, egyikük sem tér rá a lényegre, mintha sejténék, hogy szándékuk és reményük ellenére sem értik meg egymást. D’Alembert hosszasan számol be Deffand márkíz szeszélyességéről. Olykor valósággal pokollá teszi Julie életét.

A kandalló mellől szürke macska settenkedik elő.

- Sok a macska a házukban, négyet is láttam - jegyzi meg Diderot.

- A patkányok miatt tartjuk őket. Ezen a környéken sok a patkány.

- Tudom... Itt laktam a közelben fiatal házas koromban.

Az özvegy mesterasszony csoszog be posztócipőben, bort meg kalácsot tesz az asztalra. Becéző, áhítatos pillantást vet D'Alembert-re, mintha azt kérdezné: „Mit forgatsz abban az okos fejedben, fiam?”

- Mutatok valamit, Svájc-ból kaptam! - Diderot felkattintja órája tokját. A fedőlap belsejébe illesztett kis kép pásztorjelenetet ábrázol. Fiú meg leány üldögél egy fa tövében, mellettük kisbárány.

- Csak az hiányzik, hogy megszólaljanak - dicséri a képet a mesterasszony. - Kalácsot is harapj a bor mellé - biztatja D'Alembert-t. - Mostanában mocorog az epéje. Egészségére, Diderot úr! A bárány, a pásztorfiú meg a lány hogy elfér ezen a pici helyen!

- Ollóval vágják ki az alakokat, aztán ráragasztották az óralapra - magyarázza Diderot.

- Finom ollóval dolgozott, aki csinálta!

- Festőművész munkája!... - És Diderot hozzáteszi: - A tehetség még az ilyen apróságokban is önállót alkot, és nem tűr irányítást.

- Valóban!... - D'Alembert fanyarul elmosolyodik.

- Megyek már, beszéljessenek. - Az asszony a vendég felé tolja a tálat. - Te meg kínáld Diderot urat!

Kettesben maradnak. Diderot arca megfeszül.

- Egy félbeszakadt vitánkat szeretném most folytatni. Emlékszik? Aznap, amikor a főügyész vádbeszéde elhangzott az *Enciklopédia* ellen.

- Úgy vélem, elég pontosan emlékszem beszélgetésünkre. Arról a jogunkról esett szó köztünk, hogy képességeinket szabadon kifejthessük. Ha vallásos volnék, küldetésnek nevezném ezt a jogunkat, amely ugyanolyan elvitathatatlan, természetadta, mint az élethez való. Egyezzünk meg abban, hogy a hivatástudat szóval jelölöm.

És tegyük hozzá, mi azért írunk, mindenekelőtt azért, hogy megváltoztassuk a világot, le-
tépjük elvakult szeméről a hályogot, és élni érdemes létet teremtsünk. Ez a szándék kovácsolta össze kezdetől fogva szövetségünket.

D'Alembert hallgat.

- Tudom, hogy a valóságban ez nagyon bonyolult, mert az életcél mögött emberek állnak jogos becsvágyukkal, érzékenységgükkel, csalódásaikkal és... igen... az aggályaikkal. Ismétlem, mindez bonyolult, de a lényegen, a közös célon, a szövetségen nem változtat.

D'Alembert fejét felszegve nézi vendégét, mintha változékony arcáról igyekezne leolvasni azt, amit a szavak nem mondtak, nem mondhattak el.

- Csakhogy a világnak az a része, ahol mi élünk, nem tűri, hogy a hályogot levegyék szeméről. Így hát hiába vállalkozunk rá.

- Ki a világ? A főügyész? A bírák? A korlátolt fanatikusok? A felbérelt firkászok?! - csattan fel Diderot.

- Sajnos, jelenleg ilyen silány az a világ, amelynek ki vagyunk szolgáltatva, amelyben máglyára fogják vetni az *Enciklopédiát*.

D'Alembert felállt. Vékony, fiús alakja a kandalló párkányának dől.

- Tudom én is, hogy a hatalmasokon és kiszolgálóikon kívül még sok millió ember van, de az ő szavukat nem hallani. Némák.

- Azért kell helyettük is szólni, mert némák.

- Maga is tudja, Denis, sőt jobban tudja, mint én, hogy tekintélyes munkatársak egyre-másra kérik vissza a cikkeiket.

- Mindig akadnak, akik kényelemből vagy óvatosságból a könnyebbik részt választják... - Diderot hangja metsző.

- Nem állíthatja rólam, hogy életem folyamán a könnyebbik részt választottam. - D'Alembert tekintetével mintha megidézné a dohos fülkét, amelyben él, Diderot elé. - Hűtlen sem vagyok - mondja csöndesen.

...Nem voltam hűtlen - ismétli meg gondolatban a szót. - Tudtam, hol a helyem. Halkan reccsent a lépcső az idegen asszony lépései alatt. Nem olyan keményen, mint amikor a meggyszín zekés szolga jött. Az Akadémia borítékját hozta. A kékesen fehérlő papíron három piros viaszpecsét. Átvettem a levelet, feltéptem, elolvastam, és azt mondtam magamban: „Megnyertem a pályadíjat. Én nyertem meg!” Az idegen asszony magas cipősarka halkan koppant a keskeny falépcsőn, szépségtapaszt hordott a bal szeme, a porcelánkéek szeme alatt. „Én vagyok az anyja” - suttozta. Könnyű parfümillet áradt belőle, és hívott, hogy menjek vele. Később becsoszogott a mama, olyan volt, akár egy mogorva komondor, kicsapongást szimatolt. Megkértem, menjen ki. És később, amikor megmagyaráztam, ki járt itt nálam, a keserű, ijedt tekintetéből kiolvastam, hogy fél. Attól tart, elhagyom. Nem. Nem vagyok hűtlen...

A csend súlyos.

Aztán D'Alembert megszólal:

- Ha megálljt mondok, és visszavonulok a szerkesztéstől, azért teszem, mert nem vagyok hajlandó, mint maga, testem-lelkem odaláncolni egy reménytelen vállalkozáshoz.

- Akkor válik reménytelenné, ha feladjuk.

- Amíg nincs végleges ítélet, reménykedhet, ha nagyon akar. És utána? Ha betiltották az *Enciklopédiát*?

- Gondolkodni fogok rajta, mit tegyünk.

- Jó néhány esztendeig reménykedtünk. Vigyázzon! Talán már kevesebb idő van előttünk, mint mögöttünk.

- Tudom. Néha belém hasít az elmúlás gondolata, összerázkódom, és hiába mondogatom, hogy ez a természet rendje. Alig fordult meg a fejemben olyasmi, aminek az ellenkezőjén is ne töprengtem volna. De amihez a kétségeken túl visszatérek, az a meggyőződés. És ha azt a jogos vágyamat, hogy zavartalanul alkothassak, szembeállítom az emberiség követeléseivel (mert olykor szemben állnak), érzem, az ő részük nagyobb súllyal esik a latba. - Tűnődve néz maga elé. - És ha néha voltak is kétségeim, végül szilárdabb lettem általuk.

- Igen - mondja D'Alembert, és bólint. - Ez gyakran így történik.

Az alkony belopakodik a kis szobába, sűrűsödő fátyollal von be mindent.

D'Alembert leveszi az asztról a háromágú ón gyertyatartót, s a kandalló tűzénél meggyújtja a gyertyákat.

- Épségben kell tartanom a bennem élő matematikust - tör fel belőle hirtelen a kiáltás, de hangjába könyörgés is vegyül. Aztán a parázsba bámul, mint aki meg akarja kímélni önmagát és a látogatót is, hogy egymásra nézzenek.

Később, amikor magára marad, előveszi a Voltaire-nek szóló megkezdett levelet, és hozzáfűzi:

Az Enciklopédiát be fogják tiltani, Diderot-nak akarata ellenére nyugta lesz. Meglehet, azt fogják követelni tőlünk, tagadjuk meg bizonyos állításainkat. Én nem teszem meg, és meg vagyok győződve róla, hogy az ember boldogsága szempontjából közömbös, akár a Rhône vizét issza Svájcban, akár a Szajnáét Párizsban.

A leírt szavakra bámul.

Már tudja, hogy nem költözik külföldre. Nem hagyja el Párizst, nem válik meg Julie-től. Pedig Julie beleszeretett a fiatal spanyol diplomatába; ha nem mondta volna meg, akkor is tudná. Leolvasná az arcáról, megértené az árulkodó tekintetéből.

Mire várok? - faggatja magát. Hogy Julie előbb-utóbb belátja: ennek a szerelemnek nincs jövője? A spanyol grófi család nyilván nem egyezik bele, hogy Mora - feltéve, ha komolyan akarja - feleségül vegye a kétes származású, vagyontalan társalkodónőt. Amíg Mora el nem éri nagykorúságát, apai engedély nélkül nem nősülhet. Hány esztendő a gróf? Húsz, legfeljebb huszonkettő. Az első esetben kerek tíz, a másikban nyolc évet kell várakozniuk.

És ha hajlandók várni?... Végtelenségnek rémlő évekig?...

Akkor sem... Én akkor is... Maradok. Julie-nek szüksége van rám. Vagy nekem őrá?... Egyre megy.

Maga elé rajzolja a törékenyséig vékony csontú testet, a keskeny, okos arcot, a magas homlokot és Julie szemét. A zöldesbe játszó szempár hol kigyúl, kíváncsian fölfénylik, máskor csodálkozó, néha keményen villan egyet vagy kérdőre tágul.

Most élesebben látja, mintha szemben ülne vele a szobájában.

Mellette marad!

VIII. VÁLASZTÁS ÉS SORS

Ez hát a szerelem. Sóvárgás. Beismerés, hogy nem vagyok elegendő önmagamnak, hogy csonka vagyok nélküle. A szerelem vágyódás, boldogság és szorongató aggodalom is. És mindenekfelett boldogság.

Kezdetben mennyi kétsége volt! Mekkora erővel igyekezett elnyomni, kitépni magából a rátört érzést, de az olyan mélyen vert gyökeret benne, hogy igyekezete hiábavaló volt. Julie újra meg újra elismételte magában: mi kerekedhet ki ebből a szerelemből? Feltéve, ha Mora is szereti...

De hiszen megvallotta. S a szavaknál is többet mond csengő, gyöngéd tekintete, néma fogadkozása. Csakhogy hátha csupán fellángolás ez, és gyorsan elhamvad. A spanyol férfiak, úgy hírlík, könnyen gyúlnak szerelemre, s érzelmük tüze is gyorsan lelohad. És neki arra is kell gondolnia, azzal is számot kell vetnie, hogy a gróf társadalmilag magasan felette áll, s a spanyolok az ősi főúri rangot még a franciáknál is jobban becsülik. A társadalmi hierarchia ott még merevebb. Maga Mora mondta, hogy hazájában elképzelhetetlen volna a hajbókolás a polgári származású, márkíz rangra emelt Pompadour előtt.

Julie-ben újra meg újra felötlik: mi a gróf szándéka? A szerelmes szavak, a tekintet néma vallomása ellenére vajon nem csupán szeretőjének akarja-e őt?

És D'Alembert? - faggatja magát. Vajon ő is csonkának érzi magát nélkülem? Kutató tekintetét néha szomorúság fátyolozza, de az enyhe ironikus mosoly akkor is ott a szája szélén. Ez a mosoly mintha azt közölné: amit érzünk, eltörpül ahhoz képest, amit agyunkból előhívhatunk. D'Alembert-nek egész birodalma van: a matematika. Ha oda bezárkózik, semmi nem háborgatja. Vagy mégis?

Akárhogyan van is, ő a testvér.

Kora reggelenként, amikor végre nyugovóra térhetne, Julie gyakran sokáig fekszik ébren jövőjén töprengve. Elfoglaltsága egyre inkább kimeríti. Nem az éjjelezés miatt, azt hamar megszokta, bár az utóbbi időben, amióta kora délutánokon kis társaság verődik össze szobájában, keveset alszik. Mégsem a felolvasóteendője meg a titkári munka fárasztja - a márkíz neki mondja tollba leveleit, olykor öt-hat oldalasakat is. A számlákat is Julie ellenőrzi, a kiadásokat bevezeti a vaskos naplóba, a cselédségnek továbbítja az utasításokat, s ő felelős végrehajtásukért. De mindezt bírná erővel és talán kedvvel is.

Julie-t az állandóvá vált feszültség nyomasztja. Szüntelenül vigyázni, hogy előtérbe ne kerüljön a társaságban. Meghúzódní, minél kevésbé részt venni a csevegésben, vitákban, nehogy felfigyeljenek rá. Magába fojtani a kikíváncozó gondolatot, akkor is, ha egyenest hozzá intézik a szót. A márkíz féltékenyen örködik afelett, hogy egyedül ő maga irányítsa a társalgást, mint karmester a zenekart.

Csakhogy Julie, aki a Párizsban töltött idő alatt mohón szívta magába a tudást, már jó ideje észrevette, hogy a ház úrnőjének irodalmi ízlése nem tart lépést a korral.

Semmi kétség, a márkíz legkedvesebb írója, Voltaire valóban nagy alkotó, tündöklően kiváló szellem. Julie is tiszteli, csodálja. Ő is élvezte sziporkázóan ötletes, elevenbe vágó regényét, a *Candide*-ot, amelyben Voltaire oly keserű gúnnyal cáfolta meg a német filozófus állítását, miszerint ez a világ a lehetséges világok legjobbika. Igen, a legjobbika, állítja a Leibniz nevű német, ugyanis ha lehetséges volna ennél jobb, Isten azt hozta volna létre. Hajmeresztő események sorozata, természeti csapások, szörnyű kegyetlenkedések figyelmeztetik a fiatal

Candide-ot, hogy derűlátása ugyancsak alaptalan. És a megoldás?... Ki-ki tegye a magáét, hogy hasznosabbá, békésebbé, értelmesebbé alakítsa az életét. Ezt jelentik a regény zárószavai: „műveljük kertünket”.

Kétségtelen, hogy Voltaire önálló gondolkodásra, hasznos cselekvésre ösztönöz, és mily ötletesen, milyen csípős szellemességgel, megsemmisítő logikával támad minden ellen, ami esztelen. Csakhogy a szalon uralkodónője nem hajlandó tudomást venni azokról, akik Voltaire után jöttek.

Itt van Diderot, aki tanulmányaiban hősökről és uralkodókról szóló tragédiák helyett köznapi emberek drámáját akarja a színpadon látni, azt, ami bárkivel megeshet, olyan helyzeteket, körülményeket, amelyekben önmagunkra ismerhetünk. És kiváló regénye, *Az apáca!* Julie kéziratban olvasta, s attól tart, nem jelenik meg egyhamar nyomtatásban. Maga Diderot sem bízik benne, asztalfiókjának írta ezt a merész, vádoló remekművet.

Julie-t megdöbbenette a hasonlóság saját múltbeli sorsa és a regény hősnőjéé közt. Mindketten házasságtörésből születtek, mindkettőjüket zárdába akarták tuszkolni, csakhogy ő ellenállt, kiszabadította magát, a regény boldogtalan hősnője a zárda foglya, családja kapzsiságának áldozata lett. Diderot az ő meg nem valósult, de *lehetséges* sorsát - és sok-sok szerencsétlen, kiszolgáltatott lányét - írta meg regényében.

Diderot-t nem kedveli a márkíz, Rousseau meg egyenest szálka a szemében:

- A kelekótyák apostola! Ha Rousseau urat gyomorgörcs kínozza, fogadni mernék, ő is beveszi az átkos civilizációban kapható görcsoldó orvosságot.

És neki ellenvetés nélkül végig kellett hallgatnia. Még jó, hogy a márkíz vak lévén nem várt helyeslő fejbólogatást.

Deffand-né így közlőről megismerve bizony korántsem olyan vonzó, mint eleinte. Hiú, uralomra vágyó, el van telve a saját felsőbbbségétől. És mintha ingerelné, hogy a vidéki lány, akit magához vett, a felolvasónője önálló *valakivé* vált.

Irigy is a márkíz, ez kétségbevonhatatlan. Gyakran tesz epés megjegyzéseket a vetélytársi szalonokra. D'Alembert anyja már halott, de a márkíz egyre így emlegeti: „a kalandornő”. Kivált Geoffrinnéra acsarkodik. Amikor a fülébe jutott, hogy a tükörgyáros özvegye sűrűn levelez a cárevics feleségével, csípős gúnnyal jegyezte meg:

- Szerencse, hogy buzgó igyekezettel a helyesírás elemeit helyyel-közzel elsajátította, így hát Katalin öfensége csupán néhány szarvashibát talál leveleiben.

A márkíz féltékeny minden vendégére - valósággal tulajdonának tekinti őket. De kiváltképpen D'Alembert-t. Nem kétséges, őt *szereti*. Ha vele beszél, vagy őt hallgatja, gögös szép arca ellágyul.

Azon a délutánon egy csapásra eloszlottak Julie aggodalmai. Kettesben voltak Morával, az ablaknál állva a Párizsban oly ritka hóesést nézték. Nagy, puha pelyhekben hullott, fehér szőnyeg terült az utcára, az elrobogó fogatok mély barázdákat vontak bele. A fehérségbe árnyalatnyi halványkék vegyült; szemközt a házak mintha messzebbre húzódtak volna, a kihajtott zsalukra vattacsomók telepedtek. Mora azt mondta, a frissen hullott hónak görög-dinnyére emlékeztet az illata, ha egészen a közelébe hajolunk. Julie azt válaszolta, ő még sosem hajolt közel a hóhoz. Egymásra néztek, a férfi átölelte, ő minden aggályát messzire hajítva hozzásimult, s érezte, hogyan árad szét testében a forróság. Szája szétnyílt, hogy Mora szenvedélyes csókjából befogadja mindazt, amire oly régen vágyódott.

Akkor mondta Mora, hogy maga mellett szeretné tudni, amíg csak él. Feleségéül akarja.

Azt is megmondta, nem lesz könnyű megszereznie apja engedélyét.

És ha nem sikerül?... Várni fognak. Majd tíz évig, akkor lesz nagykorú a húszesztendő özvegyszer.

Tíz esztendő... Nem hervad el ő addig? Tíz esztendő valóságos örökkévalóság!

De a grófi család talán mégsem olyan kemény, mint Diderot apja volt, aki - ezt D'Alembertől hallotta - annak idején, megtudva, hogy Diderot egy szegény fehérenemű-varrónőt szándékozik feleségül venni, elfogatóparancsot kért és kapott, és fiát kolostorba záratta. Diderot fél fejét kopaszra borotválták a szerzetesek, parókáját elvették, hogy meg ne szök-hessen. Mégis megszökött, Párizsban bujkált, amíg nagykorú nem lett, s apai engedély nélkül házasodhatott. Igaz, talán jobban járt volna, ha a rendház foglya marad, amíg választottja le nem mond róla. Hiszen amit Nanette asszonyról hallani... Az újság is közölte, hogy a piacon hajba kapott egy kofával.

...Julie boldog, és mégis olykor aggodalom nehezedik rá a jövő miatt. Kétségeit igyekszik palástolni hosszú sétáikon. Mielőtt a kis társaság összeverődne nála, gyakran indul sétára Morával. Ilyenkor vannak ők zavartalanul kettesben. Sebtében bekapott étkezés után kóborol Julie Morával az utcákon.

- Azt szeretném, ha jól ismerne engem - mondja a gróf.

A Szajna-parti sétányon lépkedtek egymás mellett. A levegőben már érezni lehetett, hogy a tél megfutamodik a közeledő tavasz előtt.

- Nemcsak azt az embert, akivé maga által váltam, hanem őt is, aki voltam. - Elhallgat, leszegi fejét, mint aki szégyenkezik, aztán szakadozott hangon folytatja: - Tizenhat esztendő koromban apám akaratából feleségül vettem egy huszonnyolc éves lányt. Mért várt menyasszonyom ilyen sokáig a férjhezmenetellel?... A válasz egyszerű: nem volt vagyona. A harminchoz közeledett, amikor váratlanul meghalt egy gazdag rokona, és mindenét ráhagyta. Hát így történt.

Csend volt köztük.

- Persze, ellenkezhettem volna - töri meg a hallgatást Mora. - Talán bezártak volna engem is egy rendházba, mint annak idején Diderot-t. Nem ellenkeztem.

- Nagyon fiatal volt.

- Maga sem volt sokkal idősebb, amikor a saját kezébe vette sorsát.

Mit válaszolhatna rá? Hiszen ez az igazság. Ő cselekedett, Morával *megtörténtek* az események.

- Idegenek maradtunk mindvégig egymásnak.

...Egy kisfia van. Halott felesége és kétéves kisfia.

- Szeretőim voltak mellette. Kerestem a kalandokat. Én...

Elakadt.

- Értem. De az *akkor* volt.

- Köszönöm, hogy ezt mondta. Igen, akkor volt. Egy másik életemben, amelyet magam mögött hagytam. - És szinte kiáltva: - Semmi közöm már hozzá! Semmi!

Megváltozhatunk-e annyira, hogy már semmi közünk a múltunkhoz? - tűnődik Julie. Mit is mondott Diderot? Egyetlen napon száz arcom is van. Vidám, mélabús, töprengő, felháborodott, megértő, megbocsátó... Csakhogy valami mégis egységbe fogja az egyazon ember százféle arcát. A tudat, hogy valamennyi én magam vagyok. A felelősség mindegyikért...

Szótlanul lépkedtek egymás mellett.

Később Julie azt mondta:

- Sietnünk kell hazafelé.

Igen, sietni, mert délután négy óra tájt megjelennek nála a barátai. Az összejöveteleket, ha akarná, akkor sem szakíthatja meg, hiszen rögvest megindulna a találgatás, a szóbeszéd. De nem is akar véget vetni a beszélgetéseknek, eszmecseréknek. Hadd lássa őt Mora okosan megszólalva, figyelmesen hallgatva, olykor vitákba bocsátkozva. Tündökölni akar szerelmese előtt.

Titokban kell tartani a jegyességet, amíg...

Meddig?

És D'Alembert?... Neki, a testvérnek meg kell tudnia, hogy José - négyszemközt vagy gondolatban így nevezi Morát - feleségül akarja őt.

Megmondta. D'Alembert szertartásosan meghajolt.

- Szívből kívánom, hogy minden úgy történjék, ahogyan reméli.

Az udvarias szavak mögött Julie ott sejtette a vélekedést: D'Alembert nem bízik a spanyol grófi család beleegyezésében, talán Mora szerelmének tartósságában sem. Nem kétséges, D'Alembert hangsúlya fanyar volt, de amikor Josét jelentéstételre visszarendelték hazájába, a „testvér” kikísérte őt a postakocsi-állomásra, és tapintatosan félrehúzódott, míg búcsút vett Josétól.

Akkor mondta José:

- Amíg meg nem ismertem magát, azt az életet éltem, amit kiszabtak rám, apám, a rangom, a helyzetem, a szokások. Holott választani kell, ezt vagy azt, amit saját magunk akarunk, amit helyesnek, jónak tartunk. Csak így válhatunk szabad emberré.

Választani... Julie sokat töpreng a kérdésen. Saját akaratából adott új irányt sorsának. Igaz, függőségben él, de vannak szabad órái. S ami a lényeg: ő maga döntött így.

És D'Alembert választása?... Visszavonult a szerkesztéstől, mert tudományos munkája háborítatlanságát félti. És Diderot, aki D'Alembert szavaival odaláncolta magát egy reménytelen vállalkozáshoz, mert azt tartja: erre van a legnagyobb szükség. És közben kesereg, hogy felaprózza magát.

- Nono, nem szakad ő miszlikbe - vélte D'Alembert. - Megírta közben *Az apácát*, és ebben az idegtépő helyzetben, amikor bármelyik nap várható az *Enciklopédia* végleges betiltása, az előfizetők kártérítésével súlyosbítva, Diderot a társadalomból kilógó figurát formál meg, aki mindenre nemet mond, mindenre vitriolos gúnyt zúdít. *Rameau unokaöccse*, ez a címe, mert az elősdi, lecsúszott bohém élő alak, a híres zeneszerző, Rameau a nagybátyja. Iskolát teremthetne a művel, ha megjelenne.

- Ezt is az asztalfiókjának írja?

- Úgy látszik, ezt is.

Kié hát a helyes döntés? Aki háborítatlanságát félti egy magas cél érdekében? Vagy a minden nehézséget vállalóé? Vagy az a helyes, amit énünk legmélyéről fakadónak vallunk?

Eszerint mindkettőjüké egyaránt. De mért érzi ő mégis Diderot igazát igazabbnak, mint D'Alembert-ét?

Mora elutazásának másnapján meghozták az ítéletet. A kilenctagú Bizottság úgy döntött, hogy be kell vonni az *Enciklopédia* engedélyét. A Legfelsőbb Bíróság az előfizetők kártalanítására kötelezte a kiadót, de egyetlenegy személy sem jelentkezett kártérítésért. Az előfizetők - Franciaországban és külföldön - saját ügyüknek tekintették a művet, s ezen mit sem változtatott, hogy a pápa az egyház nevében enciklikában ítélte el.

Diderot az állam és egyház elmarasztaló ítélete dacára folytatja az *Enciklopédiát*. Igaz, megcsappant számú munkatárssal. D'Alembert - Julie öröme - köztük van.

Merész vállalkozás a további kötetek megjelentetése. A nyomtatás ezentúl is Párizsban történik, de kiadóként holland cég szerepel, mintha Hollandiában adták volna ki, s a szerkesztő neve helyére három csillag kerül. Julie tréfásan három csillag úrnak nevezi Diderot-t. Egyelőre a metszeteket tartalmazó köteteket bocsátják közre, mert az illusztrációkra nem vonatkozik a betiltás, s közben előkészítik a további részeket.

A cenzúrahivatal vezetője gyanút foghatna, de ő az *Enciklopédiához* húz, hiszen a talmi fényességű, csőd előtt álló társadalomban tisztán látó emberek hatalmi helyzetben is a felvilágosodástól várják az átalakulást. Annak idején maga a cenzúrahivatal miniszteri rangban lévő főnöke értesítette titokban Diderot-t: házkutatás készül nála, sürgősen szabaduljon meg a felforgatónak minősíthető kéziratoktól. Sőt a mendemonda szerint egyenest a saját lakására vitette mindazt, ami bajt hozhat a szerkesztő és a munkatársak fejére.

Julie hosszú levélben írta meg az eseményeket Morának Spanyolországba, és várja tőle a híradást. Hetente kétszer, amikor a Pireneusokon túlról posta érkezik, ott van az állomáson.

Az első levél csak bizonytalanságát szítja. José nem találta apját Madridban, a gróf délvidéki birtokán tartózkodik. Várni kell.

Julie vár. A batár érkezésének délelőttjein ott ül a postaállomás padján. Kialvatlanul gubbaszt, hiszen hajnalban feküdt le, az álmoság gyakran kisöpri fejéből a gondolatokat. A kocsi mindig hoz postát neki. Hosszú szerelmes levelek érkeznek, hosszú szerelmes levelekkel válaszol.

Az őszi esőzésben meghűlt, lázas beteg lett. Helyette D'Alembert ment el a postáért. Julie néha eltöpreng, mi a titka ennyi áldozatos szeretetnek.

IX. A BOTRÁNY

A kis szobában éppen hogy elférnek az alacsony asztal körül.

Legalább egy pohár borral kínálhatná meg őket, de ehhez sincs joga... Julie ölbe ejtett kézzel hallgatja a társalgást. Igaz, megvehetné a bort a saját pénzén, de a poharak, a mosogatás... A márkíz nem venné jó néven, ha megtudná, hogy szalonjának néhány látogatója - s éppen a társaság színe-java - rendszeresen összeverődik a társalkodónő szobájában. Minél kevesebb alkalmat adni a cselédség szóbeszédére. Még így is... Olyan különös volt tegnapelőtt a szobalány tekintete, amikor felsöpörte a szőnyegről a dohányszemcséket. Alighanem Diderot tubákosszelencéjéből hullott ki. Diderot ugyancsak sűrűn szippangatja a burnótot.

- Rousseau nagyszabású nevelésregényen dolgozik - mondja most Condorcet.

- Hallottam róla. A kis Emil távol a bűnös és hazug társadalomtól, a természet ölen nevelkedik. - Diderot kiveszi mellényzsebéből a tubákosszelencét.

...Lefekvés előtt szemlét tartok a szőnyegen... Julie a beszélő felé fordítja fejét.

- Egy Rousseau-ért rajongó ifjú hölgy, aki hallott a készülő műről, azzal a kérdéssel fordult Jean-Jacques-hoz, miként nevelje gyermekét. „Hány éves a kised?” - kérdezte Rousseau. „Még nincs a világon. Négy hónap múlva várom” - mondta a hölgy. „Akkor kerek öt hónappal késett el, asszonyom” - így Jean-Jacques - folytatta Condorcet. - Módfelett érdekes, amit a tapasztalat fontosságáról ír. Emil úgyszólván mindent megfigyelésből tanul, hogy úgy mondjam, a saját bőrén tapasztal. A szó szoros értelmében, mert a gyerek megégeti a kezét, így jön rá, hogy a tűz veszélyes.

- Röviden: ne játsszunk a tűzzel!

Julie gyors pillantást vet a közbeszólóra. Milyen lapos megjegyzés! Ezt a fiatalembert kár volt idehozni. Az adózásról írt cikket, bizonyára ért hozzá, a Harmincad hivatalban van, de a szellemeskedése ugyancsak ócska.

- A nevelő harmonikus emberré formálja Emilt - folytatja Condorcet. - Kigyomlálja belőle a nagyratörést, a mohóságot, az uralomvágyat. Regényt nem ad a kezébe. Egyetlen kivétel a *Robinson*. A természet ölen élő ember. Csakhogy az a bökkenő, hogy szolgája Robinsonnak is van. Péntek, a vadember.

A megjegyzések ide-oda röpködnek.

Diderot élénken hadonászva azt fejtegeti, hogy kérdeve kifejtve kellene tanítani, mint Szókratész tette. És zenét, sok zenét iktatni a tananyagba. Kétségtelen, hogy temérdek elvont ismerettel tömik tele a tanulók fejét.

- Abban, amit Rousseau állít, van valami igazság, de az a baj, hogy mindig túllő a célon.

- Ugyancsak túllő.

- Divatba hozta az anyaságot. Mostanában egyre kevésbé szokás dajkaságba adni vidékre az újszülötteket. A Rousseau-rajongó anyák fogaton sétáltatják a kicsiket, sőt akad, aki ott szoptat.

- Rousseau közveszélyesen összeférhetetlen. Ha felsorolnánk mindazokat, akiknek nekitámadt... Genf miatt is...

Julie lopva D'Alembert arcát kémleli; olyan az, mint máskor. Átható, éles, szinte anyaggá sűrűsödött tekintet, lebegő irónia. D'Alembert soha nem elegyedik vitába, beszélgetésbe Rousseau-ról. *Azóta*, ha szóba kerül, hallgatásba burkolózik. És Diderot? Az ő érzékeny, változékony arcát most szomorúság fátyolozza. A régi barátság jóvátehetetlenül megszakadt.

- Sehol sem bír meglenni - szögezi le Condorcet.

Julie összeharapja a száját, hogy magába fojtsa a kikíváncozó szót. Hát nem értik, hogy Rousseau beteg?! A sok valódi és vélt sérelem... Az a kínpadra feszített érzékenység, amelynek minden szenvedés fáj. Miért nem esik szó arról, hogy az érzelmek szabad áradásának írója? Hogy megszólaltatta, ő szólaltatta meg elsőként, és mekkora erővel az ember csillapíthatatlan vágyát a teljességre.

Hallgat. Nem akarja megbántani D'Alembert-t és Diderot-t sem.

- Hosszú évek óta kölcsönösen marják egymást Voltaire-rel. És mi történt? Az a Voltaire, akit Rousseau szívtelenséggel, önzéssel vádolt, értesülve, hogy Rousseau-nak menekülnie kellett Svájcból, hogy földönfutó... - Condorcet felemeli hangját. - Voltaire ezt hallván felkiáltott: „Miért nem mondták előbb? Miért nem jött el hozzám? Legszebb szobámat adtam volna neki, legjobb ágyamat!” És a Mester sírva fakadt.

Voltaire minden igazságtalanság ellen felemeli szavát. Úgy tudom, most a kerékbe tört Calasért készül...

Az ajtó kicsapódott. Komornája karján a márkiné robbant be. A máskor oly méltóságteljes, hűvösen fölényes hölgy tajtékzott. Ő, aki oly választékosan, oly szép hangszállal beszélt, most rikácsolt és reszketett dühében:

- Lespinasse kisasszony csúnyán visszaélt a nagylelkűségemmel! Tudtom nélkül, a hátam mögött fogadni meri az én vendégeimet, akiket Isten tudja milyen praktikákkal szédített meg!... Gyalázat! A kisasszonynak esze ágában sincs kötelessége szerint a háztartással foglalkozni, helyette úrnője vendégeivel társalog! Felháborító! Nem akarok kitérni rá, szemérmem tiltja szóvá tennem, hogy milyen eszközökkel édesgette magához a férfiakat...

Julie megdermedt. A rázúduló sértések alatt csak annyit bírt kinyögni:

- De asszonyom...

Elakadt a hangja.

- Kérem, márkíz, ne folytassa a sértegetést - mondta határozottan D'Alembert. - Úgy vélem, mindannyiunk nevében beszélek, akik idejöttünk...

A helyeslést elnyomta a ház úrnőjének rekedt kiabálása. A szidalmak áradatát fröcsögte Julie-re.

Hová lett a türelem, a tolerancia, a megértés, amit oly ékesszólóan hirdetett?!

- Lespinasse kisasszony vidéki liba volt, és ráadásul milyen körülmények közt! Alig jobb helyzetben holmi közönséges cselédnél. A műveletlen tuskóból én faragtam párizsi dámát. Mindent nekem köszönhet. És mi a hála?! Ellopta tőlem...

- Elég, asszonyom! - tört ki Diderot. - Ezt nem hallgathatjuk tovább!

- Igenis, meglöpött!

- Sértegetésével önmagát teszi nevetségessé! - D'Alembert hangja fagyos.

Szavaival olajat önt a tűzre. A márkíz elkeseredett dühét felkorbácsolta, hogy a kedvelt D'Alembert is elpártolt tőle.

- Ön beszél így, ön, akinek akadémiai tagsága érdekében annak idején latba vettem összeköttetéseimet?!

Mielőtt D'Alembert megszólalhatott volna, Condorcet közbevágott:

- Nyilván a londoni, a svéd, a milánói és a porosz akadémia is az ön buzgó pártfogására vette fel tagjai sorába D'Alembert urat. Netán értekezéseit is kegyed írta?

A márkíz mintha tudomásul se venné az elevenbe vágó gúnyt. Indulata kitörését változatlanul Julie-ra zúdította:

- Vegye tudomásul, hogy nem tűröm meg tovább otthonomban! Takarodjék, ahová tud vagy akar, lehetőleg még a mai napon.

- De Lespinasse kisasszony azonnal megy - mondta D'Alembert, a nemesi származást jelentő *de* szócskát megnyomva. Julie-hez lépett. - Engedje meg, hogy elkísérjem... - A ház úrnőjének odavetette: - A kisasszony majd elküld a holmijáért.

Julie rogyadozó lábbal ért ki az utcára.

- És most... hová? - kérdezte zokogással küszködve.

- Geoffrinnéhez - jelentette ki D'Alembert. - Egyelőre nála marad.

A kapun most jöttek ki sorra a többiek. Körülvették őket.

- Lespinasse kisasszonyt átmenetileg Geoffrinné vendégszeretetére bízuk - közölte D'Alembert.

Julie úgy ment mellette, mint a kisgyerek, akit vezetnek.

Geoffrinnén nyoma sem látszott megdöbbenésnek, igaz, felháborodásnak sem.

- Érezze magát otthon nálam - csak ennyit mondott Julie-nek. Végighallgatta D'Alembert-t, egyszer sem szakította félbe kérdéssel, helyesléssel, csak olykor bólogatott, mintha azt közölné: „Hát igen, ilyesmit vártam én tőle”...

Nyugodt volt és gondoskodó. Alighogy D'Alembert végére ért beszámolójának, a háziasszony megrázta a kis csengőt az asztalon, s a belépő inasnak kiadta az utasítást, hogy menjen el kocsival Lespinasse kisasszony holmijáért. Majd, amikor a lakáj kiment, Julie-hez fordult:

- Újra elismétlem, tekintse a házamat otthonának. De ha esetleg idővel kedve támadna a független életre...

Julie álmélkodva néz rá.

Honnan találta el ez az asszony az ő titkos vágyát? Függetlennek lenni! Hányszor játszott a gondolattal az utóbbi időben!

Geoffrinné, mintha a ki nem mondott szavakra válaszolna, így folytatta:

- Majd alaposan meghányjuk-vetjük, hogy mit szeretne, és mi a kivihető. Most azt tanácsolom, pihenjen le. Kimerültnek látszik.

- Megviselt vagyok, asszonyom.

- Érthető.

- De megkönnyebbült is és hálás, nagyon hálás a fogadtatásért. Ön megnyitotta előttem házát.

Geoffrinné kézmozdulatával háraitotta el a köszönetet.

- Ez természetes. Közös táborba tartozunk.

Julie-ben felcikázott a keserű gondolat: hiszen Deffand márkíz is odaszámítja magát! A haladás, a megértés, az egymás iránti türelem táborába!

- Pihenjen most le, kedvesem... - Geoffrinné hangja is oly megnyugtató. Van benne valami anyás és mégis parancsoló. - Ha úgy gondolja, a vacsorát ma este szobájába vitethetem. És ha lefekvés előtt fürödni óhajt... A langyos víz kimossa az emberből a gondot, az izgalmakat.

Julie elámult. A márkíz otthonában nem fürödtek, vagyis csak az úrnő öltözőjébe vitték be hébe-hóba a cikornyákkal ékes ülökádat. A vidéki kastélyban, ahonnan elindult Párizsba, csak a nagy ünnepek előtt állították be egy kis szobába a meleg vízzel teli dézsát. Igaz, a tündökletes Versaillesban is alig jobb a helyzet, ezt Pompadour orvosától, az *Enciklopédia* munkatársától, Quesnay doktortól tudja. A királyt nagy ezüstitálban naponta parfümben mossa le tetőtől talpig a komornyik; nyilván a kegyencnő is illatszerrel tisztálkodik. No de a többiek, az udvarhölgyek, a szolgálatttevő tisztok, a palotában élő, kegydíjakért bókoló főrangúak?... A doktor azt mondja, gyakran fintorog a parfümökkel keveredő szagoktól! S az elefántcsont pálcikák, amelyekkel az udvar előkelőségei parókájuk alá nyúlnak? A tetvek elleni küzdelem harci eszközei!

- Örölnék a fürdőnek, asszonyom.

- Ha esetleg kellemes, érdekesítő s egyúttal magvas gondolatokkal teli olvasmányt óhajt... A cárevics hitvese, Katalin vagy ahogyan ott nevezik, Jekatyerina offensége elküldte nekem francia nyelven írt rövid színdarabját. Azt hallottam, a nagy műveltségű fenséges asszonyt durván elhanyagolja férje, aki sajnálatos módon korántsem... - Geoffrinné nem fejezte be szavait, mint aki tudja, így is megértették. - Ha érdekli a színdarab...

- Módfelett, asszonyom.

- Beküldetem szobájába. Meghatott offensége ajándéka. Én sèvres-i étkészlettel fejeztem ki iránta való nagyrabecsülésem. A figyelmességek egyengetik a barátság útját.

Julie kimerültségében is elismeréssel pillantott a polgárásszonyra, aki férjezetten tanulta meg a helyesírást, és a leendő orosz cár feleségével vált leveleket.

Geoffrinné ismét megrázta a csengőt.

- Vezesse Lespinasse kisasszonyt a kék vendégszobába. Öltözőjébe készítsenek meleg fürdőt - adta ki a rendelkezést az inasnak.

A kád az öltöző közepén áll, fából készült, kagylóformában öblösödik. Julie levetkőzik, az odakészített zsámolyról belép a kádba, és elnyúlik a fürdősótól illatos, meleg vízben.

Jó itt, de mégis... Függetlennek lenni, a maga urának. Hogyan? Most hallja Geoffrinné hangját: „Meghányjuk-vetjük, mit szeretne és mi kivihető.”

Igen, ez a kérdés, hogy mi *lehetséges*.

Lassú mozdulatokkal szappanozza magát. Lehunyja szemét.

Milyen különös... Voltaire bukkan fel lezárt szemhéja mögött. Látja - holott a valóságban sose látta. Sovány, szinte aszott, keskeny arca csontos, szája gúnyos, mint azon a szobron. „Ne ócsárolja a haladást, Rousseau - mondja a szobor Voltaire. - Vegye tudomásul, hogy a nagy bűnök mindig híres tudatlanoktól származnak.” „Nem - vágja rá Julie -, ez nem így van, nem egészen így, hogy csak a híres tudatlanok... A bűnöket a kegyetlenség is szüli, meg a kapzsiság, az irigység, a dölyfös pöffeszkedés. Deffand márkíz nem tudatlan”... „És a nagyratörés - jelenti ki Rousseau. Örmény kaftánt visel, növényeket gyűjt, sötét szeme mélabús,

töprengő. - A haladás veszedelmes az emberiségre - szögezi le -, gyorsítja bajainkat, mivel növeli gőgünket, és megsokszorozza tévelygéseinket.” Julie a fejét rázza. Ezt sem fogadom el teljesen. Mindegyik állításban van valami igazság. Részigazságok...

Miért nem értik meg egymást azok, akik együvé tartoznak?

Most mintha körhinta forogna. José... Levelet ír, hosszú levelet. Az arca sóvár. A tekintete... Mint aki megadta magát valaminek, ami sokkal erősebb nála. Meddig kell még Spanyolországban maradnia? Meddig lehet várni? Meddig? Mit lehet tenni?

Forog a körhinta. Egymásra vetülnek a képek. Versailles. A palota. Az ország fővárosa egy palota. Semmittevő király, unalmát vadászattal és szennyes kalandokkal űzi el. A kegyencnő... Pazarlásáról történetek keringenek... Főurak kegydíjakért hajbókolnak. Van, aki hármat is húz. Egyet azért, mert nagyapja ott volt az előző király, XIV. Lajos mellett, amikor az életében először szarvast lőtt, a másodikat, mert apja ugyanezt a királyt öregkorában egy elmés mondással mosolyra késztette, a harmadikat a saját felesége miatt, akivel a mostani király ideig-óráig megosztotta ágyát.

Julie öklével belevág a szétfreccsenő vízbe. A szappan beleesett, nem vette észre. Lucskos pép tapad az ujjára. Van, akinek így mállik szét az élete.

Nem hagyom, hogy az enyém... Nem hagyom! A víz langyosodik. Kilép belőle. Ismét rátör a fáradtság. Lefeküdni.

- Kipihente magát? - érdeklődik másnap délelőtt Geoffrinné.

- Igen, asszonyom. És ha megengedi, rátérnék... - Nagyot lélegzik, nekigyürkőzik a mondanónak. - Ön elhalmoz engem jóságával, és én, biztosítom, életem végéig hálát érzek ezért. Csakhogy...

Elakadt.

Geoffrinné mosolya mintha azt közölné: „Ki tudja, mit fog érezni élete végéig? - És azt is: - Mire való ez a hosszas kertelés?”

- Mondja csak ki bátran, amit mondani szeretne. Néma gyerekek anyja sem érti a szavát.

Hát igen, Geoffrinné időnként közmondásokat fűz szavaihoz. És ez valamiként olyan megnyugtató. Szükség van ilyen egyszerű, csaknem együgyű igazságokra is. Hogy a néma gyerekek...

- Szeretnék önálló lenni - böki ki.

- Érthető. - Geoffrinné helyeslően bólint. - Hiszen élete mostanáig függőségben telt el.

- Tegnap ön azt mondta, meg kell hányni-vetni, mi az, amire vágyom és mi lehetséges. Éppen az utóbbival nem vagyok tisztában. Van egy kevés vagyonom, örökségként szállt rám. Deffand márkíz révén némi kegydíjat kapok.

- Tudom. Fizetés helyett szerezte - jegyzi meg csípősen Geoffrinné.

- Megtakarítottam belőle valamicskét. Csak hát nem tudom, hogy mindez elegendő-e. Én csupán az olyan nagyúri háztartás költségeit ismerem, aminő a márkizé. Valójában sejtlemem sincs, hogy az egyszerű, a szerény életvitelhez... mert nem vagyok és nem is lehetek igényes...

Ismét elakadt.

Geoffrinné nem szól közbe.

- Arra is gondoltam, hogy kereshetnék kéziratmásolással. Diderot úr minden munkáját több példányban másoltatja le. Nyilván mások is. Úgy vélem, betűim jól olvashatók, s ami a helyesírást illeti, az kifogástalan...

...Jaj! A helyesírással kár volt előhozakodni! Hiszen...

Zavartan pillant Geoffrinnére, lopva fürkészi. A tükörgyáros özvegye tekintetéből nyugalom és derű sugárzik.

- Azt ajánlom, kisasszony, hogy a részleteket D'Alembert úrral együtt beszéljük meg. Hármásban. Én épkezlábnak tartom a tervét.

És Julie már látja magát a saját otthonában. Nem kell átvirrasztania az éjszakákat, hajnalban feküdni le. A reggeli órákban ott ül az íróasztalnál. Előtte széthajtott papírív. Föléje hajol, rója a betűket. Diderot beszélt egy lányról, aki görög szövegeket másol, eltartja magát, sőt önző kedvesének ingyen dolgozik.

Miért ne tanulhatnám meg a görög ábécét és valamicskét az ógörög nyelvet is? Jut rá időm. Nem dolgoznék szakmámban, de kiegészítem a jövedelmem, hogy ne legyen gond csésze kávéval, borral megkínálni őket, akik hozzám jönnek... A szobába José nyit be. Elébe megyek. Senki nem szabja meg együttlétünk idejét. Betoppan D'Alembert. A testvér. Jön a baráti köre is. Kávét töltök a csészékbe, folyik a vita, cikáznak a gondolatok, összecsapnak, kiegészítik egymást, egyesülnek.

Délután ott ülnek hármásban. Geoffrinné bolhaszín ruháján most is makulátlan a fehér csipkegallér meg a kezelő. D'Alembert kezében penna. A kockás papír közepére függőleges vonalat húz, az egyik oldalra a Julie rendelkezésére álló összeg kerül, a másikra a kiadások, Geoffrinné diktál, a matematikus írja a számjegyeket.

Julie álmélkodik. Milyen pontosan tudja a dúsgazdag asszony a vaj, a tej, a hús, a kenyér, a tojás árát s azt is, hogy egy kis háztartásban miből mennyi kell. Végül megállapítja, hogy a pénzből okosan takarékoskodva futja az önálló életre.

- Bútorzatra, edényekre, ágy- és asztalneműre ne legyen gondja - nyugtatja meg Julie-t.

Néhány nap múlva kijelenti, hogy talált megfelelő lakást. A két szobát olcsón adják ki, mert asztalosműhely van alatta, a környék jó, sőt talán mondhatni, hogy kitűnő. Nyájasan mosolyog.

- Alig kétszáz méterre van Deffand márkíz fogadótermeitől.

Csupán rajtam akart segíteni? Vagy egyszersmind ütni egyet a gőgös főúri vetélytársnőn? - tűnődik Julie. De a tükörgyáros özvegyének arca, hangja mit sem árul el.

Geoffrinné pénzt bocsátott rendelkezésére, Julie aránylag csekély összegből biztos ízléssel válogatta össze a berendezést. Deffand márkíz műtárgyakkal teli fogadótermével és a kis szalon híres porcelángyűjteményével úgysem versenyezhet. Tudja, hogy ő csak az egyszerűség nevében győzhet. Sima vonalú bútorok, sima, világos, csupasz falak, kevés holmi, sok tér, képek helyett növények. A két szoba a rousseau-i puritánságról tanúskodik, egy újfajta ízlést testesít meg. Julie fehér szobája az egyetlen szalon Párizsban, ahol az ajtó felett nincs kép, s a függönyök nem készültek selyemből.

Lespinasse kisasszony irodalmi szalonja!...

Beszélnek róla, rövidesen elismeréssel emlegetik. Az *Enciklopédia* legértékesebb munkatársai járnak el hozzá. Julie nem irányítja a társalgást, nem igyekszik tündökölni, királynőként uralkodni, nem ad elő elmés történeteket rövid, hatásos szünettel a csattanó előtt. Világért sem

óhajtja utánozni Deffand márkízt! Óvakodik attól, hogy tulajdonának tekintse baráti körét. Olykor szinte a háttérbe húzódik. De amikor kissé fojtott hangján beszélni kezd, fel kell figyelni rá. Nemcsak okos, messze sugárzó gondolataira, hajlékony, oly sok mindent befogadó ízlésére, hanem arcára is, amely beszéd közben megváltozik, átszellemül, mintha egy különös, szép virág nyílna ki hirtelen.

Az aranyláncos macskái közt trónoló Deffand márkíz ugyancsak megcsappant vendégsereggel társalog. Kik maradtak meg nála? - gondolja Julie kárörömmel. Az ántivilágból ittfelejtődött gavallérok, gutaütést sejtető ábrázatok, az irodalommal kacérkodó, unatkozó főrangúak, néhány diplomata.

Néhány hónap múlva Lespinasse kisasszonyt így emlegetik: *Az Enciklopédia múzsája!*...

X. AKIK KIÁLTANAK

„...Szeretem - mondja José. - Soha senkit szerelemmel nem szerettem rajta kívül, és tudom, érzem, nem is fogok. Kérem édesatyámat, adja beleegyezését.”

Mora gróf homlokát ráncok barázdálják, szája széle mentén két függőleges vágás. Arca szigorú, méltóságteljes.

José könnyörögve néz rá. A kemény, férfias arc megenyhül.

„...Ha ennyire szereted, fiam... beleegyezem.”

José szeme könnytől fátyolos. Lehajol, megcsókolja apja kezét. Mora gróf ujján címeres, vastag pecsétgyűrű. Apa és fia megöleli egymást. Bejön a grófné. Boldogan, elérzékenyülten mosolyog...

Nem így történik!

A gróf arca rideg marad. José hiába kérleli, apja nemet int fejével. Akár a szobor, mozdulatlan. Elutasító, komor tekintet. Villámló tekintet. Tekintetével redőnyt vont maga elé. Hallgat. Azt mondja: „Soha!” Azt kiáltja: „Soha bele nem egyezem!” Nem kiáltja. Fojtott dühvel mondja. Kimért hangon mondja, tagoltan, mint az ítéletet hirdető bíró: „Ebbe a házasságba én soha bele nem egyezem.”

„Várni fogunk! - kiáltja José. - Várok, míg elérem nagykorúságomat. Nem mondok le szerelmemről!” „Kitagadlak!” A gróf csak ennyit szól. Ezt az egyetlen szót. Az a rideg szoborarca... A grófné felsikolt, könnyörög. José némán áll. Összehirapja a száját. José azt kiáltja: „Atyám szakította el a köteléket!” Kifordul az ajtón. Mora grófné zokogva kérleli férjét. A gróf megenyhül. Nem enyhül meg.

Julie felnyög. Arcát tenyerébe temeti. Tenyere mögött, csukott szemhéja mögött is *látja* őket.

Miért játszik vele a képzelete? Hiszen José beteg. Dülöngő betűkkel, ágyból írta rövid levelét. Még nem beszélt, nem beszélhetett apjával; Mora grófot birtokáról Portugáliába menesztette a király.

José lázas, nyilván eret vágtak rajta, talán többször is, az orvosok első dolga az érvágás meg a hánytató megítatása. Ritka kivétel Pompadour orvosa, Quesnay doktor, aki egyenest károsnak tartja ezt a gyógymódot.

...És ha kibúvó a hosszas halogatás? Ha José nem mer, nem akar előállni szándékával? Ha lelohadt a lángolása, csak restelkedik bevallani? Ha...

Ökölbe szorított kezével belevág a levegőbe, mintha a settenkedő gyanúra csapna le, hogy megsemmisítse. Aztán fejét lehajtva gubbaszt a karosszékekben. Élesen hallja az óra tiktakolását. A szabályos zaj aprítja az időt.

Felhőköl, a mutatóra néz. A futárposta! Felugrik, kapkodva ölti magára a köpenyt. A kalapot úgy csapja a fejére, hogy meg sem nézi magát a tükörben.

A postakocsi-állomás. Hány órát töltött itt várakozva! És az arcok! A hajlott hátú öregasszony a fiától, Madridból vár pénzküldeményt, levelet, és milyen gyakran hiába! A bibircsókos orrú, pocakos férfi - őt ritkábban látja. Leszögezett faládikót szállít neki olykor a batár. Egyszer, tárlatra menet a Louvre-ba - milyen érdekesen írt a kiállított festményekről Diderot! -, beleütközött a tekintete. Az üzlete kirakatát rendezgette. Kerek és szögletes érméken aranyozott madarak röpködtek aranyozott virágok közt a kirakatban, s az ékszereket késpengék, mives

tokok keretezték: TOLEDÓI MŰHELYEK ÁRUJA... A horgas orrú, aki fel-alá járkál, a spanyol követségtől jött. Megannyi ismeretlen ismerős.

És ő? Róla azt mondják: „Az a vékony nő fekete mantillában.”

A batár begördül. Utasok szállnak ki, a poggyásztérből kirakodnak. Az öregasszony megint hiába jött. Egy ideig csak áll, kopott göncökbe bújtatott ócskaság, senkinek sem kell. Magában motyog.

Pénzt nyomni a kezébe. Mennyit? És hátha zokon veszi? Julie habozik. De már ő kerül sorra. Lepecsételt borítékot nyújtanak felé.

Mohó kézzel szakítja fel.

„Szerelmem!

Tüdőgyulladással fekszem. Túljutottam az életveszélyen, a láz múltóban, de még gyöngé vagyok.

Szeretlek. Nem tudom szavakba önteni, mennyire szeretlek. Szeretem, ami oly sajátos benned, mindazt, ami szép és jó, és az indulatosságodat, a makacsságod is, mert ez mind Te vagy. Szeretem a szemed színét, a boltozott, magas homlokod, a keskeny szájad, a mosolyod, a komolyságod, azt a vékony ráncot a két szemöldököd közt, amikor töprengsz, a törékeny tested, megejtő hangod, szeretem a lelked tükrét, amely oly nemessé avatja arcodat.”

Julie tekintetét elhomályosítja a könny. A betűk összefolynak. Egy könnycsepp ráhull az utolsó sorra.

„Apám tíz nap, legkésőbb két hét múlva hazaérkezik Portugáliából. Anyám támogatja kérésemet. Bízunk!”

*Imádlak!
José”*

Tüdőgyulladás... Túl van a veszélyen... Tíz nap, legkésőbb két hét. Újabb hét - ez a legkevesebb, amíg megtudja, mi történt José meg az apja közt. Három hét örökkévalóságot várni a hírre. Kitölteni azt a három hét örökkévalóságot. A várakozást. Valamivel kitölteni a tátongó, idegtépő ürességet.

Várni... várni... várni... kopogják lépései, míg hazafelé tart. Hiába mondogatja magának: legalább már tudja, mikor hall majd bizonyosságot. A három hét beláthatatlan szakadékként tátong előtte, minden pillanata egy esztendő.

Az asztalos műhelyéből fiókos szekrényt szállítanak. Julie felmegy a keskeny falépcsőn, a bejárat előtt megrántja a csengőzsinórt. A szolgáló ajtót nyit, lesegíti róla a köpenyt, s ő besiet a szobába. A fehér bútorzatú szobát - minden darabját mennyi gonddal válogatta össze - most börtönnek érzi. Három hét örökkévalóságra ítélve a börtönben...

Lehorgasztott fejjel az íróasztalhoz megy. Leül. Összekulcsolt kezét ölébe ejti. Előtte az íróasztalon Voltaire levele. D'Alembert-nek írta. Julie ajkát harapdálva mered a levélre. „*Kiáltsatok! Könyörgök, kiáltsatok!*”

„...Szeretem a szemed színét - suttogja José. - Szeretem a feszültséget az arcodon...”

„**KIÁLTSATOK! KÖNYÖRGÖK, KIÁLTSATOK!**”

Messziről hallatszik hozzá a hang. Ferney-ből. Idős ember szól hozzá. „Európa lelkiismerete... A kerékbetörtek Don Quijotéja.” Voltaire. Küzdelemre hív. Igazságot követel.

Julie tenyerébe dönti állát. Egy darabig így ül mozdulatlanul.

Aztán papírt vesz elő, üres íveket. Tollat belemártja a kalamárisba, ír.

Kitölteni az előtte tatóngó örökkévalóságot. A várakozást. A bizonytalanságot. Josénak ír. Önmagának.

„Szerelmem!

Boldog vagyok, hogy túljutottál a veszélyen. Vigyázz magadra! Nagyon vigyázz! Fáj, hogy nem lehetek melletted, nem ápolhatlak. Nagyon szeretlek.

A lelkem tükréről szóltál leveledben. Megírom Neked mindazt, ami a szerelmen kívül betölti. Amit leírok, akkor adom oda Neked, amikor újra együtt leszünk. Hosszú küzdelemről szól. Azt hiszem, keveset tudsz róla, vagy meglehet, hogy semmit. Boldog akarok lenni Veled. És nem bírok belenyugodni ártatlan emberek boldogtalanságába.”

És én is kiáltok!... - Ezt már gondolatban mondja. - És ha sok-sok hang egyesül...

„Épülj fel minél előbb. Várlak és szeretlek.

Julie”

Felöltlik benne, hogy ők ketten mindmostanáig nem tegezték egymást.

Borítékot vesz elő, megcímzi, aztán a leragasztott levelet a kandalló párkányára teszi, az óra mellé (Geoffrinné ajándéka).

Visszaül helyére, s az ívpapírra hegyes betűivel ráírja:

A Calas-ügy

Sebesen rója a betűket, mintha valaki tollba mondana neki. „Rövid újsághír tudatta, hogy Toulouse-ban kerékbe törtek egy Jean Calas nevű jómódú kereskedőt, mert megölte a fiát. A gyilkosságot a kálvinista Calas azért követte el, mert fia, Marc-Antoine át akart térni a katolikus hitre.

A vád hamis volt. Nyolc bíró bizonyítékok nélkül kínhalálra ítelt egy ártatlan embert.

Sorra veszem az eseményeket.

Jean Calas holtan talált fiára: Marc-Antoine felakasztotta magát. Az apa kétségbeesett és megremült. Az öngyilkosságot nemcsak az egyház tekinti halálos bűnnek - elkövetőjét pap nem búcsúztatja, teste temetőben nem nyugodhat -, hanem az állam is elítéli. Az öngyilkos holttestét arccal a föld felé fektetve »kihallgatják«, majd akasztásra ítélik. Jean Calas meg akarta kímélni családját a szégyentől, s a rendőröknek kijelentette: nem tudja, hogyan halt meg a fia.

Fanatikus protestánsgyűlölők elindították a vádat: Marc-Antoine-t az apja ölte meg. És máris szájról szájra terjedt, hogy a protestánsoknak vallásuk előírja: gyilkolják meg azt a családtagjukat, aki katolizálni akar.

Hogyan terjed el futótűzként az ilyen eszelősen gonosz vád? Milyen agyból pattan elő? Miért hiszik el? Miért terjesztik? Miért válnak vérgőzössé tőle? És kik?”

Julie töprengve mered maga elé. D'Alembert egy keserű pillanatában azt mondta, némi uszítással el lehet hitetni, hogy a kék szeműek vagy a kopaszok egytől egyig elvetemült bűnözők, és sürgősen el kell pusztítani valamennyit.

Ők az okai az aszálynak, a himlőjárványnak, az éhínségnek.

„Az antik Róma császárai kenyeret és véres látványosságokat, cirkuszt nyújtottak a népnek, hogy elhallgattassák elégedetlenségét. Toulouse város vezetősége beérte a véres látványosságot

bemutatásával. Jean Calast, a feleségét, a kisebbik fiát, a szolgálólányt és azt a fiatalembert, aki a végzetes napon vendégként tartózkodott házukban, kínvallatásnak vetették alá, de a szörnyű tortúra ellenére sem sikerült a hamis vallomást kicsikarni belőlük.

Marc-Antoine-t a katolikus szertartás szerint egyházi pompával temették el, és máris széltében-hosszában beszéltek, hogy a halott csodákat tesz, a hozzá fohászkodó béna újra jár, a vak látását nyerte vissza.

Jean Calast a bíróság halálra ítélte. Kerékre kötözték, karját-lábát szétzúzták, majd a hóhér megfojtotta. Az összeverődött bámészkodó pedig ujjongtak.

Voltaire röviddel a kivégzés után értesült a történetekről. Eleinte nem akarta elhinni, hogy akadnak olyan bírák, akik kerékbe töretnek egy ártatlan embert. *Nem akarta elhinni*, de a kétség gyökeret vert benne. Nyomozni kezdett. Először Calas legidősebb fiával beszélt, aki már évekkel ezelőtt katolizált. Meghívta őt magához. Kiderült, hogy a szülők soha nem haragudtak fiukra a vallásváltoztatás miatt, mindig szeretettel és türelemmel bántak gyermekeikkel.

Voltaire nem érte be ennyivel. Levelekben tudakozódott a kivégzett Calas jelleméről, a tanúvallomásokról; adatokat hasonlított össze, s észrevette az ellentmondásokat. Talált egy embert, aki hozzájutott az ügy aktáihoz, és hajlandó volt lemásolni azokat. Voltaire egy rendőrtiszt kitartásával nyomozott, egy vizsgálóbíró logikájával mérlegelte a tényeket, s egy nagy író érzékenységgel helyezkedett bele a pör szereplőinek lelkivilágába.

...D'Alembert-nek is hány levelet küldött ebben az ügyben! Írt Pompadournak, mozgósította tekintélyes tisztelőit az udvarnál. Európa lelkiismerete... Ki mondta róla? Talán Diderot.

Meggyőződött róla, hogy ártatlan embert veszejtettek el kínhalállal, ártatlan családot bélyegeztek meg.

A nyilvánossághoz fordult. Hitelesen bizonyította, hogy Marc-Antoine hajlamos volt a búskomorságra, feltehetően amiatt is, hogy jogvégzett létére protestáns volta miatt nem folytathatott ügyvédi gyakorlatot. A fiatal Calas gyakran hangoztatta, hogy céltalannak érzi életét. Egy elkeseredett pillanatában véget vetett neki, s az elbutított, vérszomjas csöcselék, a fanatikus vagy megfélemlített bírák közösen gyilkolták meg az apát.

Voltaire sorra bocsátotta ki a Jean Calas és családja ártatlanságát, a bírák rosszhiszeműségét bizonyító röpiratait. Nem ijesztette el, hogy többfelől is figyelmeztették: okosabban teszi, ha nem ártja bele magát ebbe az ügybe.

Három évvel Jean Calas keréketörése után a Királyi Tanács felülvizsgálta a pert. Megállapították, hogy a kivégzés jogtalan volt, s a családot az uralkodó saját pénztárából kártalanította. Kártalanítás! Milyen felháborító ez a szó, ha Jean Calas kínhalálára gondolok..."

Ha José itt lesz, és elolvassa, és beszélünk róla... Együtt. És most... Nem gondolni a három hét örökkévalóságra.

„A Calas-ügy még nem fejeződött be, és Voltaire máris új harcba kezdett Sirven protestáns földmérő érdekében.

Tévedés volna azt gondolni, hogy Voltaire vonzódik a protestáns valláshoz. Emlékszem, egyik levelében azt írta - Deffand márkíznak olvastam fel: »Mi, katolikusok nem érünk valami sokat, de ők (mármint a protestánsok) még rosszabbak nálunk, s ezenfelül a színjátszást is elítélik...« Voltaire a vakbuzgóság mezét viselő kegyetlenség ellen csatázik.

A Sirven-ügy. A földmérő három lánya közül az idegbeteg Elisabeth elszökött hazulról. Egy zárdába került, s az apácák közölték Sirvennel, hogy lánya át akar térni a katolikus hitre. A protestáns vallás alig megtűrt felekezet Franciaországban, az apa jobbnak látta beleegyezését

adni. Csakhogy Elisabethen a zárdában még inkább elhatalmasodott az idegbetegség, s a főnökhasszony hazaküldte családjához. Calas kerékbetörésének esztendejében a lányt holtan találták egy kútban. És ismét felröppent a vád: családja ölte meg, mert a protestáns szülőknek vallásuk kötelességként szabja meg, hogy elpusztítsák hitehagyott gyermeküket.

Sirven családjával együtt elszökött, hogy megmeneküljön Calas sorsától. Távollétében őt, feleségét meg két lányát halálra ítélték.

Hetekig tartott, amíg rejtőzködve, úttalan utakon Svájcba érkeztek. Sirven állapotos asszony lánya a puszta földön szült, a csecsemő meghalt.

A földönfutók Voltaire-hez mentek oltalmat, segítséget kérni. Olvastam Voltaire levelét. Egyik barátjának írta Sirvenék megérkezése után. A levél kézzel írt. »Képzelden el négy juhot, akiket a mészárosok azzal vádolnak, hogy felfaltak egy bárányt - ilyen látványban volt nekem részem. De szabad-e beérnünk azzal, hogy sopánkodunk az emberi természeten?«

Pénzt ad a család megsegítésére; ismét röpiratokat bocsát ki, leveleivel ostromolja Európa hatalmasságait. Metsző gúnnyal állapítja meg: »A Sirven-ügynek nem lesz oly hatalmas visszhangja, mint a Calasénak, minthogy - fájdalom! - ebben a perben senkit sem törtek kerékbe.«

- Kisasszony... Az ebéd... Lehet tálni? - A szolgáló arca zavart. - Az előbb is kérdeztem. A kisasszony úgy belemerült az írásba...

- Csakugyan.

- A szakácsné attól tart, elpállik az étel.

- Tálalhat, Madelon.

No lám... A három hét örökkévalóságból hogy elrepült ez a néhány óra.

Másnap délelőtt Julie ismét íróasztalánál ül. Sebesen rója a betűket.

„Voltaire elérte, hogy Sirven oldalán uralkodók is beavatóztak. II. Frigyes, a dán király, a lengyel király - az utóbbi drága mamámnak szólítja Geoffrinnét. Ugyanis aranyifjú korában, amikor a lengyelek még nem választották meg királynak, itt élte a világát Párizsban, és Geoffrin mama állítólag még az adósságát is kifizette, bár lehet, hogy ezt csak a rossz nyelvek - főként a Deffand márkizé - terjesztik.

Milyen különös... Voltaire-ről jutott most az eszembe. Az ember a saját erejéből formálja - torzítja vagy nemesíti - önmagát. Habozva írom le: azt hiszem, a saját magunk teremtményei vagyunk. Lám, Voltaire... Barátaimtól hallottam, hogy fiatalon és még azután is egy ideig ez a bátor, nagy szellem udvaronc volt. Bizony, a léha, üres lelkű XV. Lajoshoz is írt hódoló verset, hogy udvari történetíró lehessen, ami pénzzel, nem is kevés pénzzel járó, rangos tisztség. Hallom róla, hogy hiú, hogy most is, idős korában elvárja, megköveteli a dicsőítést. De ez az epés, önbálványozó Voltaire fáradhatatlanul, idejét és pénzét nem kímélve harcol az igazságtalanság, az önkény, az elvakultság, a kegyetlenség, a megvesztegethetőség ellen.

A Sirven családot magához vette, nem Ferneybe, mert az francia felségterület, ott elfoghatják, onnan elhurcolhatják őket. Svájci kastélyát nyitotta meg előttük. Mellesleg: úgy hírlík, Voltaire hatalmas vagyona főként különböző szerencsés üzletkötésekből, spekulációkból ered. Lehet, hogy valóban így van, de annyi bizonyos, hogy pénzét bölcsen használja fel, nemes célokra is fordítja.

Gyakran töprengök azon, tulajdonképpen kinek van igaza. Egymással perlekednek a gondolataim. Hol Rousseau nézetét fogadom el, aki azt hirdeti, legyünk igénytelenek, érjük be kevéssel, mert így válunk az anyagi javaktól független, harmonikus, lélekben szabad emberré,

hol inkább Voltaire-ét, amikor azt írja: »A fölösleges szükséges dolog.« De megint elkalandoztam.

Voltaire... Ez az öreg ember fáradhatatlan. Levelekkel ostromol uralkodókat, minisztereket. Közbenjárására hazámban gályarabok szabadultak, akik protestáns vallásuk miatt láncra verve húzták az evezőt - egyikük huszonhárom évig.

Legutóbb La Barre lovag igazáért indult harcba... A lovag húszesztendősen sem volt, amikor a kis és nagy kínzásnak alávetették, majd nyelvét kiszakították, fejét levágták. Azzal vádolták őt meg két társát, hogy megrongáltak egy feszületet. Tanúk, akik látták volna, nem akadtak. Pontosan fogalmazva: a hetven személy közül, akit kihallgattak, csupán egyetlenegy vallott ellene, La Barre ellensége. A vádpontok közt szerepelt, hogy egy ízben, az utcán elhaladó körmenet előtt a lovag nem vette le a kalapját, és felforgató szellemű könyveket olvas, így Voltaire *Filozófiai szótárát*.

La Barre egyik vádlott-társa elmenekült Frigyes király birodalmába. A távollétében kirótt ítélet: nyelvét kitépni, két karját levágni, testét lassú tűzön megégetni. A másik társ - tizenhét éves fiú - a kínvallatás alatt minden vádpontra igennel felelt. Neki megkegyelmeztek. La Barre holttestét máglyára vetették, és mellé hajították a Voltaire néven ismert François Arouet könyvének egyik példányát.”

Hogyan magyarázzam meg Josénak, hogy a hatalmon lévők egy része - igaz, kicsiny része - a felvilágosodással rokonszenvezik, de túri - gyáván? cinikusan? -, hogy ártatlanok pusztuljanak el iszonyatos kínok között. Vagy abból a megfontolásból túri el, hogy a csöcseléknek véres látványosság kell - cirkusz.

És kikből áll a csöcselék? Aljas gonoszokból? Félrevezetett ostobákból? Örjöngő fanatikusok vagy vérszomjas szörnyetegek a kerékbetörést követelők?... Élőszóval kell ezt Joséval megvitatni, majd ha ők ketten ismét együtt lesznek.

Ha... Mora gróf beleegyezik... És ha nem? Akkor is... Ha José meggyógyul. Ha újra itt lesz.

Felötlik benne, hogy soha szó nem esett köztük mindarról, amiről most hosszan ír Josénak. Mintha kirekesztődött volna minden, ami nem vonatkozik kettőjükre.

„Voltaire csak a halott La Barre igazáért harcolhatott. José, én bízni akarok. Ismét Voltaire-t idézem: Ha vannak is szörnyű bűnök ezen a földön, ugyanúgy nagy erények is vannak...”

- Kisasszony, kérem, Helvétius úr van itt - jelenti a szolgáló.

Julie felhőköl. Az órára pillant. Ilyen korán D'Alembert szokott jönni, de ő Berlinben van, vagyis Sanssouciban, Frigyes palotájában vendégeskedik.

Feláll az íróasztaltól. A belépő felé fordul, kézmozdulattal hellyel kínálja.

- Nem mindennapi hírt hozok, egyenest Quesnay doktortól, illetve magától Pompadourtól. Bizalmas értesítés jött pétervári követünktől. A fiatal Péter cár alighogy elfoglalta a trónt...

- Furcsa szerzet, bábukkal játszik katonásdit - vág közbe Julie. - Legalábbis így hallottam Geoffrinnétől, akinek a lengyel király...

Most Helvétius szakítja félbe:

- Úgy vélem, III. Péternek jelenleg nincs kedve katonásdit játszani. Ugyanis már nem cár. Palotaforradalom mondatta le. Minden oroszok cárnője a felesége, II. Katalin néven!

Julie szeme kerekre nyílik álmélkodásában.

- A borjúképű anhalti hercegasszony lánya? Aki Voltaire-rel levelez? Aki francia szindarabot írt? Akinek Geoffrinné étkezészetet küldött? Ő a cárnő?

- Igen, igen - bólogat Helvétius. - A lemondott, azaz a lemondani kényszerült cárt vidékre száműzték. A cári követ kihallgatást kért királyunknál, nyilván azért, hogy Katalin trónra lépését hivatalosan bejelentse.

- Hiszen ez... - Julie arca kipirul izgalmaiban. - Ez nagyszerű fordulat! Katalin a felvilágosodás híve. Azt hallottam, könyvtárában ott sorakoznak az *Enciklopédia* kötetei.

- Magam is úgy látom, hogy ezentúl két hatalmas szövetséges áll mögöttünk: II. Frigyes és II. Katalin. Igaz, az egyik nincs közel, a másik meg nagyon messze van.

A II. Katalin trónra lépését bejelentő közleményt rövidesen újabb hivatalos tudósítás követte. A cárnő tudatta az európai uralkodókkal, hogy a lemondott cár vidéki tartózkodási helyén sajnálatos módon heveny bélgyulladásban elhalálozott.

Hamarosan megindult a szóbeszéd, hogy III. Pétert megfojtották. A tettes Katalin szeretőjének, Grigorij Orlov grófnak a fivére, a „szabdalt arcú” Orlov.

XI. SZERELEM ÉS POLITIKA

Mora gróf hajthatatlan.

Julie a levél sorait nézi. Csak a lekonyuló vonalak árulkodnak levertségről, szorongásról. A szövegből az derül ki, hogy José biztatónak látja kettőjük jövőjét. Biztatónak? Vagy inkább a nehézséget kicsinyli le? Apai engedély nélkül fognak egybekelni, csak akad pap Franciaországban, aki megesketi őket?

Kérdés, hogy akad-e. A befolyásos Mora gróf kiskorú fiát apai engedély nélkül megesketni igen kockázatos.

A felháborodott apa bizonyára tiltakozna az illetékes püspöknél s az államminiszternél. Pap is került már a Bastille-ba.

És ha sikerül is elkerülni a botrányt, a meghurcoltatást... Ha José apja nem fordul sem püspökhöz, sem államminiszterhez... Ha nem fenyegeti őket veszély... Mi lesz az esküvő után? Miből élnek meg? José, ez nem kétséges, elveszti hivatalát. Ha nem mond le önként, menesztik a diplomáciai szolgálatból. Hogyan illeszkedik a szűkös körülményekbe a nagyúri élethez szokott fiatal férfi? Szűkös élet... Hiszen még szűkölködésre is alig-alig telik kettőjüknek az ő kegydíjából, kéziratmásolásból, s a Lajos-aranyak a kulcsos dobozból hamarosan elfogynának.

Josét mintha nem foglalkoztatná a jövő gondja. Tapintatból hallgat aggodalmáról? Vagy annyira bízik önerejében?

Egyelőre még beteg. A tüdőgyulladás elmúlt, de a láz még tart. Nem magas, de makacsul bevette magát a szervezetbe. Nem utazhat, otthon lábadozik, az orvos azt ajánlja, töltsön a télből néhány hetet az ország déli részében, hogy az enyhe, napos időjárásban megerősödjék.

Julie igyekszik nem töprengeni a jövőn, viteti magát a napi események árjával.

Feljegyzések az oroszországi palotaforradalomról Párizs kávéházaiban s a társas összejövetelen a szalonokban a trónfosztás, a trónra lépés izgalmas fordulatait tárgyalják. A *Feljegyzéseket* a szentpétervári francia követség alkalmazottja írta; úgyszólván testközelben élte át az eseményeket, s azon frissiben számolt be III. Péter lemondásának körülményeiről. Krónikájával, mielőtt még az orosz fővárosban elterjedt volna a híre, jónak látta sietve visszatérni Franciaországba.

Feljegyzései egyelőre nem jelenhettek meg. XV. Lajos nemrég még szövetségben állt az orosz uralkodóval, miniszterei szeretnék megújítani a szövetséget. A szerző nem kíváncsi a Bastille-ba, de a krónikája fogadtatása érdekelte; néhány irodalmi szalonban felolvasást tartott belőle. Julie így ismerte meg a történelmi fordulat részleteit.

A palotaforradalmat hosszas szervezkedés előzte meg; Erzsébet cárnő, Péter nagynénje életében kezdődött. Katalinnal hóbortos férje durván bánt, igaz, a feleség is keresett és talált kárpótlást, sőt arról is suttoztak, hogy fiának, Pálnak nem Péter az apja. A cárevics nem rejtette véka alá, hogy mihelyt trónra kerül, elválik Katalintól, hazaküldi vagy kolostorba zárátja, és feleségül veszi szeretőjét, Voroncova hercegnőt.

Katalin ügyében főként az Orlov fivérek és Voroncova nővére, Daskova hercegnő buzgólkodtak.

Erzsébet cárnő meghalt, Péter trónra lépett. A cár a válást készítette elő, felesége az Orlovokkal a trónfosztást. A cár idegbeteg és gyerekes zsarnok módjára viselkedett, a feleség megfontoltan.

Az összeesküvés váratlanul robbant ki. Az egyik összeesküvő részegen fecsegett. Kínvallatásra fogták, hogy megbizonyosodjanak a részletekről. Katalin a Nyári Palotában, Petrodvorec-ben tartózkodott. Grigorij Orlov, mihielyt értesült a történetekről, fivérét, a szabdalt arcút a cárnéhoz menesztette. Ő maga a Szentpétervár közelében állomásozó ezredhez sietett. A szabdalt arcú lóhalálában vágatott a Nyári Palotába. Éjszaka érkezett meg. Parancsára a cárnét azonnal felköltötték, a szabdalt arcú tudatta vele a hírt. Katalin sebtében felöltözött, annyira kapkodva, hogy fél lábán papucsban ült be a hintóba. Tudta, élete forog kockán.

A hintó hajnalban ért az ezred állomáshelyére. A megkínzott összeesküvő addigra mindent bevallott, a cár-dühöngött, örvöngő gyerekként fenyegetőzött, s elmulasztotta a gyors intézkedést.

Katalin fogata megállt. A cárné kiszállt, az ezred pópája elindult felé a magasra tartott kereszttel.

Katalin letérdelt, pravoszláv módra keresztet vetett, s a pap megáldotta a felettebb igazhitű Jekatyerinát, minden oroszok cárnőjét. Az ezred, Grigorij Orlov gróffal az élén, hűséget esküdött az uralkodónőnek.

A cárnő az ezreddel együtt vonult Szentpétervárra. A palota őrségét lefegyverezték. A rémült III. Péter felajánlotta, hogy kész uralkodótársul elismerni feleségét, aztán már csak azt kérte tőle, ha lemond, hadd vihesse magával a szeretőjét, kedvenc kuttyját meg a hegedűjét. Katalin csupán a két utóbbi kívánságot engedélyezte. A lemondott cár az Orlov fivérek felügyelete alatt utazott kijelölt tartózkodási helyére.

Néhány hét múlva a cárnő vacsoraasztalnál ült, amikor jelentették, hogy a szabdalt arcú Orlov sürgős és fontos ügyben kihallgatást kér. Katalin átment a szomszéd szobába. Ott értesült róla, hogy férjét megfojtották. Visszatért az asztalhoz, arca rezzenetlen volt. Folytatta a vacsorázást.

III. Péter elhunytát másnap közölték az udvarral, s egyazon időben közhírré is tették. A gyászjelentést elküldték a külföldi uralkodóknak.

Párizs csámcsogott az izgalmas részleteken. Julie nem tudhatta, hogy a cárnő franciaországi követe, Beckoj gróf tapintatos formában jelentést tett uralkodónőjének a mendemondákról. De arról már értesült az *Enciklopédia műzsája*, hogy II. Katalin hosszú levelet menesztett Párizsba, „anyai barátnőjének”, a tükörgyáros özvegyének. Geoffrinné felolvasta az írást Julie-nek. A cárnő sűrűn idézett a felvilágosodás íróiból, majd ügyes fordulattal rátért személyes ügyeire. A tiszta lelkiismeret nyugalmaival, bár szomorúan néz szembe a rágalmazó gonosz híresztelésekkel, amelyek az ő rovására igyekeznek írni szerencsétlen beteges férje halálát. Végül megemlítette, hogy a felvilágosodás szellemétől áthatolt új törvénykönyvet szándékozik adni alattvalóinak.

Geoffrinné saját válaszlevelét is megmutatta. Biztosította őfelségét, hogy az *Enciklopédia* tábora egységesen sorakozik mellé. Isten akarata véget vetett a boldogtalan zsarnok életének, Katalin cárnő bölcs és áldásos uralma alatt a felvilágosodás eszméi végre tettekké változnak.

Vajon Geoffrinné hiszi is mindazt, amit leírt?... Julie úgy véli, Voltaire közelebb jár az igazsághoz. Levelében azt írta II. Katalinról: „Jól tudom, szemére vetnek némi apróságot férjével kapcsolatosan, de ezek családi ügyek, ilyesmibe nem avatkozom; egyébként sem rossz, ha az embernek valami hibát kell jóvátennie, mert az ilyesmi arra készíti, hogy nagy erőfeszítéseket tegyen a közvélemény tiszteletének és csodálatának megszerzéséért.”

Igen, így van. Julie előtt mérleg bukkan fel. Egyik serpenyőjében egy részeges, idegbeteg, izgága lény halála, aki felnőtten benne rekedt a gyermekkorban, a másikban az *Enciklopédiát* tanulmányozó, céltudatos, reformokat tervező Katalin. És amikor a cárnő követe, Beckoj gróf azt üzenté: szívesen beszámolna az oroszországi dráma háttéréről az *Enciklopédia műzsájá-*nak otthonában, Julie habozás nélkül mondott igent.

- A megboldogult Péter cár hibát hibára halmozott... - Beckoj gróf bánatos hangja akár a megtört szívű atyáé, aki fia kicsapongó életéről kénytelen szólni. - Már trónörökös korában is súlyos aggodalmakat keltett környezetében, felelőtlen és zsarnoki természete miatt. Meglett férfi létére naphosszat bábukkal játszott háborúsdit, s az ital hatására még fogadásokon is botrányosan viselkedett. Lépten-nyomon fittyet hányt az illendőségnek.

A gróf a torkát köszörülte, majd rövid szünet után - mintha időt hagyna, hogy a társaság megeméssze a hallottakat - folytatta:

- A beavatottak joggal tartottak attól, hogy Péter, ha majd trónra kerül, nem tudja kormányozni birodalmát, s annál inkább fel kellett figyelniök felesége ragyogó képességeire, nagy tudására, bölcsességére, higgadt jóságára. A magány és mellőzöttség keserű esztendeiben - Beckoj hangja ünnepélyesre váltott - Katalin őfelsége a könyvekhez menekült. Fiát, Pált, alighogy megszületett, elvették tőle, csak karácsonykor és húsvétkor láthatta. A trónörökös felesége életét a felvilágosodás írói tették elviselhetővé, hozzájuk menekült, velük társalgott gondolatban, eszméikből merített erőt.

A követ kis szünetet tartott, hogy szavai leülepedjenek, hogy ki-ki elképzelhesse a sorsüldözött fiatal nőt, akit boldogtalanságában az emberiség ügye foglalkoztat.

- Nagy Péter lánya, Erzsébet cárnő halála után III. Péter trónra lépett. Zsarnoki szeszélye és - ki kell mondanom a szót - hóbortjai elégtelenséget keltettek. A közállapotok a hanyatló római birodaloméra emlékeztettek. Az alattvalókat mélységesen elkéséltette, hogy az apai ágon német cár a szívében német maradt, gárdistaira porosz mintájú egyenruhát húzatott, s a Frigyes király elleni háborút, amelyben súlyos áldozatok árán döntő sikereket értünk el, úgy fejezte be, hogy a békefeltételek megállapítását a porosz királyra bízta. Így nyerte meg II. Frigyes az elvesztett háborút.

...Akármilyen pojáca és zsarnok volt is ez a III. Péter, jól tette, hogy a háborúnak véget vetett. Julie persze nem mondja ki gondolatát. Lehet, hogy másokban is felöltött? D'Alembert-ben, Diderot-ban? Igen, Diderot mozgékony arcáról szinte leolvasni, hogy ő is ezt gondolja.

- Péter cár még trónörökös korában áttért ugyan az evangélikus vallásról a pravoszláv hitre, de lépten-nyomon tanújelét adta, hogy vallásunkat semmibe veszi - folytatta a követ. - A cár maga ellen fordította egyházunkat, a hadsereget és minden józanul gondolkodó embert. Képzelsenek el, hölgyeim és uraim, egy uralkodót, aki a nyilvánosság előtt nyelvét ölti ki nemtetszése jeleként. A birodalom reményei hitvesében összpontosultak, és midőn cárnő lett, az egész ország ünnepelt. II. Katalin őfelsége országa első alattvalójának tekinti magát, szüntelenül munkálkodik a birodalom felvirágoztatásán, élete jelképéül a méhet, ezt a fáradhatatlanul dolgozó teremtményt választotta; dolgozószobája falának kárpitján megannyi méh repül a virágok kelyhére.

A követ elhallgatott.

Elsőként Diderot méltatta a felvilágosodás szellemét valóra váltó cárnőt, utána D'Alembert, majd Helvétius.

Julie, míg ölébe ejtett kézzel hallgat, eltöpreng. Katalin ki akarja emelni birodalmát az elmaradottságból, és talán *meglehet*, hogy parancsot adott férje meggyilkolására. Parancsot adott rá, vagy legalábbis éreztette, hogy nem lenne szándéka ellen. Az egyik oldalon egy selejtes, sőt kártékony ember pusztulása, a másikon sokmilliónyi élet.

És micsoda lehetőségek!... A cárnő máris üzent követe útján Diderot-nak, hogy az *Enciklopédia* kiadását telepítse át birodalmába. Gondoskodása még arra is kiterjedt, hogy a fővárosnál, Pétervárnál kedvezőbb éghajlatú Rigát ajánlotta a munkálatok székhelyéül. Diderot persze - ez nyilvánvaló volt - hálálkodó szavak kíséretében nem fogadta el a meghívást. D'Alembert sem. A cárnő húszezer rubelt ajánlott fel neki, ha elvállalja fia, Pál nagyherceg nevelését. D'Alembert azzal tért ki, hogy a trónörökösből nem matematikust kell nevelni, hanem uralkodót, amihez ő nem ért.

Milyen szépen hangzik, hogy a felvilágosodás íróinak, tudósainak pártolója, szövetségese a felvilágosult uralkodó. Hogy együttesen legyőzhetik a fanatizmus, az elmaradottság sötét erőit, a tömegeket kiemelik a nyomorból és a feudális függőségből. Voltaire a rabszolgaság ellen is felemelte szavát.

Csakhogy... D'Alembert beszámolt poroszországi útjáról. Már a kezdet is! Frigyes király meghívólevelét magával vitte, a porosz határon mégis feltartóztatták, ruhadarabjait egyenként vizsgálták át, matematikai feljegyzéseit gyanúsnak találták, el akarták kobozni. D'Alembert tiltakozott. Végül hosszas huzavona után előkerítettek egy matematikatanárt, állapítsa ő meg, hogy rejtjeleket tart-e a kezében vagy sem.

Berlin előtt újra megisméltódott a tortúra. D'Alembert hiába hozakodott elő a királyi meghívólevelével, porosz akadémiai tagságával, jegyzeteit két hadmérnök vizsgálta át. Sanssouci-ban, mielőtt a király elé került volna, újabb motozás. Frigyes írók, tudósok körében ül kerekasztalánál, zeneértő, zenerajongó. Operatermében ingyen hallgathatja meg bárki az előadást, azzal a feltétellel, hogy ünneplő öltözetet visel. De megbízottai csellel, erőszakkal toborozzák a katonákat a porosz hadseregbe.

És a cárnő? Ő messze van, birodalmában, udvarában senki nem járt, akivel nyíltan lehetne beszélni.

Julie megrántja a csengőzsinórt. Megjelenik a két szolgáló, az egyik a borral teli poharakkal, a másik a süteménnyel. Szerény vendéglátás a Geoffrinné ebédeihez, Deffand márkíz estélyeihez képest. Az *Enciklopédia* műzsájánál gondolatokkal, szabad szóval töltekeznek a vendégek. És mégis, hányan verődtek össze!

A szalon kiürült, de Julie még nem készülődik lefekvéshez.

Töpreng...

A verseket író, mesterien fuvolázó, a zene áhítatába merült Frigyes, aki megbízottaival elraboltatja az erős legényeket, hogy porosz egyenruhába bújtatva, az ő dicsőségét szolgálva öljenek és pusztuljanak. A szorgos méhet élete jelképéül választó Katalin, aki birodalmába hívta Diderot-t és D'Alembert-t, s aki talán... De ha az élni érdemes életet *nem* a felvilágosult uralkodó és a világosságot terjesztő írók szövetsége teremti meg, akkor...

Akkor Rousseau-nak volna igaza?

A társadalmi szerződés!

Az embert szabadnak alkotta a természet, mégis rab, hirdeti Rousseau. Ki jobbágy voltának, a nyomornak, ki vagyonának, rangjának, előítéleteinek a rabja. A törvények egy vékony réteg kiváltságait biztosítják.

Hogyan szabadulhat az ember láncából? A szabad társulás útján. A társadalommal kötött szerződés biztosítja jogait, és készíti kötelességei teljes vállalására. Olyan szép, oly egyszerűnek tetszik, ahogyan Rousseau kifejti: minden ember magán- s egyszersmind közszemély is. Közszemélyként, vagyis mint honpolgár, a törvényhozó hatalom részese, de tiszteletben kell tartania a törvényeket, amelyeket saját maga hagyott jóvá. Együttesen az emberek a hatalom birtokosai, egyénenként a törvények alattvalói, valójában szabadok, hiszen a közös akarattal hozott törvényeknek önszántukból engedelmeskednek. A hatalom egyenlő a nép összességével, csak hogy a nép összességében a hatalmat nem gyakorolhatja, szükség van államfőre, kormányra, magisztrátusra. Ez a vezetőség, ha a társadalmi szerződést betartják, nem ura, hanem szolgálja a népek.

Bizony, Rousseau semmi jót nem vár az uralkodóktól. Szerinte a léha, nemtörődöm XV. Lajos és a felvilágosult II. Frigyes közt a nép szempontjából aligha van lényeges különbség, hiszen az uralkodók nem a nép akarataból, hanem öröklés útján, esetleg erőszakkal jutottak a hatalomhoz. A minisztereket, az állami tisztviselőket sem a nép, a közvélemény emeli polcukra. Igen, Rousseau egyenest kimondja: az uralkodónak érdeke elnyomni a népet, nehogy az szembeforduljon vele.

Elképesztő, hogy a Legfelsőbb Bíróság mégsem *A társadalmi szerződést*, hanem a nagy nevelési regényt, az *Emilt* ítélte el. És milyen szavakkal! „*A mű szerzője a megrontás mesztereként ismert... Könyve ellentmond a hitnek és erkölcsnek... Minden vallást egyaránt jónak talál, s arra vetemedik, hogy megingassa a hitet a csodákban, amelyeket a Biblia leírt...*”

A könyvet az ítélet végrehajtója széttepte és elégette. Rousseau ellen elfogatási parancsot adtak ki, s a börtöntől az mentette meg, hogy sebtében elmenekült. Igaz, nem is olyan hosszú idő múlva diadalmenet fogadta Párizsban, az elfogatóparancs mintha feledésbe merült volna. Örmény kaftánban, kutyájával lépkedett Jean-Jacques az utcán. Anyák állították meg, hogy vessen egy pillantást gyermekükre, fiatal párok kérték, áldja meg frigyüket. Hogyan is mondta... Ki is?... Helvétius? Diderot? Vagy éppenséggel D'Alembert? Bárhová megy Rousseau, hű kedvese, a hírnév vele tart.

Julie előtt most elsorjáznak Jean-Jacques életének stációi. A fiatalkori kóborlások - Itáliába is eljutott. Párizs - egy csapásra híressé válik. D'Épinay-né birtokán a Remetelak. Luxembourg marsall vidéki kastélya, ott fejezte be *A társadalmi szerződést* s az *Emilt*. Onnan kellett menekülnie az elfogatási parancs elől. Aztán II. Frigyes pártfogását kérve, a porosz király fennhatósága alá tartozó Neuchâtelben telepedett le - nem sokáig. Az ősi kálvinista hitére visszatért Rousseau összerúgja a port egy kálvinista pappal. A megdühödött vagy fellázított hívők betörik ablakait, Jean-Jacques túlfűtött képzelete megkövezéstől tart. Elmenekül. Egy tavi szigeten köt ki. Bern városának vezetősége kiutasítja. Vissza Párizsba, onnan Angliába. Ott sem bír megmaradni. „Vagy Angliából, vagy az életből távozom” - írta levelében. A szigetországból Conti herceghez ment, ki tudja, miért, álnéven időzik birtokán. Vajon meddig?

Nem kétséges, Rousseau-nak rögeszméjévé vált, hogy összefogtak ellene, hogy rágalmazták, a vesztére törnek. Persze tagadhatatlan, hogy Voltaire sűrűn ütött rajta. Milyen nagylelkű, bátor, fáradhatatlan Voltaire az igaz ügy védelmében, de ugyanolyan fáradhatatlanul támadja, iróniája élével szurkálja, sebzi Rousseau-t.

A népfelség... Milyen szép gondolat, és milyen egyszerűnek látszik, ahogyan Rousseau kifejti. Csak hogy... Hiszen az a tömeg Toulouse-ban, majd szerte egész Franciaországban, amely Calas és Sirven kerékbetörését követelte - az is nép. Igaz, fellázították. Félrevezették. Mit is mondott egyszer D'Alembert? Némi uszítással el lehet érni, hogy a tömeg a kék szeműek vagy kopaszok kiirtását követelje...

A társadalmi szerződés megkapó logikájának az a hibája, hogy feltételezi a szerződő felek becsületességét, jó szándékát. Holott... Alighanem Diderot-nak van igaza: az emberi természet őserdő csodálatos növényekkel, pompás madarakkal, de szörnyű fenevadak is tanyáznak benne.

Persze a nevelés... De vajon mindenható-e?

Rousseau először elképzelt egy tökéletes társadalmat, megtervezte magában, s aztán benépesítette megannyi hibátlan emberrel.

Kitől várjuk hát az élni érdemes lét jöttét? A felvilágosult uralkodóktól, ahogyan Voltaire, Diderot, D'Alembert véli, igaz, sok fenntartással. Vagy mégis Rousseau-é az igazság?

De meglehet, hogy a legsúlyosabb problémáinkat csak átélni tudjuk, megoldani nem.

Julie lehorgasztja fejét, aztán megrázza makacs mozdulattal. Ezt nem bírja, nem akarja elfogadni.

XII. HALÁL ÉS SZERELEM

Quesnay doktor a fantasztikus tollú madarakat nézi a szélfogón.

A csönd mély, sötét tó, harákoló lélegzet fodrozza gyengén felszínét.

Az orvos fáradt, három napja alig aludt valamit. A gyengülő, kapkodó neszre figyel. Nem tarthat már sokáig. Három napja, amikor dolgozószobájából Pompadour lakosztályába sietett, s a nyitott ajtón át látta az ebédlőt, a vacsorára terített asztalt, két oldalán huszonkilenc egyforma karosszékkal, s az ajtóval szemközt egy szélesebbet, magasabbat, a királyét, amikor átsietett a szalonokon a hálósobába, és a beteg fölé hajolva megkereste pulzusát, majd beadta neki - sejtette, hogy hiába - az orvosságot, s a szörcsögő lélegzetvételt hallgatta, a viaskodást a levegőért, és figyelte az egyenetlen szívhangokat, amikor ott ült az ágy mellett, üres színpad képe bukkant fel előtte. Az előadás félbeszakadt, a főszereplő kidőlt. Hiábavaló volt a figyelmeztetés. Ő, az orvos, nem tehet szemrehányást magának.

A test megmozdul. A kéz lerántja magáról a selyempaplant, a díszes csipkés hálóköntös felcsúszik. Lesoványodva és petyhüdtlen megmutatkozik a test. A doktor minden porcikáját ismeri. A közepesenél egy kissé magasabb test hibátlan arányú, elcsigázva a kötelességszerűen üzött kicsapongástól, a hevítőszerektől, a fájdalomcsillapítóktól, a szakadatlan készenléttől, a nagyravágás ösztökéjétől.

- Hozzon egy könnyű takarót! - szól az orvos a komornának.

Az ablakhoz lép. A parkban szürkés-kék pára lebeg, könnyű pára, mint a szappanbuborék, amit a gyerekek fújnak.

A komorna nyári selyemtakarót borít a testre, de a kéz nyögös, türelmetlen mozdulattal azt is ledobja.

Az orvos gyakran látta a testet a fésülködőasztal előtt paszttel színű selymek, csipkék, tüllök zuhatagában, ékszerek közt válogatva; miniszterek és udvaroncok vették körül, hódolók és kérelmezők. Sudáran és kecsesen ült a test, míg a fodrász a zsonglőr ügyességével dolgozott a fésűkkel, csipeszekkel, bodorítókkal, s a kéz, amely az imént lerántotta magáról a takarót, és a hálóruhát tépi, azt mutatta, hová ragassza a komorna a szépségtapaszt, a parányi, selymes fekete foltocskát a hamvasan fehér bőrre. A keskeny kéz megsimogatta a kínai selyempincsit, s államügyeket tartalmazó iratok közt turkált. Quesnay doktor látta a testet a kék-ezüst színházteremben, páholyában felékszerezve, látta bevonulni a követek márvány lépcsőjén, elkísérte a dombon épült pazar palotájába, a Bellevue-be, ahol még az ajtókilincs is műtárgy, ahol a kínai színháztermet irigyen bámulta a vendégségben időző német fejedelem; vele utazott „kis kastélyába” (tizenhét lakosztály van benne). A nagy tisztáson a hatalmas márvány szökőkút előtt, amelyben szobrok tátott szájából tör fel a fehér tajték, látta őt előlibbenni; az Éj királynője jelmezében táncolt a király tiszteletére rendezett ünnepélyen. Ott volt a közéletben uralkodói rezidenciának is beillő párizsi palotájában, a Champs-Élysées-n, vele ment a porcelángyárba, látta az íróasztal mellett tárgyalva, rendjelekről, kinevezésekről, elmozdításokról, államférfiak sorsáról, kegydíjakról döntve, és látja betegen, kiszolgáltatva a közelgő elmúlásnak.

A test még ma reggel is rendelkezett, hogy készítsék ki az arcát. Az orvos tisztelte bátorságát - Pompadour kifestett arccal haldoklott.

A tisztelgők listáját már két napja nem nézte meg; kevesen jöttek érdeklődni, az orvos oda-biggyesztett néhány nevet, hogy ne maradjon jóformán üresen a papírív. De a felékszerezett

múmia, a vén Conti hercegné minden délelőtt megjelent. Egy vagyont kapott azokért a régmúlt pillanatokért, amikor az udvarnak bemutatta a polgárasszonyból márkízzá emelt Pompadour, s az újdonsült főrangú dáma mély meghajlással sorra köszöntötte a királyi család tagjait.

Az uralkodó egyszer sem járt nagybeteg kegyencnőjénél. Utálja a betegséget, iszonyodik a haláltól. Rettegése nem olyan színpadias, mint unokafivéréé, az orléans-i hercegé, aki *száműzte* saját köréből a halál fogalmát, tilos volt a halál szót kiejteni előtte vagy akár célozni is rá, és felháborodva támadt titkárára, amikor az a „megboldogult” spanyol királyról beszélt. A titkár észbe kapott: „Fenség, ez csak egy cím, amelyet olykor felvesznek...” XV. Lajos nem mániákus; ő a felszínen lebeg, mindig a felszínen. A *semmi* tölti be lelkét.

A test most hanyatt fekszik, mozdulatlanul. A két lesóványodott kar akár két fityegő szíj. A Toulouse hercegi család - szegről-végről rokon a királyi családdal - vissza fogja kérni lakosztályát, amelyet tizennégy év óta Pompadour foglal el. A Toulouse hercegek és hercegnők délvidéki várukban duzzognak, s a sérelem óta kerülnek Versailles-t.

...Estefelé megeredt az eső. A szemfedővel letakart hordágyat Quesnay doktor és a főkomorna kísérte a batárig. A test a halotti lepel alatt meghökkentő kicsinek és véznának látszott, a körvonalak mintha a csontvázat sejtetnék. Alighogy beállt a halál, Pompadour máris viszik, sietve szállítják ki Versailles-ból. A protokoll előírja, hogy a francia uralkodó holttesttel nem maradhat közös fedél alatt.

A király az ablaknál állt, amikor a batár elindult.

- A márkíz most utazik utoljára - állapította meg.

Aztán leült kártyázni Richelieu herceggel.

Az újságokban 1764 áprilisában rövid hír tudatta a kegyencnő halálát.

- Voltaire ezt írta nekem: „Megsíratta-e Pompadour márkízt?” - D’Alembert kis szünetet tart, mintha Julie kérdésére várna.

Julie hallgat. A sárgás nagy fénysávot nézi a falon.

- „Bizonyára megsíratta... - így folytatta Voltaire. - Ő a szíve mélyén velünk volt, támogatta az irodalmat, amennyire csak tehette. Egy szép álom ért most véget.”

- Csakugyan... - Julie belebámul a levegőbe. - Mi lesz most?

- Nyilván semmi jó. - D’Alembert vállat von. - Találgathatjuk, hogy alkalmi szeretők kerülnek királyunk ágyába, vagy új kegyencnő rendelkezik majd Versailles-ban, s ha igen, vajon mi lesz a hóbortja vagy kedvtelése. Egyáltalán... Ez a világ, amelybe beleszülettünk, csupa groteszk ellentét. Voltaire Franciaország büszkesége, egész Európából, sőt Amerikából is zarándokolnak hozzá a tisztelgők, de uralkodónk nem engedélyezi, hogy visszatérjen Párizsba, a szülővárosába. A Mester öntudatosan szabad svájcinak nevezi magát, de Genf elégettette regényét, a *Candide*-ot... A filozófusok írásaiért, könyveik terjesztéséért halálbüntetés jár, de a főcenzor azon mesterkedik, hogy megjelenhessenek és zavartalanul eljuthassanak az olvasókhhoz. Poroszországban felvilágosult király van a trónon, de birodalma kaszányaállam. Franciaországban voltaképpen egy kegyencnő uralkodott, és az ő jóvoltából volt valamelyest tűrhető a helyzetünk. Oroszországban az emberbarát nézeteket hirdető Katalin...

A széles fénysáv a falon ...Mintha batár közeledne rajta. José holnap érkezik Spanyolországból. Jövetele lábadozása miatt húzódott így el? Vagy az apja lépett közbe, hogy valami ürüggyel tartsák vissza?...

Julie téován néz maga elé.

- Szép hazánkban pedig egyre nagyobb számban vannak ostoba, hiú majmok, akik időnként hirtelen vérszomjas tigrisekké válnak. De látja, mégsem költözöm külföldre.

- Még a szobájából sem költözik el, pedig úgy hírlík, szűk és levegőtlen.

D'Alembert nem válaszol rá. Mosolya mintha azt közölné: maga ezt úgysem érti. Aztán halkán, szinte önmagának mondja:

- Néha úgy érzem, itt még azokat is szeretem, akiket valójában utálok.

Julie rámered.

- Ez a haza? - kérdi tűnődve.

- Igen, azt hiszem, ez jelenti a hazát.

D'Alembert most arról beszél, hogy Diderot el akarja adni a könyvtárát. A felesége már régóta gyötri: lányuknak hozomány kell, mire férjhezadandó lesz. Nanette asszony szép kerek összeget akar, hogy Angélique előnyös házasságot köthessen. És rágja, rágja a szerencsétlen Diderot fülét. Eleinte csak az érmék eladásáról volt szó, de azokért nem ígértek eleget, legalábbis az asszony szerint. Így hát most a könyvtár...

- El sem tudom képzelni, mihez, kezd, hogyan él Diderot a szívéhez nőtt könyvtára nélkül. Temérdek munka, s ami neki igazán keserves volt, sok lemondás árán jutott egy-egy fontos példányhoz.

...A fénysávban a batár... Holnap itt lesz José. Leveleiben egyre azt ismételteti, minél előbb össze kell házasodniuk.

És ha nem akad pap Franciaországban, aki összeadja őket?... „Áttérünk a kálvinista hitre, és Svájcban megeskünek bennünket. Az elkárhozást is vállalom szerelmemért” - írta José.

És az én elkárhozásom? Josénak eszébe se jut, hogy vajon én vállalom-e. Persze én nem hiszem, talán sose hittem, hogy aki elhagyja az egyedül üdvözítőnek nevezett katolikus vallást, azt a pokol tüze égeti az idők végtelenségéig. Isten jóságával nem bírom összeegyeztetni az örökké tartó kárhozat kínját, bár akadnak, akik rászolgáltak, no nem amiatt, hogy ezt vagy amazt a hitet vallják.

- Búcsúzó - mondja D'Alembert, és feláll.

Julie zavartan riad fel gondolataiból. Az órára pillant. D'Alembert nemrég érkezett.

- Miért siet el? - marasztalja.

- Voltaire mondásához tartom magam. Az unalmas látogató távozzék minél előbb. De szede-lőzködjék idejében a kellemes, a szórakoztató is, mielőtt jelenléte fárasztóvá válna. Úgy vettem észre, a maga gondolatai máshol járnak.

- Nem... dehogyis... - tiltakozik Julie, de érzi, hogy zavarában elvörösödött.

- Barátnőm, mi megengedhetjük magunknak egymással szemben az őszinteséget. Holnap nem zavarom... Kérem, ne tiltakozzék. A viszontlátásra holnapután.

Öröm és döbbenet, elérzékenyülés és aggodalom a batárból kilépő láttán.

Milyen sovány José!... Szeme alatt sötét árok, arca megnyúlt, beesett. Ennyire megviselte a betegség? Még nem épült fel teljesen? De hiszen az orvosa akkor nem engedte volna el a hosszú útra.

José rámosolyog. És mintha megsejtené az ő szorongását...

- Most, hogy ismét együtt vagyunk, Julie... Soha ilyen boldognak és erősnek nem éreztem magam.

José inasa bérkocsit hív. Ülnek egymás mellett, kezük összefonódik, s a fogat mintha a végtelenbe menne velük. Az idő kitágult. Parttalan. Az idő megállt. Örökkévalóság. Minden elsüllyedt, az egész világ. Csak ők... Ők vannak, ketten, kéz a kézben.

Aztán kirajzolódik Julie előtt a kocsis háta, tarkója, és tudja: a fogat a lakása felé tart, ott ő majd kiszáll, a lovak ügetnek tovább Joséval a szállására - az esztendő végéig le van foglalva.

Az esztendő végéig...

És aztán?

A kérdés élesen hasít bele.

És aztán? - kérdi magában, míg felmegy a keskeny falépcsőn, s a politúr szaga mellbe vágja. Az asztalosműhelyben bútorokat fényeznek.

Aztán? - zakatol benne, míg a szolgáló lesegíti róla a kabátját, s ő az öltözőfülkében az utcai ruhát otthonira cseréli fel - a kéket választja, az illik legjobban az arcához, a szeme színéhez, abban a legtörékenyebb a termete. Aztán? - motoz gondolatai alján, míg haját igazgatja (José hamarosan itt lesz), míg kiadja az utasítást, hogy két személyre terítsenek.

...Örök hűséget esküszünk egymásnak Isten házában - így mondta. Kicsit patetikusan hangzik, de szép és igaz, mert így hiszi. A spanyolok patetikusabbak a franciáknál.

Elűzni azt a szorongató kérdést.

Könyvet vesz elő, Voltaire *Candide*-jét. Találomra üti fel az ismerős szöveget. „A munka arra jó, hogy messze tartsa tőlünk a három nagy bajt: az unalmat, a bűnt és a szükségét.”

A szöveg felett a levegőbe mered, tenyerét homlokára tapasztja.

A munka arra jó... De milyen munkát folytathat José, ha megszűnik diplomata és spanyol katonatiszt lenni? Őbenne, a jelek szerint, fel sem merült a kérdés. Vajon amiatt, mert szerelméhez képest minden más jelentéktelenné törpül? Vagy az volna az oka, hogy az élet elkényeztette? Megszokta a bőséget, oly természetes neki, mint a lélegzetvétel, és nem jut eszébe, hogy a levegő elfogyhat körülötte.

És én miért töprengek a jövőnkön, faggatja magát. S éppen most, amikor José végre itt van. Igaz, felöltött bennem, a „mi lesz majd” azelőtt is, de elhessegettem... Kisebb a szerelmem az övénel? A nehéz életem oltotta belém az óvatosságot? Én volnék az erősebb kettőnk közül?... José néha úgy néz rám, mint aki azt mondja magában: rád bízam magam.

Szapura lépések az előszobában, a szolgáló siet a bejárat felé. José...

Benyit. Itt van.

Átölelik egymást.

José mintha olvasna Julie gondolataiban:

- Legelső feladatod papot keríteni, aki hajlandó összeesketni bennünket apai engedély nélkül. Hogyan is mondogatja Geoffrinné? Az ajándékok egyengetik a barátság útját. Nagyanyámról rám maradt néhány szép ékszer, azokkal én rendelkezem. De azt hiszem, el kell majd hagynunk Párizst, legalább egy időre.

Julie rámered.

- Értem én, hogy nehezebbre esne. Csakhogy attól tartok, ha apámnak tudomására jut a házasságkötésünk, elfogatóparancsot eszközöl ki ellenem. Vagy visszavitet hazámba, s ott zárat kolostorba.

Itthagyni Párizst... Julie lehorgasztja fejét.

Az Enciklopédia műzsájának szalonja megszűnik! A művem... Hiszen az én két szobámba gyűlik össze a szellemi élet színe-java. Deffand márkízt már csak a múlt látogatja. Geoffrinné bölcs asszony, de abból, ami elhangzik otthonában, csak egy részt tud követni. És megfigyelem, ha a vita olykor élessé válik, egy-egy kijelentés túl merésszé, ő azt mondja: találó megjegyzés, és másra tereli a szót. Persze, vannak más szalonok is. Főrangúak időnként megnyitják palotájukat, estélyeket, vacsorákat adnak, de Condorcet, aki nemegyszer hivatalos, azt állítja, a társalgás ott nem mélyül el, nem válik eszmecserévé... Én vagyon nélkül, rang és férj nélkül teremtettem a két szobámban szellemi központot. És most... Feladom. Ha nem lehet másként.

Tűnődve néz Joséra. A szeme mintha megnőtt volna. Vagy a beesett arca teszi?

Az étkezőasztalnál ülnek. A sültet a körítéssel már felszolgálták, José parányi darabkákat morzsol kenyereből, aztán galacsinná gyúrja őket.

- Arra is gondoltam, hogy Angliába költözhetnénk. Átmenetileg. Talán Hume úr segítségével lehetne... - Nem fejezi be a mondatot. Rövid hallgatás után élénken folytatja: - Néhányszor találkoztam vele diplomáciai fogadásokon. Ez a kiváló filozófus rokonszenves férfi.

- Valóban az.

Hát igen, Hume. Egy ideig Párizsban élt, az angol királyi követség titkáráként. Julie előtt emlékek sorjáznak el. Hume akkoriban gyakran járt Geoffrinnéhez és Deffand márkízhoz is. A párizsi szalonokban Nagymackónak becézték. Egyszer a márkíznál azt fejtegette: csupán annyit állíthatunk, hogy a víz zéró fok alatt a, b, c... x tapasztalt esetben megfagy, de azt nem, hogy mindig és szükségszerűen fagy meg, ha a hőmérő higánya nulla alá süllyed.

- Hume úr pártfogásával - mondja José.

Hume-nak alighanem elment kedve a pártfogástól, amióta botrányosan összeveszett Rousseauval, vagyis inkább Rousseau övele...

Julie elmélázik.

- Úgy veszem észre, valami igencsak motoszkál a fejében - jegyzi meg José.

- Valóban. Hume meg Rousseau csúnyán összekapott. Az újságok is foglalkoztak az üggyel, akkora port vert fel.

- Fél füllel én is hallottam róla. Hume úr meghívta magához Rousseau-t Angliába, amikor az író ismét nehéz helyzetbe került. A puritán angoloknak nem volt ínyére, hogy a vendég balkezről való feleségével jelent meg. A szigetországban szigorúan veszik a jó erkölcsöt, akár csak hazámban.

- Pedig én a saját szájából hallottam, hogy magának, házasság létrejöttére is voltak kalandjai... - A megjegyzés kikíváncsított Julie-ből.

- De táncosnő szeretőmet nem vittem el barátaim otthonába. - Mora hangja szokatlanul éles.

És ha történetesen társaságbeli hölgygel, férjes asszonnyal volt viszonya?... Julie magába fojtja a szót. A két piros folt José arcán, a sötétlő árok a szeme alatt... Örülni kell egymásnak, nem vitázni.

- No de Hume befogadta Thérèse Le Vasseur kisasszonyt - folytatja a gróf. - Nem látom tisztán a hajba kapás okát.

- Attól tartok, senki nem látja tisztán. Talán csak Rousseau maga, mert ő mindig azt látja, amit elképzel. Szerencsétlen ember. Szerencsétlen lángelme. - Julie sóhajt. - Álnoksággal vádolta Hume-ot. Azt híresztelte róla, hogy gonosz fondorlattal a vesztére tör.

A szolgáló megjelent a befőttel. Az üvegtálat az abrosz közepére, a két kistányért elébük rakja.

- Merőkanalat! - figyelmezteti Julie halkan Madelont. És felfigyel José kereső tekintetére, habozó mozdulatára, ahogyan a borospalack után nyúl és tölt.

Hát igen... Csak vörösbor van, sült-höz való. Az édesség mellé fehéret szolgálnak fel, akárcsak a halhoz. José nyilván ehhez szokott. Evrard-éknál, Deffand márkíznál is mindig két borospohár állt a terítékek mellett. Nálam nem telik ilyesmire. A felszolgálás sem kifogástalan. Szólnom kellett a merőkanál miatt.

Julie szája megrándul. Mesterkélt élenkséggel folytatja:

- Rousseau elkeseredett, hosszú levele kézről kézre járt Párizsban. Jean-Jacques azzal vádolta Hume-ot, hogy étkezés közben gúnyosan, kihívóan meredt rá és Terézre, fitymáló pillantása oly metsző, oly kegyetlen volt, hogy alig lehetett kiállni. Leveleit felbontotta vagy visszatartotta - Hume azt állítja, egyetlenegy tépett fel tévedésből, s azonnal elnézést kért. További vád, hogy Hume baráti körét, sőt az egész angol közéletet a vendége ellen hangolta.

Julie előtt most felbukkan Rousseau levele. Látja az izgatottan felágaskodó, csüggedten lefelé tartó betűket. „Alig hat hét alatt az egész angol sajtó, amely korábban tisztelettel írt rólam, megváltoztatta hangját, és már csupa megvetéssel szólt személyemről. Ugyanígy megváltoztatta rólam véleményét a királyi udvar és a közönség. Kiváltképpen azok tűntek ki megvetésük nyilvánításával, akikkel Hume úr szoros kapcsolatban áll.”

José kortyol egyet a borból.

- Azt is hallottam, hogy Hume úr kegydíjat szerzett az angol királytól Rousseau-nak.

- Valóban. Tekintélyes összeget, ezer fontot. De ő nem fogadta el. És ismét nekitámadt Hume-nak. Nagymackó, amikor végül elfogyott a türelme, Jean-Jacques vádaskodó, keserű levelét elküldte Párizsba, mégpedig Holbach bárónak, akit Rousseau egyik főellenségének tart, s aki valóban nem állhatja Jean-Jacques-ot. Holbach báró persze kézről kézre adta, hadd csámcsogjanak rajta. Én is olvastam. „*Őn a nagyvilágban él, én visszavonultan* - írta Rousseau. Majd így folytatta... megjegyeztem: - *A közönség szereti, ha becsapják, s Ön arra született, hogy lóvá tegye. Szabad folyást engedek az Ön és barátai mesterkedéseinek. Érdekemben tett jószolgálatait, amelyekkel álnokságát leplezte, köszönettel elhárítom. Tartozom magamnak azzal, hogy semmiféle kapcsolatban ne legyek Önnel.*” Még sok más vádat sorol, nem emlékszem már valamennyire. Sértő levél, semmi kétség, de azért Hume-nak mégsem kellett volna gazembernek titulálni Rousseau-t, s éppen az Holbach bárónak küldött levélben! - Julie sóhajt. - Attól tartok, Hume úrnak egy időre elment a kedve, hogy bárkiért is lépéseket tegyen.

...És mihez kezdene José Angliában? Egyáltalán, mihez kezd majd? Katonai szolgálatot vállalni?... Julie-ben felötlik Voltaire mondása: „Ahol a katonai rang és a bírói tisztség nem csupán a rátermettségen múlik, hanem pénzen vásárolják...” Franciaországban ez dívik. Josénak is nyilván pénzért vette meg apja az ezredesi rangot. A rátermettség...

José szája elé tartja hímzett zsebkendőjét. Köhög. Ismét felhajt egy kevés bort. Azt mondja, jó lenne megtekinteni az új festmények tárlatát a Louvre-ban.

Julie helyesel.

Az évenként megismétlődő tárlat idején a Louvre környékén nagy a forgalom. Gyalogosok igyekeznek a bejárat felé, hordszékek, bérkocsik érkeznek, cifra fogatok ajtaját nyitják ki a lakájok, és meghajolva kísérik a bennülőket. Műgyűjtők jönnek párizsi házukból, vidéki kastélyukból, parányi német országok uralkodó hercegei, fejedelmei is vannak köztük; lornyonnal szemük előtt végigmustrálják a festményeket, szobrokat, s aztán szívósan alkudoznak.

Az eső szitált. Julie észrevette, hogy José fázósan megborzong.

- Igyekezzünk fedél alá.

A széles előcsarnokban egy árus kínálja a hosszú asztalra kirakott portékáit: útmutatókat a művekhez és gúnyiratokat is a tárlatról prózában és versben. Zsákmányra lesve várakoznak az alkalmi tárlatvezetők, egyik-másiknak bizony kifakult a térdnadrágja és a fehér harisnyája sem kifogástalan.

A szobrok a földszinti teremben sorakoznak. Julie tekintetét máris magához rántja a nyilat elröppenteni készülő Ámor.

- Falconet műve - mondja Josénak. - Ő maga jelenleg Szentpétervárott van. A cárnő megbízásából Nagy Péter lovas szobrát készíti.

- Hallottam róla. Falconet úrral tartott a szeretője is.

- Egy fiatal szobrásznő.

- Reméljük, az oroszok elnézőbbek az angoloknál.

José mosolyog. De a festmények terméhez vivő lépcsőn elfullad beszéd közben. Julie szorongva pillant rá, lopva, a szeme sarkából, hogy észre ne vegye: aggódik miatta. És beszél, túlzott élenkséggel.

- Az új ízlés mérkőzik itt az idejétmúlttal - mondja, amikor belépnek a négyzet alakú terembe.

- Nézze! - mutat a hatalmas méretű festményre. - Borsószik a hátam a meztelen lábú, lenge ruhás Földműveléstől meg a keleti öltözékű Kereskedelemtől, ahogyan kézen fogva lejtene a telt idomú Bőséghez, aki úgy markolja a teli zacskóját, mintha attól tartana, menten elrabolják tőle. És vigyorog! Émelyítők ezek az allegóriák.

- Amott az Igazság a mérlegével. Az se sikerült - állapítja meg José.

- És a másik két alak? A fehér klepetust viselő nyilván az Erény.

- Igen. Lefegyverzi a gonosz ábrázatú Erőszakot.

- Bár így volna az életben! Ilyen egyszerűen. - Julie mutatóujjával könnyedén megérinti José karját. - Ott balra! Az alvó nimfa felé hajló Pán. Milyen bamba az ábrázata! A nimfa teste akár a kopasztott tyúké.

José nevet.

- Bevallom, még sosem láttam kopasztott tyúkot.

- Én sem. De ilyesféle hatást kelthet.

- Kitűnő! - Diderot áll mögöttük. - Kedves barátnőm, magának sikerült egy csapnivaló festmény okán művészi igazságot megfogalmaznia. A festő ne másolja a valóságot, találja ki, teremtsen újjá a saját eszközeivel. *Azt a hatást keltse...* Szeretnék megmutatni önöknek két tájképet, hogy érzékeltessem rajtuk az alkotásmód különbségét. A tárlatról írandó beszámolómban részletesen fejtem ki észleleteimet! Jöjjenek!

És már vezeti őket. Változékony arca valósággal eljátssza gondolatait.

- Nézzék ezt a vásznat! Aki festette, azt képzelte, hogy tájkép, pedig nem az. Nem érzem a táj lényegét, hangulatát.

Julie-t karjánál fogva odébb húzza. Mora követi, de vonásain kedvetlenség suhan át.

Diderot mutatoujja, akár a puskacső, ahogy a festmény felé irányul.

- Ugyanis nem elég néhány fát pingálni, felpúpozni egy hegyet és csörgedező patakot festeni a tövébe, változatossággént néhány nagy követ odavetni, nem elég a hegy tövéénél síkságot borítani szét, napot vagy holdat húzni föléje. Ennek a festőnek eszébe se jutott, hogy az egyes fák lényegét érzékeltesse, hogy sudár, magasba törő, büszke fákat fessen vagy elaggott, odvas, megnyomorodott törzseket. És ha a fák csoportosan állnak, érzékelnünk kell sűrű, tömött zöldjüket, ha elszórtan, a törzsön és a lomb közt villódzzék a fény, s a sziklák közt tajtékzó vízen is játsszon, vagy ha sima a víz, a valóság tükörképét pillantsuk meg benne. Rembrandt képei (de még jó néhány festőt említhetnék) meggyőztek, hogy a fény és az árnyék játékában, ha valódi művész ábrázolja, van valami, ami túlmutat a természetén. A festő a saját napjával világítson, ne másoljon, hanem alkosson, teremtsen. Mint azon a vásznon ott! - Szemével mutatja az irányt. - Tájkép az is. Tenger, ég, felhők. Olykor azt mondanánk, pára lehelt a vászonra, másutt meg mintha tajtékot freccsentettek volna rá. Látom rajta a tengert, a sós víz illatát is érzem. Közeledjenek hozzá, minden összekuszálódik, távolodjanak el tőle, minden összeáll, létrejön.

José nem hajlandó sem közeledni, sem távolodni, egy helyben marad, és mély főhajtással üdvözl egy köpcös férfit.

- A svéd követ - közli halkan.

Diderot rá se hederít. Élénken hadonászva magyarázza:

- Az igazi művészet nem fordít hátat a valóságnak, de nem is másolja. Túlmutat rajta. Több. Varázslat. Mágia!... - Hirtelen mozdulattal rápaskol Julie karjára. - Igaz! A nagy újság. Megvették a könyvtáramat.

Ragyog az arca.

A könyvtár! Diderot hatalmas, a műveltségnek szinte valamennyi ágát felölelő könyvtára! Julie részletesen értesült - olykor a szenvedő féltől - a Diderot-éknál folyó perpatvarokról. Nanette asszony azzal vádolta férjét, hogy valójában *nem* igyekszik értékesíteni a könyveit. Ilyenkor a „nagy mafla”, „kétbalkezes”, „élhetetlen nyámnyila”, „teddide-teddoda” kifejezések sűrűn hangzottak el. Nanette asszony alaptalanul ócsárolja férjét, mondta D'Alembert, hiszen Diderot szegény feje gyűjtőknek, könyvkereskedőknek ajánlgatja könyvtárát. Diderot-né porlekedésével pokollá teszi férje életét. A Filozófus - Diderot néha így emlegeti önmagát - Newton fényelméletét magyarázta lányának ebédnél. A fény sebességéhez viszonyítva a világegyetem elképzelt szédületes méreteit azzal érzékeltette, ha egy távoli égitestről valaki idelátna Földünkre, a roppant messzeségből azt látná, ami száz esztendeje volt, amikor a hajdani mocsaras vidéken elkezdték építeni a versailles-i palotát, amely a király akaratából az ország fővárosa lett. Még távolabbról a keresztes hadjáratba indulókat és még sokkalta messzebből a római hadak bevonulását pillantaná meg a mai Franciaország földjére. Nanette asszony felcsattant:

- Ne papolj a csillagokról meg a keresztes hadjáratról! Arról beszélj, hogy már réges-rég el kellett volna adnod a könyveidet, s a pénzt jól kamatozó értékpapírokba fektetni. A lányod, ha nem tudnád, tizenhárom esztendő múlt. Hozomány kell neki!

Ezt már ordította. Angélique sírva szaladt ki a szobából, Diderot felállt, kiment, bezárkózott a dolgozójába.

Diderot hangja visszazökkenti Julie-t a jelenbe.

- Tizenkétezeret ígérték, ez volt a legelőnyösebb ajánlat, de a vevő visszalépett. Már odaadtam volna tizenegyezer frankért is, esetleg tízéért. És most tizenötezerért vette meg... - hatásos kis szünetet tartott - Katalin cárnő!...

- Hát ez nagyszerű hír - mondta Julie, és arra gondol, nehéz lesz Diderot-nak a könyvtára nélkül.

- És micsoda levelet kaptam! Péterváron ugyancsak ékesen fogalmaznak franciául. A főudvarmester személyesen írt. „*Őfelsége, a cárnő szívét meghatottság töltötte el, tudomást szerezvén arról, hogy az irodalom és a tudomány birodalmában oly hírneves Filozófus leánygyermekére iránti szeretetből meg akar válni gyönyöreinek tárgyától, munkájának kútforrásától, pihenő óráinak hű társától.*” És ugyanily virágosan folytatódik, de azt már nem tudom szórul szóra. A lényegyet közlöm: a könyvek halálomig nálam maradnak, sőt... a cárnő évi ezret folyósít gondozásukért.

- Mesébe illő valóság! - Julie mosolyog.

- Az... Hányszor láttam magam előtt a dolgozóm falait üresen. Halotti üres falak. Most pedig... Az eladott könyvtáram könyvtárosa lettem, és Katalin cárnő huszonöt évre előre kifizeti a járandóságomat.

- A cárnő nagylelkű - mondja Julie, amikor kettesben marad Morával. - Ha arra gondolok, ami Franciaországban folyik az udvarnál! Azt hallottam, hogy a király új kegyencnője...

Elharapja a szót; két tiszt megy el mellettük.

- Eszembe jutott látva, hogy Diderot úr rápaskol a maga karjára... - José hangja rekedtes. - Madridban történt. Nyílt titok volt, hogy X márkinak régóta viszonya van Y hercegasszonnyal... hadd nevezzem őket így. Egy estélyen a márki karját bizalmaskodó mozdulattal a hercegnő székének támlájára tette.

Elhallgat.

- És?

- A márkit kiközösítette a társaság.

Julie tekintete rávág Joséra:

- Madridban?!

- Igen. Ott történt. Szerelmem, ajánlom, pihenjünk egy keveset. Mindkettőnknek jól fog esni egy pohár ital, valami csemege.

Julie elindul mellette. Aggódó szomorúság nehezedik rá.

Az esős időnek nem akart vége szakadni. Párizs ködbe burkolózott, a nedves szürkeség csak olykor szakadt fel néhány órára. A nyirkosságban Mora gróf meghűlt, láza kiújult. Orvosa kijelentette, hogy okvetlenül el kell utaznia a napos délvidékre.

XIII D'ALEMBERT ELKÖLTÖZIK

- Bevallom, kedvelem a pletykát... - Julie mosolyog, de a ruháján babráló ujjai nyugtalanságra vallanak. José azt írta, az állapota változatlan. A láz egyre tart... - Pompadour utódjáról, az új kegyencnőről furcsa hírek járnak.

- Nem alaptalanul! - Helvétius kurtán, élesen felnevet. - A jelenlegi Dubarry grófné, aki nemrég a Jeanne Bécu névre hallgatott, divatáruüzletben volt kiszolgáló, s a harisnyákon és sálakon kívül bájjait is árulta. Nem volt válogatós, rendelkezésére állt mindenkinek, aki fizetett. Egy Dubarry nevű gróf, mellesleg rossz hírű kártyás, szintén kipróbálta. Jövőt látott az ifjú hölgyben, pallérozta a modorát, és előkelő körökben futtatta. A sikereken felbuzdulva a király főkomornyikja figyelmébe ajánlotta Jeanne kisasszonyt uralkodónknak. Őfelsége úgy meg volt elégedve az alkalmi szeretővel, hogy kijelentette: tartsák a palotában. Csakhogy a ceremónia a királyt is köti: olyan személy, aki nincs nemesi rangban, csak szolgaként tartózkodhat a közelében. Az élelmes Dubarry gróf tüstént észbe kapott.

Julie aprót bólint.

- És feleségül vette a lányt.

- Tapintatos magától, hogy lánynak nevezi... Dubarry gróf házas lévén nem vehette feleségül Jeanne Bécut. Sürgősen menesztett nőtlen fivéréért Dél-Franciaországba, s az lóhalálában vágatott Párizsba. Az esküvőt sebtében megtartották, az újdonsült férj nyilván szép kerek summával tért vissza hazánk déli részébe. Jeanne Bécu, illetve jelenleg Dubarry grófné, ez a hajdani... Nem akarom a szót kegyed előtt kiejteni... - Helvétius krákogott egyet. - Ő máris megbuktatott egy minisztert. Pazarlása a Pompadourén is túltesz, külön udvarmesternője van, egy marsall özvegye, aki földbirtokot, kastélyt kapott azért, hogy elvállalja a tisztséget.

- Becko gróf annak idején III. Péterről szólva azt mondta: hazájában a közállapotok a hanyatló római birodaloméra emlékeztettek. - Julie összeszűkül szemmel néz maga elé. - Franciaországra is ez a hasonlat illik.

- Azzal a különbséggel - veti ellen Condorcet -, hogy akkor, ott rettegtek az emberek... Itt és most a felháborodás egyre inkább elnyomja a félelmet. A versailles-i park kerítésére egyremásra pingálják a becsmérlő feliratokat.

Julie sóhajt.

- Meddig lehet feszíteni a húrt?

- Amíg el nem szakad! - Condorcet arca megfeszül. - Pontosan addig.

- A királyi család tagjai elnéznek Dubarry feje felett. Fagyos megvetésével leginkább a trónörökösné, Marie Antoinette tűntet, vagyis inkább tüntetett, mert valamicskét ő is engedett a semmibevevésből. Mária Terézia királynő levele nem volt hatástalan. A levelet a szeleburdi trónörökösné az öltözőasztalán hagyta. Mondanom se kell, hogy tartalma nem maradt titok... - Helvétius elmosolyodik. - „*Méltóságod fenntartásával légy nyájas Dubarry asszonyhoz*”, tanácsolja őfelsége a lányának. D'Alembert találóan jegyezte meg, hogy Mária Terézia olykor sutba dobja közismerten szigorú erkölcsi elveit.

D'Alembert... Hol késik? Julie az órára pillant. Máskor itt van már ilyenkor. Tegnap nem jött el. Beletemetkezett a munkába? Amióta az Akadémia örökös titkárává nevezték ki, megsza-
porodott a dolga, igaz megnőtt a tekintélye is. Csakhogy D'Alembert-nek terhes, hogy befo-
lyása, hatalma van. Legutóbb fáradtnak látszott, hamar távozott.

- Nem tudják, mi van D'Alembert-rel?
- Azt hittem, értesítette kegyedet... - És Condorcet hozzáteszi: - Nyilván tapintatból nem tette. Beteg. Magas lázzal fekszik.
- De hát... mi a baj?
- Egyelőre még nem sikerült megállapítani.
- Csak nem... - Vonakodva ejti ki a szót. - Himlő?!...
- Reméljük, hogy nem - feleli Condorcet.

Helvétius hozzáteszi:

- Nem kell mindjárt a legrosszabbtól tartani. Egyébként himlőből is sokan kigyógyulnak.

Himlő... D'Alembert és Diderot vitája. Julie szája megrándul. Csak fél füllel hallgatja a beszélgetést.

Franciaországban évente harmincezren, Európában négyszázezren pusztulnak el himlőben. Angliában felfedezték a védőoltást, de az orvosok, kivált a franciák, lesújtóan vélekednek róla, veszélyes kuruzslásnak tartják. Himlővel egy kissé megfertőzni az egészséges embert! Szörnyűség. Az orvosok felhördültek. Háttha nem marad enyhe az oltóanyag keltette fertőzés... Híre ment egy-két megrázó esetnek: egészséges állapotban beoltott emberek himlőbe estek, és meghaltak a mesterségesen előidézett ragályban. Sokan a gondolatától is borzadtak, hogy a himlőbeteg gennyes hólyagjainak váladékát apró sebet ejtve a testükön bevigyék szervezetükbe. Igaz, alkalmaztak ennél visszatetszőbb eljárásokat is: a himlőbeteg ingét ráhúzták az egészségesre.

- Bele is halt - jegyezte meg D'Alembert. Ő kezdettől fogva ellene volt az oltásnak. Bonyolult levezetésekkel vetette egybe a mesterségesen előidézett és a természetes úton megfertőződött himlőbetegek halálozási arányszámát és életkorát, s azt a következtetést vonta le, hogy elhamarkodott lépés volna az oltás ügyét támogatni. Diderot pedig lelkesen kiállt az új gyógy mód mellett, újságikkben cáfolta D'Alembert fejtegetésének igazát.

Meghökkentő... cikázik fel a szó Julie-ben. Meghökkentő, amit D'Alembert írt, és ezt meg is mondtam neki. Nem vonja kétségbe, hogy a himlőoltás bevezetése meghosszabbítaná az átlagos életkort, de ez a meghosszabbítás a nehéz, gyakran gyötrelmes öregkorra esik, az oltással járó kockázatot pedig fiatalon kell vállalni. Diderot kikelt ez ellen az okoskodás ellen, azt bizonygatta, hogy emberi életéről nem valószínűség-számítással, képletekben, hanem érzelmekkel kell gondolkodni. Ő látja a gyerekeiket féltő szülőket, és tudja, hogy egyetlen megmentett élet többet nyom a latban a képleteknél, levezetéseknel és feltételezéseknel, akkor is, ha zseniálisak, és hogy a haladáshoz bátorságra is van szükség. Ezt a megjegyzést D'Alembert epés mosollyal nyugtázta, alighanem célzásnak vette visszavonulására az *Enciklopédia* szerkesztésétől.

- Diderot alighanem...

A társalgás szavai utolérték Julie-t.

- ...rászánja magát az oroszországi útra. A cárnő valósággal ostromolja.
- Voltaire hódoló leveleket küldözget neki, de meghívását idős korára hivatkozva, nem fogadta el. A Mester nem állt kötélnek.
- D'Alembert sem.

Julie-be ismét belehasít az aggodalom. A sors kegyetlen leckéje volna, ha rajta, a himlőoltás ellenzőjén ütne ki az iszonyú betegség.

Holnap elmegyek hozzá. Ha himlős lesz... akkor is.

Girbegurba utcákon halad málladozó falú bérkaszárnnyák, lelapuló, töppedt házak mentén. Hintót, bérkocsit, hordszéket nem látni errefelé. Szurtos suhanc taligát húz, degeszre tömött zsákok púposodnak rajta, hordókkal megrakott kordé halad dőcögve.

A járókelők arca is más errefelé, mint a belvárosban. Az öltönyök, ruhák nagyrészt viseltetek, Julie tekintete egyre-másra megakad parókátlan férfiakon, akiknek nyilván nem telik fehér harisnyára meg térdnadrágra, durva szövésű anyagból készült pantallót viselnek, mint a jobbágyok Evrard-ék birtokán, és Julie-ben felötlik, hogy lefitymálva térdnadrág nélkülieknek, sans-culotte-oknak nevezik őket. A nők közt ritkán lát cipellőset, fasaruban lépkednek a macskaköveken, álldogálnak trécselve a kapuk mellett, s ő kényelmetlenül érzi magát csipkefodros ruhájában, magas sarkú topánkájában. A levegő megrekedt, a szennyvíz az utcán folyik. Fanyalog ettől a környéktől, és restelkedik más volta miatt. Átcikázik rajta: ezeket a szűk, piszkos utcákat rója végig nap nap után D'Alembert, hogy eljöjjön hozzá.

Itt lakik... Tekintetébe benyomul a földszinti műhely cégére. A kapu csukva. Egy pillanatig habozik, aztán a láncon függő kopogtatóval rávág a zöldre pingált fára.

Nem bánom! Akármi a baja... Látni akarom.

- A doktor úr? - hallatszik túlról.

- Nem. Én... - Julie elakad. - Egy látogató - mondja aztán.

Nyílik az ajtó. Testes, ősz hajú asszony áll előtte, vastag posztócipőt visel. Mogorván, bizalmatlanul mered az érkezőre.

- D'Alembert úrhoz jöttem. Hallottam, beteg.

Az asszony nem mozdul. Eltorlaszolja a bejáratot.

- Régóta ismerem. Aggódom miatta.

Ez a „mama”. Akár egy mogorva komondor. Tuszkol kifelé a tekintetével.

- D'Alembert úr súlyos beteg. Az orvost várom.

- Látni szeretném. Kérem, asszonyom... Barátság fűz hozzá.

A „mama” még egyre abban a *csak a testemen át* tartásban állja el a bejáratot.

- Aggódom miatta - ismétli Julie. - Mi a baja? - És a választ meg sem várva: - Akármi is... Én látni szeretném. Ugye, kegyed az, aki őt... A nevelőanyja.

- Félrebeszél... - Az asszony sírva fakadt. - Érthetetlen szavakat dünnyög. A hasa iszonyúan puffadt, az arca szürke. Az orvos azt mondta, bélgyulladás. Adott orvosságot, és elment, és többet feléje se nézett. Fél a fertőzéstől, vagy azt gondolja, nincs segítség.

- Látni szeretném. Látnom kell! - Eszébe jut, hogy még nem mondta meg a nevét. - Julie de Lespinasse vagyok. D'Alembert úr gyakran látogat meg. Kérem, engedjen be hozzá.

- Hát... ha nem fél.

- Nem félek... Más orvost nem hívtak?

- Diderot úr elment egy ismerős doktorért. Azt mondta, az a doktor igen érti a dolgát. Őt várom.

A keskeny, kopott falépcső nyikorog Julie magas sarkú cipője alatt. Itt ment fel D'Alembert anyja, a hírhedt Tencin bíboros regényeket írogató, kalandos életű nővére, hogy visszaszerezze eldobott fiát. D'Alembert maradt. Itt maradt ebben az áporodott ételszagban, ebben a

dohosságban. Mi tartja itt? Hála? Megszokás? Milyen nehéz belelátni még abba is, akit mindennapos közelségben ismerünk!

Ebben az odúban élni!... Julie csaknem visszahőköl, ahogy belép.

Lehunyt szemmel fekszik D'Alembert, beesett arca oly esendő, hasa, akár az állapotos asszonyé, puffedten emelkedik ki a takaró alatt. Julie leül melléje. Egy darabig így marad, ölbe ejtett kézzel.

Elviselhetetlen itt a levegő, fülledt, áporodott. Lélegzeni is alig lehet. Julie retiküljéből illatszeres üvegecskét vesz elő, orrához tartja, nagyot szippant. A „mama” elhúzza a száját. Megvető, haragos fintort vág.

D'Alembert felnyitja szemét.

- A Szaturnusz... A holdpálya - motyogja. Aztán matematikai képleteket hadar.

Kibírhatatlan!... Julie felpattan, a kis ablakhoz siet, kitárja.

- Mit csinál a kisasszony?!

- Levegőt engedek be.

- Berepülnek a legyek. Azt akarja, hogy még a legyek is gyötörjék szegényt? Már itt is vannak.

Julie kezébe veszi a légycsapót, és visszaül a beteg mellé.

- Hessegetheti róla éjjel-nappal a legyeket. Vagy én hessegessem őket a temérdek dolgom közepette? Vagy lakájt fogadjak fel légyzavarónak?!

Nem válaszol rá, összeharapja a száját. De amikor a „mama” az ablakhoz csoszog, és becsukja, kitör:

- Elpusztul ebben a miazmás levegőben!

- Miazmás levegő! A kisasszony úgy beszél, mintha mifelénk nem lehetne élni. A nevelt fiam itt nőtt fel, nem is akármilyen emberré cseperedett, s a kisasszony finom ruhájának a selymét is ezen a környéken szőtték.

Az indulatos hangra D'Alembert magához tért.

- Hát eljött? - Csak ennyit mond.

- Igen. Eljöttem.

...Nem hagyom itt. Nem maradhat itt, ismétli magában.

Végre! Az orvos. Diderot beszélt róla, kitűnő embernek tartja. Rögtön őt kellett volna hívni, csak hogy D'Alembert szinte közönyös önmaga, vagyis a testi körülményei iránt.

Amíg a doktor a beteget vizsgálja, Julie kint álldogál a lépcsőfeljártnál.

- Mi a helyzet, doktor úr? - fordul a kilépőhöz.

- Heveny bélgyulladás.

- Súlyos?

- Meglehetősen. És ez a szoba!... Szellős, világos hely kellene a betegnek. Itt annyi fény sincs, hogy szükség esetén eret vágjanak rajta.

- Ha a doktor úr jónak látja, én elköltöztetném. - És bemutatkozik.

- Örvendek, kisasszony, hogy megismerhettem. Hová költöztetné D'Alembert urat?

- Valamelyik közös barátunkhoz. Még ma intézkedem.
 - Hát igen, tanácsos volna mielőbb.
 - Ebben az állapotában akarják elvinni tőlem? - A „mama” hangja elcsuklik.
 - Láss be, jóasszony, ha a beteg itt marad, aligha szedi össze magát. Ezt orvosként állíthatom.
 - Biztosan találok megfelelő helyet - bizonykodik Julie. - D'Alembert úrnak annyi tisztelője van. - Tekintete kerüli a „mama” sértődött, keserű arcát.
 - Megnyugtathatja a befogadót, a bélgyulladás nem fertőző - mondja az orvos.
- Julie elköszön a háziaktól, a „mama” mellett ott áll a lánya is. Szemrehányóan, mogorván néznek rá, szúr a tekintetük.

Míg hazafelé siet, arcok, nevek cikáznak a fejében. Hová vigyék a beteget? Diderot-ékhoz? De máris elveti ezt a lehetőséget. Igaz, Nanette asszony legalább annyira kedveli D'Alembert-t, amennyire nem állhatja Rousseau-t, csakhogy Nanette-et gyakran veszi elő az epegörce, s ha dührohamban tör ki, D'Alembert hallgathatja a házi perpatvart. Gazdag családnál kell őt elhelyezni, ahol kényelemben elkülönülhet. Helvétius vagy a fiatal Condorcet márki... Mégis inkább Helvétius, mert Condorcet a szüleinél lakik. Gondolatban már fogalmazza a levelet - mihelyt megírta, tüstént elküldi a szolgáival.

...Tisztelt Uram, D'Alembert barátunk súlyosan beteg. Meggyőződése... Nem, ez így nem jó... Az orvos meggyőződése szerint nem maradhat szűk, levegőtlen szobájában. Múlhatatlanul szükséges...

- Jó napot kívánok, kisasszony!

Az asztalos köszön rá; műhelye előtt áll, a ponyvával letakart bútorok rakodását figyeli.

- A kisasszony otthona fölé hamarosan lakó kerül - újságolja.

- Csakugyan? - Julie már belépne a kapun. Hirtelen megtorpan, visszafordul. - Az én lakásom fölé? Hiszen ott a padlás van.

- Manzárd - helyesbít az asztalos. - Szellős, világos manzárd, egy nagyobb helyiség meg egy kicsi. Idáig raktárnak használtam, de észbe kaptam: kiadom egy fiatal párnak.

Hiszen itt a megoldás D'Alembert elköltöztetésére. Feltéve, ha a manzárd valóban megfelelő. Akkor magam gondoskodhatom róla. A szóbeszéd? Bizonyára megindul. Hiszen már eddig is... Bánom is én. És José?... Meg fogja érteni. Ha igazán szeret, megérti.

- Kell a pénz, nőnek a gyerekeim - mondja az asztalos. - Két lányom van, maholnap eladó-sorba kerülnek.

...Hát igen, a hozomány. Diderot is... De az asztalost nem segíti meg a cárnő. Igaz, eladó könyvtára sincs az asztalosnak.

- Láthatnám azt a két helyiséget ott fent? - És az álmélkodó tekintet láttán: - Talán kivenném valaki számára.

A manzárdrészt szellős, világos.

A tető oldalt ugyan meredeken lejt, de a nagyobbik helyiség valószínűleg terem a D'Alembert odújához képest.

- Kivenném, ha sürgősen kiüríti - szögezi le Julie.

- Akár a mai napon is kiüríthetem, csak egyezzünk meg az árban. A holmit elhelyezem valahogy az udvaron a pajtában, a műhelybe is besuvasztok valamit. Mondom, ha megegyezünk...

- Mennyit kér?

- Fél esztendőre ki kell fizetni a bért előre. A házaspárnak is így kötöttem ki.

...Kihaszználja a helyzetet. Pénzéhes. Miért ne volna ő is pénzéhes? A kegydíjért hajbókoló főrangúak, a nagy és kis üzletemberek, az uzsorakamatra pénzt kölcsönzők, a hadiszállítók, a szerencsejátékosok mind pénzéhesek. Miért volna az asztalos kivétel?...

Julie felnyitja a kulcsra járó dobozt, három Lajos-aranyat vesz ki belőle - most nyúl először örökségéhez. Egy pillanat töredékére látja a szürke ruhás hölgyet. Maradjon továbbra is szorgalmas és engedelmes leány! Parfümilletet hagyott maga után. Felbukkan a másik asszony is, kiszáll a kocsiból, a csecsemőt, akit a karján visz, a templom lépcsőjére teszi, aztán tovahajtat.

Az aranyakat hímzett erszényébe rakja. A félévi lakbér.

Csak most kap észbe, hogy ő tartósan idetelepíti D'Alembert-t.

És hogy lesz tovább? - vág bele a kérdés. Felszegi a fejét. Csak a *most* van. Sürgősen elhozni a beteget.

Indulok Geoffrinnéhez.

D'Alembert a rendbe tett manzárdszobában fekszik mennyezetes, széles ágyban. (Geoffrinné szállíttatta át a fekhelyet a két karosszékkal együtt, a sárga selyemfüggöny is az ő háztartásából került ide.)

A karosszékben kényelmesen hátradőlve Diderot szippant egyet tubákosszelencéjéből.

- Ami nem sikerült sem a porosz királynak, sem Voltaire-nek, sem Katalin cárnőnek, azt maga véghezvitte. Elköltöztette D'Alembert-t.

Julie az alvó betegre pillant.

- Meg kellett tenni. Máris javult az állapota.

- Szemmel látható, hogy javult.

- Sokat alszik, de az orvos azt állítja, hogy ez jó, ez már a lábadozás kezdete.

- Maga erős!... - Diderot fürkészve nézi Julie arcát.

- Én?... - Álmélkodva mered rá. Aztán tűnődve mondja: - Magam is úgy hiszem, hogy erős vagyok.

...Két betegem van. Az egyik a szerelmesem, a másik a testvér. Igen, erős vagyok.

- Éjszakára ápolót fogadtam mellé, napközben én vagyok vele.

Diderot bólint, mintha azt közölné: igen, ez így van rendjén.

Julie maga elé bámul.

José megérti. Meg fogja érteni.

„A szívem mélyén örködik, Julie. Szébbnek látom, mint amikor megismertem. Az állhatatosság varázsa ez. Beszélgetek Magával, mintha egymás mellett ülnénk... Ha van valami, amit meg kellene bocsátanom, bizonyára megbocsátanám, de szenvednék miatta...”

José, nincs mit megbocsátani. És te felette állsz a madridi előkelőségeknek, akik kiközösítették azt a márkít, mert karját bizalmaskodó mozdulattal a szeretője foteljének karfájára tette.

D'Alembert megmozdul az ágyban, kinyitja szemét, gyöngén elmosolyodik.

...José! Azt akarom, hogy megértsd! Ugye, megérted?

XIV. AZ ÚJ VENDEG

...Egy hete, hogy idehoztam... Julie kezében szaporán mozog a tű.

- Voltaire dühös! - D'Alembert ideges mozdulattal simít végig háziköntösén. - Nagyon dühös Rousseau-ra - ismétli meg nyomatékkal.

- A hét arany miatt? - Julie egy pillanatra felemeli tekintetét a hímzéséről. - Sokallja vagy kevesli? Mit gondol?

- Úgy vélem, felháborítja, hogy Rousseau az ő szobrára adakozik. Joggal háborítja fel.

- Voltaire szobrára mindenki adakozik nálunk és szerte Európában, aki...

D'Alembert félbeszakítja:

- Voltaire nagyon jól tudja, hogy a kottamásolásból szűkösen élő Rousseau-nak hatalmas összeg az a hét arany.

- Na látja...

- Azt látom, hogy Jean-Jacques szokása szerint ismét tüntet nemeslelkűségével. Számtól vonom meg a falatot, de bőkezűen járulok hozzá, hogy márványszobrot készítsenek Voltaire-ről, akivel hosszú évek óta ádázul marjuk egymást. Világ! Csodáld erkölcsi nagyságomat!

D'Alembert kitarja két karját, hangjával is utánozza Rousseau pátoszát.

- Hát van benne valami. - Julie nevet. - De azért... - És elkomolyodva: - Rousseau csakugyan szájától vont meg a falatot.

- Hiszen én is ezt mondtam.

Julie fonalat fűz a tübe.

- Valójában mivel kezdődött Voltaire és Rousseau közt ez a... Nem találom rá a helyes szót. Vita? Marakodás? Háború?

- Mindegyik kifejezés találó egy-egy szakaszra. - D'Alembert szeme mintha egy láthatatlan pontot venne célba. Azt, ahol *elkezdődött*.

Julie lopva rápillant, aztán folytatja az öltögetést.

D'Alembert sokáig kerülte a szót Rousseau-ról. Igen, az a nyílt levél... A genfi polgár valóban a legrosszabbkor támadta meg. De az utóbbi időben D'Alembert keserősége megenyhült. Orvosi esetnek minősíti Rousseau-t.

- Eleinte mindketten sok elismeréssel körítették ellentétes véleményüket - emlékezik D'Alembert. - Persze tagadhatatlan, hogy Voltaire kezdettől fogva iróniával fűszerezte az elismerő szavakat. A nyílt összecsapás? Úgy vélem, a lisszaboni földrengés után írt Voltaire-vers volt az oka. A Mestert a katasztrófa arra készítette, hogy feltegye a kérdést: miként engedhet meg az isteni Gondviselés ártatlanok tömeges pusztulását? Rousseau nyílt levélben válaszolt. Kifejtette, hogy a lisszaboni földrengés azért okozott iszonyatos katasztrófát, mert a természetes állapottól eltávolodott ember nagyravágyásában világvárosokat épített. Az elszórt kis kalibákból, kunyhókból lett volna menekvés. Azt is megállapította, hogy az erkölcsi rossz, azaz a kételkedés Isten bölcs jóságában, károsabb az elemi csapásoknál, s ezzel megint ütött egyet Voltaire-en. S aztán egyenes kihívás következik:

„Ön a földön mindenütt csak rosszat lát. Én pedig, aki ismeretlenségben és szegénységben élek, akit gyógyíthatatlan kór gyötör, örömet lelek a magányos elmélkedésben, és mindent jónak találok. Honnan ez a szembeszökő ellentét? Éppen ön magyarázta meg. Ön élvezetek közepette él, én remélek, és a remény mindent széppé varázsol.”

D'Alembert elhallgat, mintha időt akarna hagyni Julie-nek, hogy mérlegelje a két ellentétes véleményt.

- Voltaire nem válaszolt rá - folytatja aztán. - Nyilván nem akarta, hogy a felvilágosodás terjesztői egymás ellen forduljanak.

- És mégis... Deffand márkíznak azt írta, hogy Rousseau-n vérátömlesztést kellene végrehajtani, mert a vére csupa vitriol.

- No de ez magánlevél volt.

- Az a levél kézzől kézre járt, s alighanem Rousseau is értesült az elevenébe vágó megjegyzésről.

- A következő stáció. Rousseau valósággal őrjöngő hangon írt Voltaire-nek. *„Nem szeretem Önt, uram!”* Ez volt a bevezetés. Azzal vádolta Voltaire-t, hogy miatta fog idegen földön meghalni, megfosztva a haldoklók vigaszától, egy szeméttelenen. - D'Alembert bosszúsan legyint. - Legalább egy fél tucat kastélyban vendégeskedhetne tisztelőinél, ő azonban szeméttelenen óhajt haldokolni. De ami igaz, az igaz: a Mester sem maradt adósa.

- Én mégis úgy érzem, hogy mindkettő látja a másik nagyságát. Csakhogy... túlon túl sok keserű szó ékelődött már közéjük.

- Magam is így vélem... - Elhallgat, majd kisvártatva szinte mellékesen: - Voltaire arra kér levelében, juttassam vissza Rousseau-nak adományát.

- És maga? - Julie kezében megállt a tű.

- Nem teszem meg. Rousseau annak idején belém mart, de nem teszem meg.

- És... mit ír Voltaire-nek?

- Semmit. Megesik, ugye, hogy egy levél elkallódik.

Hát ez a megoldás D'Alembert-re vall. Ha mód van rá, kerüli az ütközőpontokat.

- Rousseau most rátalált a leginkább testére szabott műfajra. Élettörténetét írja. *Vallomásaiban* - a cím is mily megindító, ugye? - felsorakoztatja mindazokat, akik álnokul megsebeztek. - D'Alembert elmosolyodik gúnyosan, keserűen. - Nem lepne meg, ha én is köztük volnék.

- Úgy tudom, Rousseau saját magáról megírta, hogy fiatalkorában lopott, amikor lakáj volt egy nagyúri háznál.

- Drága barátném, mi egyet állítunk, azt, hogy Rousseau keresi az alkalmat a szenvedésre. És akkor szenved leginkább, ha nem gyötrődhet valami vagy valakik miatt.

- Azt hallottam, igen, Condorcet mondta, hogy Rousseau egyik tisztelője házában felolvasott a *Vallomásokból*. Másnap rendőrtiszt figyelmeztette, hogy mellőzze a felolvasásokat.

- A besúgók fürgék és fáradhatatlanok.

- És az a szobor?... Mit gondol, Voltaire valóban nem akarja, hogy Pigalle megmintázza? Oly szemléletes, amit a Mester a saját külsejéről írt. - Julie elmosolyodik. - Öngúny és egy kis önsajnálát is. Az ember maga előtt látja őt. *„Szemem három hüvelyk mélységben, orcám öreg pergamen és rosszul tapad csontjaimhoz. Az a kevés megmaradt fogam nemrég kihullott. Soha senkit meg nem mintáztak ilyen állapotban.”* Kivételes ember, aki ily irgalmatlanul látja és

ábrázolja önmagát, aki így veszi tudomásul az idő könyörtelen pusztítását. - Julie összerázkódik. - Nem akarok nagyon megöregedni.

- A természet rendjének még a maga akaratereje sem parancsol.

- Ne csúfolódjék. Rendben van, inkább így fogalmazok: nem szeretnék nagyon megöregedni. Ez már elfogadható kijelentés. Egyébként én remek ötletnek tartom, hogy Pigalle meztelenül mintázza meg Voltaire-t. Elképzelem a roskatag öreg test s a feszült arc, az átható tekintet ellentétét. A szellem diadalát.

Fény cikázik a falon.

- Jövő héten ellátogatok a nevelőanyámhoz. Napról napra erősödöm. - D'Alembert feláll, az ablakhoz lép. - Maga pedig menjen el Geoffrinné ebédjére. - És Julie szavába vágva: - Régóta ki sem mozdult a négy fal közül, engem istápol.

- Szívesen tettem.

- Tudom. Most pedig úgy jár a kedvemben, hogy emberek közé megy.

D'Alembert tekintete mintha azt közölné: hiszen vágyódsz rá!

- És még valami. Akadhatnak, akik talán azon köszörülik a nyelvüket, hogy én most itt vagyok, a maga lakása felett. Ezt vegye fontolóra, Julie.

- Hiszen maga a kedvesével él! A matematikával.

Máris megbánta, hogy ez a csípősség kiszaladt a száján.

D'Alembert arcán átsuhant az a jól ismert fanyar, gunyoros mosoly.

- Valóban így van. És a kedvesem megköveteli, hogy sokat, nagyon sokat foglalkozzam vele. De kárpótlást is ad. Soha nem vagyok magányos, ő mindig itt van velem. És most beszéljünk magáról, Julie. Éppen eleget strázsált engem. Diderot hamarosan itt lesz. Együtt mehetnek Geoffrinnéhez. Remélem, barátunk nem lesz túlságosan pontatlan.

- Mindig késik.

- Ezt Rousseau is felhánytorgatta neki.

Diderot ezúttal nem késett. Valósággal berobbant a szobába a hírrel.

- Hamarosan elutazom. Eleget teszek a cárnő meghívásának.

Eleget kell tennie, helyesbít Julie gondolatban. Diderot nem szeret utazgatni, Párizs környékénél soha nem megy messzebbre. Csakhogy a cárnő unszolja, váltsa be ígétét, látogasson el udvarába. Falconet, aki Nagy Péter szobrát mintázza - Diderot ajánlására kapta a megbízást -, egyre-másra küldte a leveleket közvetítve a sürgető üzeneteket. A cárnő franciaországi követe többször is szóba hozta a meghívást, sőt írt maga Katalin is.

Diderot előveszi tubákosszelencéjét, nagyot szippant belőle. Sóhajtást nyom el.

...Kár volt Falconet-nak azt az áradozó levelet írni. „*Bizonnyal meglátogatom magát, drága barátom, Felséges jótevőm bizonyára látni fogja túlaradó érzelmeim és hálám kicsorduló könnyeit. Így lesz!*”... Hát igen, valóban így lesz, már nem lehet tovább elodázni az utazást. Végül is köt a hála. Bár tettem én is szívességet Katalinnak, voltaképpen szinte viszonztam, amit kaptam. Amikor a követ közölte, hogy a cárnő gyarapítani akarja képtárát, sorra jártam a kiállításokat, árveréseket, a műgyűjtőket, Raffaello, Rembrandt, Rubens, Van Dyck festményeit szereztem meg neki. És a francia mesterek! Úgy alkudtam, mint egy kupec. S a temérdek utánjárás, amíg a szállítási engedélyt megkaptam. Ellenőriztem a csomagolást, ott álltam, amíg a tizenhét ládát leszögezték, és nyeltem a szemrehányásokat, hogy Franciaország mű-

kincsei kivándorolnak az országból. De hát a cárnő rendelkezik velem, mintha a könyvtárral együtt a személyemet is megvásárolta volna. Persze nekem se kellett volna azt írni, hogy a hálám kicsorduló könnyeit... Meg hogy leghőbb óhajom lábához borulni... Hát igen, megismerkedem Észak Semiramisával, ahogyan Voltaire elnevezte.

- Attól tartok, a hízelgő elnevezésbe némi gúny vegyül. - D'Alembert felemeli vékony ujjú kezét, mintha azt mustrálná, mennyit vett el belőle a betegség. - A csábos ókori királyasszony, a nagy és bölcs uralkodónó szintén eltétette láb alól a férjét. A cárnő nyilván csak a bókot vette tudomásul Voltaire levelében, hiszen pazar cobolybundát küldött a Mesternek, meg egy díszdobozt, amelyen saját kezűleg dolgozott.

- Úgy hírlik, az oroszországi utak cudarul rázósak. - Diderot ezúttal nem nyomja el a sóhaját. Aztán hozzáteszi: - Megtanultam a cirill ábécét. A batárban útközben majd elszórakozom néhány kisiskolás oroszkönyvvel.

- Úgy tudom, Pétervárott, az udvarnál jobban beszélnek franciául, mint az anyanyelvükön - jegyzi meg D'Alembert.

- Akárcsak egyik-másik német fejedelem. Sőt maga Frigyes is. De hiszen ezt maga igazán tudja - mondja Diderot.

- Útba fogja ejteni Berlint? - kérdezi Julie.

- Nem ejtem útba.

- Pedig a porosz király hívta.

- Semmi kedvem Frigyesnél tisztelegni. Okultam barátunk tapasztalataiból. Nem óhajtom, hogy készülő regényeim oldalait sorról sorra átvizsgálják. És ami végképp felháborít... Minap hallottam szavahihető embertől... „*Gazfickók! Örökké akartok élni?!*” - így rivallt a filozófus király a túlerő elől hátráló katonáira. S a katonák előrementek, mert a hátrálókat Frigyes lekasaboltatta.

- Lesújtó a hatalom birtokosait közlő szemügyre venni - mondja D'Alembert.

Diderot mintha szólni akarna rá valamit, de aztán csak óráját húzza elő a mellényzsebéből.

- Geoffrinné ebédjére készül, ugye? Én is magával tartok. - Julie feláll. - Negyedóra, vagy még annyiba se telik, amíg átöltözöm.

A lépcsőn lemenet mélyet lélegzik. Végre kimozdul. Ünneplőruhát ölt, ismerős arcokat lát. Talán zene is lesz az ebéd végeztével, vagy Clairon kisasszony, a Francia Teátrum színésznője előad valamit, mint legutóbb.

Julie halkan dúdol.

...D'Alembert túl van a veszélyen. Este írni fogok Josénak. Hosszú levelet írok. José meggyógyul. Meg kell gyógyulnia!

A nap rézsút süt. A bolthajtás alatt a kinti meleg egy pillanatra összecsap a benti hűvösséggel, és meghátrál. A lépcső itt nem nyikorog, mint az ő lakásához vivő grádicsok, a széles fokokat szőnyeg fedi. Az inas kitárja előttük az ajtót, Julie ösztönösen végigméri tükörképét - csak egy futó pillantásra.

A nagy szalonban már összeverődött a társaság. A fiatal magyar gróf, aki hónapok óta Párizsban időzik, s ajánlólevelet hozott a bécsi udvartól, kis csoport közepette beszél:

- Őfelsége Mária Terézia kihajolt páholyából, és odakiáltotta a nézőknek: „Ma délben unokám született. Fiú!”...

- Hatásos jelenet - véli Clairon kisasszony.

Julie-n átfut a gondolat, hogy a nagy színésznő jellegtelen, szinte elmosódott arca mintha arra várna, hogy a szerep ráírja a valóságot.

Csupa ismerős... Csak az a magas, keménykötésű férfi. Őt még nem látta eddig. A háziasszony máris feléje vezeti.

- Bemutatom új vendégünket. Guibert gróf, Lespinasse kisasszony. A gróf egy színdarab szerzője, amely... - Nyel egyet. Nyilván nem jut eszébe a darab címe.

- Amely nem nyerte el a közönség tetszését. - Guibert mosolyog.

- Remekművekkel is megesett - udvariaskodik Julie, de visszaszívna a szavait. Az új vendég darabját nem látta, beteg volt, amikor színre került, aztán hamarosan levették a műsorról. Rebesgették, hogy a szerzőt a trónörökös felesége, az osztrák főhercegnő, Marie Antoinette pártolta, s az a hír járta, hogy a díszletek, a kosztümök, az egész kiállítás költségeit ő viselte.

- Örömmel hallottam, hogy D'Alembert úr már lábadozik - mondja Guibert. - Angliában tartózkodtam, visszatértemkor értesültem súlyos betegségéről. Meg kell mondanom, hogy az ön irodalmi szalonjának híre a tengerentúlra is eljutott. *Az Enciklopédia mûzsája!*

A hangja mély, zengő. Fölény árad belőle, akárcsak szabályos vonásaiból. De miért kell arra gondolni, hogy az arca akár egy szép maszk? Mi van mögötte?

- És végre személyesen is megismerhettem.

- Örölnék, ha barátaim körében gróf urat is üdvözölhetném otthonomban.

- Boldogan élek a lehetőséggel.

Guibert szertartásosan meghajol.

...Miért hívtam meg? Miért ne hívtam volna meg?... Julie a nagy kerek ezüsttálcáról, amelyet az inas körbekingál, leemel egy poharat. Az új vendég a színésznővel beszélget. Az ön irodalmi szalonjának a híre... Lehet, hogy hízelgett, de valójában igazat mondott.

A társalgást figyeli. Diderot magához ragadta a szót. Élénken hadonászva azt erősítgeti, hogy erkölcs és törvények viszonylagosak, korok, tájak, társadalmi berendezések szerint alakultak. Sok minden, ami az antik görögöknél vagy a római birodalomban megengedett volt, tilos a jelenlegi Franciaországban. De még egyazon országon belül is változó, a lakosság egy részét érinti, a másikat nem, példának okáért a papság és a nemesség nem fizet adót, az adóterheket a polgárság meg a jobbágyok viselik. Az erkölcsre ugyanez vonatkozik. Csupán egyetlen példa: a férfi szerelmi kalandjaiban senki nem talál kivetnivalót, a lány felett, ha szeretője van, pálcát tör a társadalom.

A háziasszony ekkor végét vetette a fejtegetésnek:

- Ideje átmenni az ebédlőbe. - A magyar grófhhoz fordult. - Azt hallottam, hogy az ön hazájának híres tokaji bora a mi burgundinkat is felülmúlja.

- Annyi bizonyos, hogy Voltaire úr tetszését megnyerte. Nagybátyám, aki, mint oly sokan, lelkes tisztelője a Mesternek, saját terméséből küldött neki két hordóval francia nyelvű verses levél kíséretében. Voltaire úr válaszát üveges szekrényben őrzi.

- Én is ittam abból a tokajiból - közli Julie-vel szomszédja. - Valóban kitűnő, de Voltaire úr, akinél Ferney-ben tisztelegtem, megjegyezte, hogy az aszú lényegesen jobb küldője rímeinél.

Julie gépiesen mosolyog.

...Az ön irodalmi szalonjának a híre... A tengerentúlra is... *Az Enciklopédia múzsája*... Mi ez?... Mi ez?... Nem akarom. Én mást akarok.

- A Mester munkabírása bámulatos. Új verses tragédiáját írja, naponta olykor negyven-ötven levelet mond tollba titkárának, és van, akinek személyesen válaszol, történelmi művét rendezi sajtó alá, tisztelőit fogadja, még a kétkezi munkára is marad ereje és ideje. Kertészkedik, sőt az eke szarvát is megfogja.

...Mintha kétfelé húzna, cibálna két erő. Hiszen én őt szeretem, Josét. Őt, aki mindent vállal értem.

- Rajz is készült róla: Voltaire szánt.

...Azt akarom, hogy az ebéd végeztével hozzám jöjjön. Nem! Én azt akarom, hogy José meggyógyuljon, hogy minél előbb gyógyuljon meg, és itt legyen Párizsban, mellettem, és házasságot kössünk. Azt akartam, hogy D'Alembert felépüljön, és ő felépült. Én Josét szeretem! Mindent odadobna értem. Mindent. És most ez az idegen... Az nem lehet, hogy két egymással ellentétes valamit akarjunk egyszerre. Talán... Az egyiket akarom, a másik után vágyom. Sóvárgás... Mintha kettéhasadtam volna. Melyik énem az igazi?

- Felejthetetlen napot töltöttem Ferney-ben - mondja szomszédja. - Voltaire készülő szobrát is láthattam. Pigalle remekel.

...Én semmi mást nem akarok, csak azt, hogy José...

És mégis! Különös, zsidbasztó öröm árad szét benne, amikor az ebéd végeztével az új vendég melléje szegődik.

XV. KÉT LEVÉL

José tekintete. Lángol, magába szív, esdekel. Guibert arcára az én tekintetem tapadt. Nem igaz! Igaz! Mintha odahúztam volna magamhoz... Ostobaság! Hiszen ő már a bemutatkozáskor... Szinte hódolattal beszélt velem. Ebéd után egymás mellett ültünk, amíg Clairon kisasszony részleteket adott elő Voltaire verses tragédiájából. Diderot arcáról lerítt, hogy azt gondolja: verses történelmi tragédiák helyett a mai emberekről kell írni, s a színpadon úgy beszéljenek, ahogyan az életben. Aztán Guibert szóba hozta a saját darabját; hűvös fogadtatása nem szegte kedvét, máris új színművön dolgozik, címe *A hadvezér*. Tudja, hogy nehézségek várnak rá, hiszen nincsenek értékes ismeretségei, híján van az összeköttetéseknek, és apja elismeréshez, lehetőleg hivatalos elismeréshez köti az ő párizsi tartózkodását. Halkan, szinte vonakodva mondta:

- Eddig nem volt igazán fontos nekem, hogy Párizsban maradhassak, de most... - És elhallgatott.

- Most igazán fontos?

(Mért kérdeztem meg? Mért? Julie az ajkába harap.)

Guibert akkor felém hajolt, mélyen a szemembe nézett.

- Igen. *Most* - a szót megnyomta - nagyon fontos lett.

Julie kibámul az ablakon. Alkonyodik. Hazafelé menet hosszúra nyúlt árnyékuk kísérte őket. Két vékony óriás siklott mellettük.

...Az öröm. Nem kellett volna örülni. Nem tehetek róla... Hol kezdődik az, amiről nem tehet az ember? Hol?

D'Alembert örökös akadémiai főtitkárságát is szóba hozta Guibert. Miért ne említhette volna meg?

Szép, férfias arc. Büszke. Kemény. Különös, mintha álarc volna.

A társaság megkedvelte. Tud figyelmesen hallgatni, fordulatosan, szellemesen beszélni. Kivált a nők dicsérik. D'Alembert az egyetlen, aki fanyalogva nyilatkozik Guibert-ről.

- Mohó - vetette oda. - Nagyon mohó.

- Ezt hogyan érti? - szögeztem neki a kérdést.

- Hogyan? - ismételte a kérdést. - Hiszen világosan érthető.

- Én nem észleltem a mohóságát.

D'Alembert hallgatott, de az arckifejezése...

Ingerülten vetettem oda:

- Nem mohóság, ha az ember törekszik valamire.

Ő meg azon a sajátságos, enyhén ironikus módján:

- Az a kérdés, mire törekszik, és miként.

Meghökkenítő, hogy D'Alembert ily mereven elutasító. Az enciklopédistákat a megértés, a tolerancia jellemzi, mert világosan látják, hogy mások véleményének semmibevevése, elfojtása akár hatalomvágyból, akár fanatizmusból vagy éppenséggel mindkettőből ered, mennyi

szörnyűség okozója. És D'Alembert a legtürelmesebb, a legmegértőbb mindannyiuk közt. Egyszer így jellemezte magát: „Ritkán vitázom és sosem szenvedéllyel. Egyébként a matematikán és azon a meggyőződésemen kívül, hogy mindenkit egyaránt megillet az élethez való jog és a boldogulás lehetősége, az én szememben jóformán semmi nem világos annyira, hogy ne hagyna sok szabadságot a különböző véleményeknek. Szinte mindenről mindent el lehet mondani”...

Nyilvánvaló, hogy nem szenvedheti Guibert-t. Joséra soha nem tett epés megjegyzést. Tudomásul vette, hogy *van* az életében.

Ellenszenves neki Guibert? Sejt valamit abból, ami bennem... Lehetséges, hogy más is sejt? Clairon legutóbb azt mondta:

- Guibert gróf hatással van a nőkre!...

És jelentősegteljesen pillantott rám. Lesipuskás módon. Vagy képzelődöm?...

Mit tudhat ő vagy bárki más igazában rólam? Hiszen én magam sem tudom... Mit? Azt, hogy mit érzek, milyen vagyok, hogy ki vagyok voltaképpen. Nem ismerem a saját lényemet. Mintha a mélyéből valahonnan feltörne... forró gejzír, láva, mindent elborít, átalakít, ami szilárd volt, meginog, leomlik, új alakot ölt...

Nem! Nem igaz! Én Josét szeretem. De mért ez a lüktetés a testemben, ha Guibert-re gondolok? Ha felbukkan előttem képzeletemben?...

Nem én vagyok, akiben a lüktetés szétárad! Nem az igazi Julie! Nem én!

Egyre-másra azt teszem, amit nem akarok tenni. Guibert készülő színdarabjával is... Megkért, olvassam el, szóljak hozzá, és ha szükségesnek látom, ajánljak módosításokat. Elvállaltam. Olyan szolgálat ez, amely úgyszólván kötelesség. Diderot fünek-fának segít. Csakhogy nem kellett volna annyira dicsérni baráti körben. És D'Alembert-nek kár volt megemlítenem: Guibert ettől a drámától reméli, hogy bejut az Akadémiába.

- *A hadvezér*, ugye ez a darab címe? Attól tartok, ez *A hadvezér* hiába ostromol lankadatlanul, nem veszi be szerzőjének az Akadémiát. Bár ebben az országban engem semmi nem képeszt el - mondta D'Alembert. És aztán, de milyen csípősen: - Persze, ha a trónörökösné pártfogásához a maga buzgólkodása is hozzájárul...

Felpattantam, és kirohantam a szobából. Nem kellett volna. Nem kellett volna levetni magam az ágyra, a párnába fújni a fejem, és zokogni.

Azt hittem, erős vagyok. Már vége. Hová lett az erőm?... José azt mondta, mielőtt megismert engem, nem cselekedett, csupán *megtörtént* vele minden. És most... velem is. Én is... Sodródok. Nem akarom, és mégis...

Éjszaka Joséről álmodtam. Felpolcolva feküdt, arca hamuszínű, beesett. Mélyről, nehezen köhög, kapkodva szedi a levegőt. Mintha valami a melleme nehezede, panaszolja, valami súlyos szorítaná le. Hangja rekedt. A láz? kérdeztem. Nem múlik? José a fejét rázta. Indulni szeretnék hozzád Párizsba, de a láz... Meg kell várni, amíg elmúlik. Én várok. Türelmes vagyok. José, én várok rád!... De akkor újabb roham kapta el, cudarabb az előzőnél, hörgött, fuldoklott, ujjai ingét markolták, mintha azzal a láthatatlan súllyal birkózna, azt igyekezne lelökni magáról. Aztán ott termett az orvos, kezében érvágó kés, a kerek, mély tálat egy apáca tartotta. Ráismertem. Stefánia nővér, aki a zárdában az olasz nyelvet tanította. Jaj, doktor úr, könyörögtem, ne vágjon eret, hiszen olyan gyöngé. Az érvágás szükséges, a kórt hajtom ki vele. Az orvos hangja rideg. Joséhoz lépett, kezében megvillant a kés. Ahány nyelvet tudunk, annyi embert érünk, mondta Stefánia nővér, és odatartja a tálat. Csurog a vér, José vére,

tudom, hogy ez rossz neki, de nem segíthetek. Tehetetlen vagyok! José mozdulatlanul fekszik, szeme lehunyva, mellén aranykereszt. Meghaltam, mondta José. Meghaltam, hogy te szabad légy... Nem, José, nem akarom. Él! Él!... José mosolyog holtában.

Álmomban a tengernél voltam. Én még sosem láttam a tengert. Álmomban ott álltam a homokos parton, és néztem a végenincs vizet. Hullámokat csapkodva jött a dagály, fehér tajtékot fröcskölt, falánkul nyelte a partot, s én egyre hátrább futottam a tajtékok elől. José eltűnt, de a vért a mély, kerek tálban egy ideig még láttam... Guibert jött felém. Bemutatom új vendégünket, mondja a háziasszony. Guibert meghajol... Kegyed körül még a holt anyag is megszólal. Attól, ami kisugárzik a lényéből. Mindeddig nem volt fontos nekem, hogy Párizsban élhessek, de most már igen. Ugye tudja, miért?... És az álarc?... Nincs álarc... Akkor én miért képezelem...

Ezt nem álmomban... Most gondolom. Mintha álom és ébrenlét közt tántorognék.

Julie összerázkódik. Az álom kuszasága a nappal szilárd világában is követi. Minden inog, képlékeny benne és körülötte.

Megkapaszkodni...

És mégis, azon a napon... Guibert magához ölelte, és rajta oly erővel cikázott végig a lüktetés, hogy beleremegett, kigyúlt a teste, izzott és összeforrt a másik testtel.

A szeretője lett.

Mit tegyen?... Megírni Josénak? Lehetetlen. És mit is írhatna? Azt, hogy beleszeretett Guibert-be, a kedvese lett, de azért szereti Josét? Azt írja: a távolság elszakított bennünket? Jött valaki, és mintha megbabonáztak volna... Nem tehetek róla... Kigyúltam, lángba borított. Ez történt. Akaratom ellenére.

Csakhogy ezt nem lehet, nem szabad megírni a betegnek.

Maga előtt látja José sorait. „*Kérdezgetjük egymás lelkét, s akár elégedettek, akár elégedetlenek vagyunk a válasszal, nyugodt a lelkiismeretünk, hogy semmit el nem titkolunk. Ha van valami, amit meg kellene bocsátanom, tudom, bizonyára megbocsátanám, bár szenvednék miatta...*”

Én eltitkolom előtte...

Mit tegyek? zakatol benne a kérdés, míg könyvet vesz elő, s a betűkre mered, de a szavak jelentését eltakarja benne az, ami benne kavarg.

Mit tegyek? ismételteti, míg fel-alá járkál a szobában, míg levetkőzik, hálóruhát ölt. Azt akarom...

De tudok én még akarni?...

Ha délelőtt jön, hamarabb látom, ha este, tovább marad. Gyönyör és gyötrem, ujjongás és önvád. Szédület. Ha együtt vagyunk, minden porcikámat áthatja az öröm. És utána... Nem bízom benne, és magamban sem bízom.

José azt írja: indul Párizsba. Azóta már úton van. És ha megjön?... Hozzámegetek-e egy másik férfi képével... Nem a szívemben. A véremlben.

- Búcsúzni jöttem.

Diderot köhécsel.

Ideges, állapítja meg Julie. Olyankor szokása a köhécselés.

- Holnap indulok. A helyem lefoglalva a postakocsiban.

- Jó ideig nélkülöznünk kell.

- Hágában hosszabb pihenőt tartok. Megnézem a múzeumot. A Rembrandtok. A cári követnél szállok meg.

D'Alembert bólint, mintha azt közölné: helyes.

- Tudomásomra jutott, hogy uralkodónknak nincs ínyére az utam. Dubarrynál zártkörű vacsora volt, no, nem annyira zártkörű, hogy a hír el ne jutott volna hozzám. Valamelyik vendég szoba hozta, hogy Oroszországba készülök. „Mit akar Diderot Oroszországban?” - kérdezte a király. - „Úgy tudom, nem olyan vagyonos, hogy ekkora útnak nekivágjon.” Azt felelték rá, hogy az utazás költségeit a cárnő fedezi. A király az államminiszterhez fordult: „Ön erről szót sem ejtett előttem.” A miniszter mentegetőzött, hogy nem látott benne politikai vonatkozást. Emlékezetes vacsora! - Diderot felkacagott. - Dubarry asszony belenyalt a puncsostálba. „Most megkóstolhatják a nyálamat!” - kiáltotta. És diadalmasan körülnézett.

- Elképzelem a jelenlevők ábrázatát. - Julie a fejét csóválja.

- Nincs mit elképzelni. Az udvaronc akkor is mosolyog, ha a fenekét rugdossák... De hadd folytassam. Uralkodónk kijelentette, hogy én a felvilágosodás követe leszek külföldön, s ahol csak tudok, ártok birodalmának. A főudvarmester elfogatóparancsot ajánlott, de a király leintette, mondván, nem akarja miattam a cárnő kedvét szegni. „A külföldi uralkodók újabban lelkesednek a divatunkért meg a literátorainkért. Azt megértem, hogy a divatunk tetszik nekik. Nem bánom, utazzon Diderot Oroszországba, de az Akadémiámba, amíg élek, be nem teszi a lábát. Ott nem tűrök meg több filozófust meg ateistát.”

- Az Akadémia felé Guibert igyekszik nagy erőfeszítéssel - veti oda D'Alembert.

- Á, Guibert! Azt hallottam róla... - Diderot félbeszakítja magát, tubákol. Más témára csap át, amely háttérbe szorítja a Guibert-ről hallott hírt. - Egy elbeszélés témája motoszkál bennem. A befejezéséhez szeretném hallani a véleményüket.

...Megint elkanyarodott attól, amibe belekezdett. Julie ingerült. Hátradönti a fejét, a levegőbe bámul.

- Elbeszélésem főszereplője, nevezzük A. úrnak, olyan ember, akinek fáj a mások szenvedése. Vagyonát, gyermektelen lévén, a nyomorban sínylődők istápolására fordította. Minthogy a sajátját szétosztotta, gyűjt az ínségeseknek, végigkilincseli a módos embereket. B. úr gazdag, de közismert szívtelenségéről, barátunk mégis bekopogtat hozzá, az aszály sújtotta vidék éhezőinek gabonát akar vásárolni. B. kerek perec elutasítja, A. erősködik, ékesszólóan festi le a nélkülözők szívszorító állapotát, de hiába, B. hajthatatlan, s minthogy A. nem tágít, B. alig várva, hogy üzleti ügyeivel foglalatzkodhasson, türelmetlenségében pofon vágja. A. pedig azt mondja: „Rendben van, én egy pofont kaptam. De mit kapnak a szegényeim?”

- Kitűnő! - D'Alembert rábólint a történetre. - Az olvasó elérzékenyül, és mégis nevetnie kell. Vagy fordítva. Nevet, de elérzékenyül.

- No de a folytatás! Azzal vagyok megakadva. Mi legyen B.-vel? Restellje el magát, és...

Elhallgat.

- Adakozzék - fejezi be a mondatot Julie, és mosolyogni próbál.

- Talán... - Diderot hangja most tétovázó.

D'Alembert kurtán felnevet:

- Maga mindig rendíthetetlenül bizakodó, Denis.

- Téved. Én többnyire kétségek közt bizakodom, olykor kétségbeesetten. No de hagyjuk A.-t meg B.-t. Mégiscsak nekem kell döntenem róluk.

Julie a képet nézi a falon, majd közönyösen megjegyzi:

- Imént Guibert-t említette...

- Három napja nem láttam. Vidékre utazott. Az utóbbi időben gyakran utazik vidékre...

Julie pedig, mintha csak úgy mellékesen érdeklődne, odaveti:

- Hallott róla valamit?

- Á, igen. Vőlegény... Tizenhét éves gazdag lányt jegyzett el. Vidéki nemeskisasszonyt.

Julie a képre mered. Zsibbadtság kúszik végig a testében. Émelyeg. D'Alembert hangja mintha a távolból érkezne hozzá:

- Guibert gróf tevékeny férfi. Néhány hónap alatt otthonos lett a párizsi társaséletben, az Akadémiát ostromolja, és fiatal, vagyonos menyasszonyra tett szert. Kívánjunk neki további szerencsét. De beszéljünk inkább az oroszországi útról. Meddig szándékozik távol maradni?

- Úgy tervezem, hogy tavasz végére, legkésőbb nyárelőre itthon leszek.

Elmentek.

Julie magába roskadva ült a rózsafa asztal mellett. Az idő megcsomósodott. Néha egy-egy óraütés, aztán megint csönd.

Ez van az álarc mögött. Mohóság. Önzés. Aggálytalanság.

- Szégyen! - suttogja. - Szégyen...

Ki? Mindkettőnké. Azé, aki elvette, ami kellett neki, és azé, aki odaadta. Kalandra vágyott, könnyű hódításra, eggyel több diadalra? Az érdek fűtötte? Arra számított, hogy *Az Enciklopédia múzsája* egyengeti az útját? A hiúságának hízelgett, hogy Julie de Lespinasse-t meghódította? „A kegyed szalonjának híre a tengerentúl is”... Ki lát bele a másikba? Hiszen magamat sem ismerem. Nem ismertem magam. Büszke voltam az erőmre. Valaha. Azelőtt.

Julie felnyög.

Sose tartozott valóban hozzám. Megosztotta magát köztem, más nők és a becsvágya közt. Az érvényesülését szolgáltatta velem, és én szolgáltam neki.

De a csókjai! Az ölelése! Nem lehet, hogy izzó tüzet gyújtott fel bennem, míg ő maga hidegen... Az nem lehet!

Nem lehet, hogy csak ámítás volt.

Eljegyezte magát. Fiatal, bimbózó lány a menyasszonya.

Az utóbbi időben kedvetlen volt, valósággal unott. Meg is írtam neki félig szemrehányóan, félig tréfálkozva. A porosz királyra hivatkoztam. Ő, ha a társalgás színvonalával nincs megelégedve, azt szokta mondani: „Legközelebb majd jobban sikerül”...

Guibert kettős játszmát folytatott.

„Most már nagyon fontos nekem, hogy Párizsban maradhassak.”

Hát megvetette a lábát Párizsban is, vidéken is. Gazdag tizenhét éves lány. Ezért utazott el időnként.

Elítélem őt, de elsősorban önmagamát ítélem el.

Hogyan is képzeltem? José úton van hozzám, hogy feleségül vegyen, és én... Guibert szeretője! Nincs kibúvó. Nem igaz, hogy a szenvedély elragadott, sodort. Ha így volt is, magam is akartam. Felelős vagyok érte. Felelős!

A nyitott ablakon éjjeli lepkék, apró bogarak röppenek a két gyertya fénye felé. Keringenek körülöttük, behullanak a lángba. Odafentről lépések nesze. D'Alembert jár fel-alá. Akkor járkal így, ha erősen gondolkodik. Talán matematikai problémán töpreng. Egy megoldáson.

Rousseau-nak igaza van. A nagyravágyás, a pénzéhség, a becsvágy, hogy kitűnjünk, eltorzítja az embereket, akárcsak a szolgaság. Másként, máshol kellene élni. Magányban. Azelőtt hogy sóvárogtam a társaséltre! Tündökölni akartam én is. Most... El innen!

José jön. Együtt megyünk el. Szorongok... Talán megsejtette, sejti, ami velem történt. Nem! Azt, amit tettem. Azt írta: „*Ha nem szeretne már, én akkor is szeretném, s ha velem nem, hát legyen boldog mással, csak boldog legyen.*” És ehhez képest mit számít, hogy nem volt inyére, amikor a tárlaton Diderot karon ragadott.

A lepkék... Julie feláll, becsukja az ablakot. Fent a lépések nesze abbamaradt.

Keserűség és szégyen. És önvád.

A két gyertya az asztalon csonkig égett. Későre jár. Julie új gyertyát gyújt, s átmegy a hálószobájába.

Másnap két levelet kapott. Az elsőt Guibert írta, bejelentette, hogy az apja kívánságára eljegyezte magát, rajongó tiszteletéről és sűrű tartó barátságáról biztosította Julie-t. A másik levél Bordeauxból jött a gyorspostával. Mora küldte. Csupán néhány szó, kusza, dülöngöző betűkkel róva: „*Útra keltem, hogy láthassam, de meg kell halnom. Szeretem.*”

A búcsúlevéllel két gyűrű érkezett, az egyik arany, a másik Mora gróf hajából fonva.

D'Alembert aznap kísérte ki Diderot-t a postakocsi-állomásra. Utána az Akadémiába ment, déltájt érkezett haza, hogy szokás szerint barátnéjával együtt ebédeljen. A rémült szolgáló azzal fogadta, hogy a kisasszony elájult, sokáig élesztgették, amíg magához tért. Az orvos azt mondja, súlyos idegláz tört ki rajta, nem szabad magára hagyni.

XVI. A CÁRNŐ

A hatalmas batár előtt két lovas kísérő. A végeláthatatlan síkságon az elszórt falvak akár egy szétszóródott hadsereg maradványai, vereségtől elcsigázva lapulnak. Faházak falvak, faekével szántó parasztok. Aztán egy város csupa faházból.

Az ülésen hátradőlve Diderot kimerültségtől homályos szemmel nézi az idegen világot. Szeptember elején indult el Hágából a cárnő kamarása, Nariskin herceg kíséretében, csaknem öt hete van úton megállás nélkül. Az idő sürget, Nariskinnak jelen kell lennie Pál trónörökös esküvőjén, az utasok egyetlen pihenőnapot sem tarthatnak. Éjszakára sem szállnak meg. Esténként fekhelyeket állít fel az inas, a fogat előtt lóháton fáklyás kísérők világítanak.

- Apámtól hallottam, hogy a cárnő őfelsége fiatal lányként szánkóban egyfolytában tette meg az utat szülőföldjétől Moszkváig.

A kamarás igyekszik szórakoztatni a neves vendéget, és sűrűn magasztalja a cárnőt.

- Őfelsége bámulatos szorgalommal, elképesztően rövid idő alatt kitűnően elsajátította a nehéz orosz nyelvet. A hajnali órákban felkelt, és fel-alá járkálva hosszú szövegeket tanult meg szóról szóra. Őfelsége dolgozószobájában, a Téli Palotában és az Ermitázsban ott fogja látni az aranyméhecskét. Lángeszű uralkodónőnk a lankadatlan munka megtestesítőjeként választotta jelképül.

...Ezt Beckoj is elmondta az idő tájt... Diderot feje lüktet, gyomrába belehasít a fájdalom, akár egy kemény marok, úgy szorongatja.

- Csodálatra méltó szerénység - folytatja a kamarás. - A Gondviselés kegyes volt hozzánk, amikor Nagy Katalint helyezte a megboldogult Nagy Péter trónjára. Voltaire úr méltán nevezi cárnőnket a női bölcs Salamonnak. De mi van önnel? Sápadt, szenvedőnek látszik.

- Gyomorgörcs - mondja. A hangja rekedt. - Ha megpihenhetnénk...

A herceg az utolsó szavakat elereszti a füle mellett. A gyógyszeres ládikából kis üveget vesz ki.

- Ópiumos cseppek. Használni fognak. - Cifra ezüstkanálba tölt belőle, számlálja a cseppeket. - Kétóránként megismételjük. Azt ajánlom, feküdjön most le.

A sebtében felállított ágyon végigdőlve Diderot elbóbiskolt. A saját kiáltására riadt fel. Miért is vágott neki az útnak?... A hála? Igen, az is. És a remény, a lehetőség, hogy a cárnővel szellemi szövetségben... Hogy ezen a hatalmas, elmaradott földrészen kezdetét veszi a nagy átalakulás. Katalin meg a könyvtárosa. A felvilágosult uralkodó és ő, a Filozófus. Okos reformok.

A herceg pontos időközökben adja a cseppeket. Az ópiumos szer csakugyan használ, a fájdalom elszibbadt benne. De a kimerültség...

- Novgorodban a faépületeket őfelsége parancsára lebontják, a cárnő csupa kőházat épített a helyükre - folytatja a magasztalást Nariskin.

Diderot szórakozottan hallgatja, hiszen már az út elején kiderült, hogy a rokonszenves herceg, aki oly ékesen beszél franciául, alig tud valamit a saját hazájáról. A fekhelyen elnyúlva Diderot a készülő Nagy Péter-szoborra tereli a szót:

- Hogyan halad Falconet a munkájával?

- Á, Falconet... - A herceg bólogat. - Az udvarnál többször találkoztam vele, sőt őfelsége kíséretében a műtermét is megtekintettem. Teljesen egyetértek önnel, korunk művészei általában túlságosan hódolnak a bájnak az erő rovására. Az ön barátja, Falconet úr nem tartozik közéjük.

- Nála szállok meg.

- Úgy tudom, Falconet úr az ön ajánlására kapta a megbízást. Láttam a szobor agyagmintáját. Monumentális alkotás. Nagy Péter alakját a hősiesség lendületében kell megmintázni. Másként nem lehet. - Nariskin mellényzsebéből elővette címeres aranyóráját. Kis szünet után hozzátette: - Úgy tudom, a művész módosít még néhány részletet alkotásán.

...Falconet azt írta, hogy már többször módosított a vázlaton és az agyagmintán is. Majd meghallom. Leülünk a tűz mellé, és beszélgetünk, mint otthon. Persze, előbb kipihenem magam. Az ópium elbágyasztott. Diderot lehunyja szemét. A fáradtság mintha a gondolatokat is ki-mosta volna belőle. Úgy rémlik, mintha a herceg hangja valahonnan a ködös távolból érkezne:

- Hamarosan Szentpétervárott leszünk.

A batár megáll. A vámsorompó. Egyenruhás férfiak nyomulnak a fogathoz, a csomagokat le-emelik. Nariskin azt mondja, sokáig tart, amíg minden darabot átvizsgálják; másnap majd értük küld.

Hó szállingózik, a magasban szürke felhőfal lejt a látóhatár széléig. A herceg kimutat az ablakon.

- Ez itt már a főváros.

Hatalmas, egyforma épületek sorakoznak, mintha egy töredezett, óriási vár fűródna a felhő-falakba.

- A kaszárnnyák - közli Nariskin a kérdő tekintetre. - Nagy Péter cáuralkodása alatt épültek.

Faházak bukkannak fel mezőkbe torkolló utcákon, a keskeny vízágak, majd a hatalmas, széles folyó mentén olaszos barokk és kecses rokokó paloták; almazöld, rózsaszín, narancssárga homlokzatuk, hófehér oszlopaik még kivehetők a sebesen leszálló alkonyatban. És köztük vaksi faházak kuporognak.

- Az utolsó pillanatban érkeztünk. - A kamarás arcáról eltűnt az aggodalmas feszültség, amely az utóbbi napokban a mosolyában is ott szorongott. - Éppen hogy idejében. Pál cárevics őfensége esküvője holnap lesz. Falconet úr otthona a cári palota közelében van. Holnap ön egyenest odalát az esküvői menetre. Remélem, Diderot úr, a fáradalmak nem viselték meg túlságosan.

A batár megállt.

- Ez itt az ön barátjának lakhelye!... - A kamarás ültében meghajol, szertartásosan búcsúzik. - Közös utunkat legszebb emlékemként őrzöm életem végéig. Most legyen szabad elbúcsúznom öntől, de azzal a szóval: a viszontlátásra.

Az utca sötét, de az alacsony épületből világosság szűrődik ki. Az inas lesegíti a vendég urat a hintóból. Diderot arcára hópíhek hullnak, támolyog a kimerültségtől. Meleg ital, vetett ágy, piheneni, aludni! - minden porcikája erre vágyik. Benyit a házba. Az inas lerakja a kézipoggyászt, mond valamit a kályhapadkán gunnyasztó szolgának, az kelletlenül feláll, kicammog.

Diderot leroskad egy székre; attól tart, nem lesz ereje feltápáskodni. Egy örökkévalóság telt el azóta, hogy Párizsban, a fehér bútorzatú szalonban elbúcsúzott Julie-től, a barátaitól. Párizs... *Az Enciklopédia műzsjánál* ilyenkor már javában folyik a társalgás, a vita.

Falconet megjelenik.

- Á, megjött! - kiáltja teljesen feleslegesen. Arcán zavart mosoly tétovázik. - Sajnos, nem tudom vendégül látni. A szoba, amelyet magának szántam, foglalt, egy hónap óta a fiam lakik benne. Üres ágy nincs a házban.

A mosoly lehullt arcáról, mogorván, ingerülten löki ki magából a szavakat:

- Sem időm, sem alkalmam nem volt, hogy szállást kerítsek magának. Minden erőmet gúzsba kötik az itteni intrikák. Fondorlatosan rágalmaznak a cárnő előtt. Alattomos gonosszággal dolgoznak.

Az elcsigázott utas csak szófoszlányokat hall.

- Bűnszövetkezet áskálódik ellenem!

Rousseau... Mintha őt hallanám. A megbicsakló hang, a sértődött és öklelő tekintet is az övét idézi. Egyszer, még régen azt mondtam Rousseau-nak: „Az a baj, hogy van egy esküdt ellensége, aki makacs és nem tágít. Tudja, ki az? Saját maga.” És most... Vágjam oda Falconetnek, hogy ő hívott? Valósággal unszolt, hogy nála lakjam.

- A városban talál egy francia fogadót - közli a szobrász. - Ott megszállhat. Nem tudom, merre van, de megtudakolhatom. - Kezét homlokára tapasztja. - A vesztembe rohantam, amikor idejöttem. Persze, amikor beajánlott, maga sem tudhatta...

Mit válaszoljon rá?... Fáradt. Iszonyatosan fáradt.

Az ajtóban felbukkan a fiatal szobrásznő, akit Falconet magával hozott. A lány riadtan néz rájuk, a férfi int neki, hogy tűnjön el.

- Tudja, mit mondtak legutóbb az agyagmintámra? Azt, hogy túlságosan erőteljes. Igen, igen, kijelentették, hogy robusztus. Mit képzelnek? Fuvolázó pásztorfiúnak mintázam meg Nagy Pétert? - Gúnyosan kacag. Csörömpöl a nevetése. - Képzelje, azt akarták, hogy cári díszruhában örökítsem meg! Ha kínpadra vonnának, akkor sem! Én a lényegét mintázom, az emberben élő valóságot öntöm formába. De ezek csak az orrukig látnak. Á, dehogy látnak az orrukig! Vakok!

Félbeszakítja a szóáradatot.

- Hajlandó elküldeni valakit a Nariskin-palotába?

- A szolgát elküldhetem. Lerajzolom neki az utat.

- Tegye meg, kérem. Nekem meg adjon tintát, tollat.

Míg az asztalhoz vánszorog, és megírja a rövid üzenetet a hercegnek, hogy szállást kér nála, Falconet fel-alá járkál és panaszkodik.

- Nem lehet egy valamirevaló embert kapni, itt a legtöbb szolga házijobbágy. Amíg a nagy hideg be nem áll, sok helyen a ház előtt alusznak, mint a kutyák. Visszasírom a szemtelen párizsi inasokat.

Diderot szédül, meg kell kapaszkodnia a székből. A szoba sebesen forog körülötte.

Falconet is kering, akár a rab a tömlöcében. Az ellenségeit sorolja fel, a sérelmeit emlegeti. Beckoj gróf francia követként nem mutatta ki a foga fehérét, de itt, ahol a művészet meg az irodalom az ő felügyelete alá tartozik, kiderült róla, hogy ádáz, alattomos lény, született bajkeverő. Befolyásolja a cárnőt, a cárnő pedig kiismerhetetlen.

Hirtelen elhallgat. Zavartan, ijedten mered Diderot-ra.

- Remélem, amit most mondtam, kettőnk közt marad.

- Efelől nyugodt lehet.

Lehunnya szemét. Bóbiskol.

A szobrász hangja riasztja fel:

- Itt a kocsi magáért.

A Nariskin-palotában a hercegné fogadja Diderot-t.

- Megtiszteltetés számunkra, hogy vendégül láthatjuk, amíg Oroszországban időzik. Férjem elnézését kéri, hogy nem üdvözölheti, de lepihent. Bizonyára említette, hogy kamarási tisztsége holnap reggel a Téli Palotába szólítja.

Másnap a vendég harangzúgásra és ágyúlövésekre ébredt. Feltápáskodott, és még mindig holtfáradtan az ablakhoz ment.

Előtte az Izsák tér. Nariskintól tudja, hogy amott állt egy fatemplom, amelyet a tűzvész elpusztított. Az a hatalmas épület a felszökkenő toronnyal az Admiralitás. Ha jól kihajol, csillogó, széles sávot lát, a Névát. Térképet vett elő, megpróbált tájékozódni. A Téli Palota valóban nem esik innen messzire.

A nagy, hasas kályha ontja a meleget, jó idebent. De ha akarna, se mehetne le az utcára gyűrött öltönyében, hiszen poggyásza még nem érkezett meg a vámról.

Az inas behozta a reggelit. Evett néhány falatot, élvezettel itta az erős, édes teát, majd ismét az ablakhoz állt. A harangbongást túlharsogta a katonazene, a lakodalmas menet átvonul a téren. Mozdulatlan díszőrség sorfala közt siklik előre, tarka és valószínűtlenül, mesébe illően pompás. Élen a lovas gárdisták, mögöttük az udvartartás díszes fogatai, majd újra lovas gárdisták. Aztán két hatlovas hintó egymás mellett, nyilván a jegyespáré, a fehér és ezüst bizonyára a menyasszonyé, az ezüst és fekete a vőlegényé. Ismét egy díszszázad, a zene tetőfokra hág, közeledik a cárnő csupa bíbor és arany nyolclovas hintaja.

A hangok és színek kavargásában, a pompa látványosságában az ablaknál állóban felbukkan a kaszárnnyak övezte város, amely Nagy Péter akaratából jött létre, s körülötte a nyomorával viaskodó óriási birodalom. Kezdetlegesebb, elmaradottabb világ, mint az, ahonnan ő érkezett, őszanyag, felgyülemlett lehetőségek lappanganak benne. Visszafelé, az emberiség őskorába, ahol nem volt úr és szolga, gazdag és ínséges, nem vezet út. És ne is vezessen, mert nem érhetjük be azzal, hogy a bűn kevesebb, azt is akarjuk, hogy több legyen a boldogság. A ma társadalmában és a közelgő holnapében kell felszabadítani az embert az ínségből és a szolgai függőségből, s a csődbe jutott társadalom példájából okulhat a kezdetlegesebb. Behatolni ebbe az ismeretlen világba, kiemelni, kilóditani elmaradottságából a fejlődés irányát kijelölve. Az uralkodó és a felvilágosodás szövetsége!...

Néhány nap telt el, amíg a kimerítő utazás után erőre kapott. Igyekezett jól kihasználni ezt az időt. Szobájában kényelmes háziköntösben üldögélve oroszul tanult, vendéglátóitól szakkönyveket kért az országról, francia és angol ismertetésekkel olvasott, szótár segítségével igyekezett megérteni a cirill betűs szövegeket.

Temérdek részletből újra meg újra felrajzolta magának reménybeli szövetségese képét, megtett életútját. Katalin jóformán csitri lány korában érkezett az idegen udvarba, ahol a palotahölgyek nagy része írástudatlan volt.

Eljegyzését unokatestvérével, a szörnyű és szánalmas Péter cáreviccsel II. Frigyes akarta, nyilván azért, hogy a saját hatalmát erősítse Oroszországban. Az öreg Nariskin herceg szerint a leendő cárnőnek házsártos anyja pofonokat osztogatott, és elszedte új ruháit, amelyeket

Erzsébet cárnőtől kapott ajándékba. Katalint lefitymálta az udvar, mert csupán holmi porosz tábornok lánya volt, és ráadásul legkevésbé sem gazdag.

- Három feladatot tűztem magam elé, amikor Oroszországba érkeztem - mondta Katalin egy bizalmas beszélgetésben az idős Nariskin hercegnek. - Megszerettetni magam a cáreviccsel, Erzsébet cárnővel és az orosz néppel! - És bánatos hangon tette hozzá: - Az első feladat, bármennyire igyekeztem is, nem sikerült.

A szóbeszéd úgy tartja, hogy a második is csak félig-meddig. Nagy Péter lánya, a szeszélyes és határozatlan Erzsébet hirtelen haragú volt és befolyásolható. A trónörökösnének olykor rettegnie kellett tőle. Szenvedés, félelem és mellőzöttség volt az osztályrésze, mondta az öreg herceg. A cárevics lépten-nyomon megalázta.

Diderot-ban a Párizsban hallott pletyka is felötlött. A trónörökös a házasság első hét esztendejében állítólag nem közeledett a feleségéhez. Csakhogy Erzsébet cárnő utódot akart látni, s a trónörökösnét felszólították: válasszon két udvaronc közt. Katalin állítólag azért sejteti fia kétes származását, hogy uralkodása idején Pál cárevics ne támaszthasson igényt a trónra; jogosultsága egyedül tőle, az anyától ered.

Gubancos ügy, de bárhogyan történt is, az eredmény az orosz nép és az emberiség ügyét szolgálja.

Diderot reménykedik.

A Téli Palota bálján mutatták be a cárnőnek. A díszöltönyök, kitüntetésektől ékes egyenruhák, az arannyal átszőtt estélyi öltözékek, a csipkék, bársonyok és drágakövek hivalkodó pompájában az ő öltönye az egyetlen dísztelen fekete színfolt.

Nariskin kíséretében lépett be a bálterembe, a herceg átadta a Párizsból ismerős Beckoj grófnak, a cárnő főkamrásának, a gróf a cárnő udvarmesterének. Tekintetek kísérték, egyik-másik arcon leplezetlen álmélkodást látott; később megtudta, hogy főként egyszerű, sötét öltözkét bámulták meg.

A cárnő trónszerű karosszékben ül, nyakát egészen az álláig igazgyöngy füzérek borítják. Ruháján nyugvó keze nagy és csontos, kevesebb gyűrű ékeskedik rajta, mint egyik-másik párizsi dámaén. Arca csaknem szabályos; derűsnek, jóságosnak tetszene, ha a száj keskeny, egyenes vonala bele nem hasítana, s a tekintet nem volna oly élesen fürkésző.

- Először három lépés távolságra kell mélyen meghajolni, s utána még két ízben, minden egyes lépésnél. - Nariskin előző nap meg is mutatta a hajlongásokat.

Az udvari bókából felemelkedve Diderot tekintete találkozik Katalin átható nézésével. A cárnő mintha lemérné magában könyvtárosát: „Mennyit érsz?” S az ő szeme azt kutatja: „Ki vagy?”

A cárnő negyvenegyedik esztendejében jár. Mellőzöttségben és rettegésben eltöltött fiatal-ságáért bőségesen kárpótolta magát. Grigorij Orlov grófnak, aki trónra segítette, már régen túladott, Patyomkin ideje még nem jött el; hosszabb-rövidebb időre kegyenceket vesz maga mellé. Arcán a nyájas derű mögött árnyalatnyi fáradtság bujkál. A francia vendég észleli a fáradtságot, de nem tudhatja - a pétervári lakosság s a bálterem előkelőségei sem tudják, mert hivatalos jelentést csak jóval később adnak ki róla -, hogy a birodalomban parasztfelkelés tört ki, és rohamosan terjed. A felkelés vezére, Pugacsov a meggyilkolt cárnak, III. Péternek adja ki magát.

- Örülök, hogy személyesen is megismerhettem, Diderot úr, hiszen írásai ifjúkorom óta hű társaim...

A cárnő mosolyog.

- Szeretném szavakba önteni Felséged iránt érzett hálámat, de szívem elszorul, agyam elködösül, gyermekként elérzékenyülök, és legmélyebb érzéseim...

A kicirkalmazott mondat vége benne rekedt, az uralkodónő félbeszakította az áradozást:

- Sajnálattal hallottam, hogy a gyors menetben megtett hosszú utazás megviselte, de nem rajtam múlott, hogy nem tarthattak pihenőket. Az ön hágai tartózkodása elhúzódott.

Megértette a burkolt, enyhe szemrehányást.

- Életemben először járok külföldön, Felség, és úgy gondoltam, nem mulaszthatom el az alkalmat, hogy szemtanúként figyeljem meg egy szerencsés kis ország életét, amely határos hazámmal. S egy regénynek is nekikezdttem, témája útközben alakult ki bennem, oly erővel; hogy fogva tartott Hágában.

- Regényt ír! Ön valóban minden műfajnak mestere.

- Csupán kísérletezője, Felség.

- Az újat a kísérletezők fedezik fel.

A cárnő irodalmi és filozófiai tájékozottságát csillogtatja. Könyvtárosa műveiből, Voltaire könyveiből idéz. Mosolyában több a közvetlenség, mint az uralkodói kegy, amikor azt mondja:

- Szeretnék önnel gyakran és sok mindenről társalogni. Mihelyt véget érnek az esküvői ünnepségek, sűrűn találkozunk.

Lám, így kínálja fel a sors a nagy lehetőséget... Diderot megkapó szavakra készül, de a cárnő egy bólintással elbocsátja, és magához inti Trubeckoj herceget, aki táncba viszi. Míg feláll, mosolyogva szól oda könyvtárosának:

- Bevallom, még mindig örömet táncolok.

Katalin az ékes tábornoki egyenruhát viselő Trubeckoj hercegbe karol; testtartása nagyon egyenes, mint azoké, akiket gyermekkorukban arra kényszerítettek, hogy gerincükhöz két könyökükkel vonalzót szorítsanak.

- Jöjjön, Diderot úr, megismertetem őfelsége udvarával!

Beckoj gróf kamarási díszöltönyében szertartásosan mutatja be a vendégnek a cári udvar előkelőségeit.

- Panin gróf, ő cári felsége kancellárja.

Pufók, jámbor ábrázat. Csakhogy Diderot még Párizsban hallotta, hogy az angolok lepénzelték a kancellárt. A mendemonda szerint fülét az ajtóhoz szorítva hallgatózik, ha a cárnő négy-szemközt beszélget valakivel.

A bókók és mosolyok közt az a komor, feszült arc!

- Megismertetem önt Grigorij Orlov, gróffal.

Orlov kurtán biccent, és szó nélkül továbbmegy. Az alig leplezett megvetés nem a neves vendég személyének szól. A gróf általában nem állhatja az idegeneket, akik özönlenek a cári udvar felé, s ott nyüzsgőnek Szentpétervár, a főváros félig kész utcáin.

A Néva meg a szerteszét ágazó kis folyók vize jegeskék, majd fehér jégpáncél borítja őket, hóprém fedi a háztetőket, a párkányokat, a homlokzatok oszlopait, süppedő szőnyegként nyúlik végig az utcákon, az ereszekről csillogó fehér csapok csüngnek, a fák fehér bundákba

burkolóztak. A kapus, aki ezüstgombos bottal őrzi a Nariskin-palota bejáratát, medvebőr köpenyt öltött.

A neves vendéget eleinte címeres hintó, később farkasbundával kibélelt szán viszi nap nap után a cári palotába.

A jobbágyfelkelést jóval a kitörése után hírül adta a cárnő a birodalomban, s a külfölddel is tudatta, de arról már nem értesült Diderot, hogy a felkelés rohamosan terjed, és Franciaország területével vetekedő kiterjedésen pusztít.

Alig néhány hete, hogy a bál után lelkesülten azt írta Julie-nek: „*A cárnő Brutus lelkét egyesíti Kleopátra bájával. Megannyi új élmény. Lelkem várakozással és reménnyel teli.*”

Lelkesedése azóta lohadóban. Hamarosan észrevette, hogy itt mindenki óvatosan latolgatja a szavát. Az emberek félnek. Jobban félnek, mint hazájában.

Tájékozódni akar a roppant birodalomról, de lépten-nyomon akadályokba ütközik.

Az első akadály az idegen nyelv. Eleinte órákat töltött az orosz nyelvkönyv mellett, aztán belátta, hogy annyit, amennyire szüksége volna, néhány hét alatt nem tanulhat meg. Azokhoz kell fordulnia, akik franciául beszélnek. Csakhogy a kiválasztottak udvarias bókok közepette kitérnek minden érdemleges felvilágosítás elől.

A pénzügyminiszter, midőn ő az ország pénzügyei felől érdeklődik, festményekre tereli a szót. A metropolita, ahelyett hogy az egyházi ügyekről adna felvilágosítást, a megboldogult Erzsébet cárnő díszes Bibliáját nyújtja át emlékül, a rózsás képű Panin kancellár minden lépését figyelteti, Beckoj gróf irodalmon és nevelésügyön kívül nem hajlandó másról társalogni, házigazdája tájékoztatlan, vagy annak tetteti magát. Az Akadémia földrajztudósát Szibériáról faggatná - a professzor az *Enciklopédiát* magasztalja.

Úgy hírlik, az ország belügyeit Grigorij Orlov ismeri a legalaposabban, de a gróf elutasító merevségén megtörik minden ékesszólás. Ráadásul neheztel is a cárnő könyvtárosára. Nem titkolta, a fülébe jutott, hogy a „neves író” fortyogó üsthöz hasonlította, amelyben semmi nem fő.

Diderot feltette magában, hogy a jövőben lakaton tartja a száját.

Az egyetlen, akitől alapos tájékoztatást kaphat, maga a cárnő. A tájékoztatást attól kell várnia, akit meg akar győzni, hogy a felvilágosodás alapján alakítsa át birodalmát.

A cárnő bizalmasait az Ermitázsban fogadja; a rezidencia néhány éve épült. Az udvari ceremóniát kizárták innen. Az előcsarnok falán francia nyelvű felirat:

Foglaljon helyet, ha jólesik; oda üljön, ahová akar, és ne várja, amíg százszor elismétlik, hogy a ház úrnője nem kedveli a szertartásosságot. Itt érezze magát mindenki otthon!

Mielőtt belépne Katalin dolgozószobájába, Diderot újra meg újra elgyönyörködik - ha csak futó pillantásra is - a pávaszalomban, ahol a sárga selyemkárpiton pávák tárják ki farkukat pompás legyezőben, fécének röppennek, tollászkodnak.

- Jobbágyok munkája - magyarázta Beckoj gróf, amikor a hírneves vendéget első ízben kalauzolta végig az Ermitázson.

A cárnő rendszerint két órára kéri magához könyvtárosát. Négyig, sőt gyakran ötig beszélgetnek kettesben. Valahányszor betoppan a látogató, a cárnő már ott ül íróasztalánál, nyakán csipkekendő vagy gyöngyfüzerek, arca nyájas, tekintete átható. Pálcaegyenesen ül karosszékeben, akár egy nevelőintézet gondos és fáradhatatlan igazgatónője, de baloldalt, a szíve fölött gyémántokból kirakott virág pompázik. A cárnő nem olyan méltóságteljes, mint „anyai barátnője”, a tükörgyáros özvegye, akivel váltig levelez, bár egy kissé neheztel rá, hogy a

lengyel királyhoz utazva Varsóból nem látogatott el Szentpétervárra. Katalin közvetlennek látszik - és kiismerhetetlen.

Mindketten mást akarnak. Az uralkodónő kulturális terveket, pedagógiai reformokat, udvara szellemi rangjának emelkedését várja könyvtárosától, élvezi hatalmas tudását, eredetiségét, villódzó, sokfelé vágó gondolatait, és szeretné birodalmában tartani. Diderot hasznára akar válni a Föld e részén élő emberiségnek.

Mindketten szerepet játszanak.

A cárnő megszokta, hogy a jóindulat és bölcs megértés álarcát viselje. Könyvtárosa a humorát csillogtatja, elérzékenyül, néha hízeleg is, hogy célt érjen. Időnként, túláradó érzelmei hevében megragadja a cárnő karját, vagy a kezére paskol. Katalin szemrebbenés nélkül tűri, de hamarosan kis asztalt állíttat kettőjük közé.

Figyelmes, néha valósággal anyáskodó. A nagy hidegek beállta előtt megkérdezte:

- Mondja csak, van bundája, muffja? - És be sem várva a választ: - Milyen bundát akar? Bélelt bársonyt? Prémet?

- Az öltönyeim szövetből vannak, Felség.

- Prémbundát rendeljen az udvari szücsnél. Muff is kell, a kesztyű nem elég. A muffról én magam gondoskodom.

- Szórakozott vagyok, attól tartok, elhagyom.

- Láncot tetetek rá, s a gallérja alá erősítjük, mint a gyerekeknek.

- Felséged figyelmessége mindenre kiterjed.

- A bundáról jut eszembe... Nagyon szerény kelengyével érkeztem ide. Mindössze négy ruhám volt, s az udvarnál a hölgyek naponta legalább háromszor öltöztek át. A cárnő szekrényeiben háromezer köntös pompázott. Persze, egykettőre eladósodtam.

Nevet.

A cárnőt meglepi, hogy könyvtárosa mennyi mindent tud az ő birodalmáról. Tudja, hogy a földművelés kezdetleges, a rossz utak miatt egyes vidékeken gyakran pusztít az éhínség, máshol az elsőrangú termőföldek kiaknázatlanul maradnak, a kereskedelem nagyrészt idegek kezében, az országban kevés a felszabadult mesterember, holott a pávaterem falikárpítja bizonyítja, milyen remek munka telik ki az orosz jobbágytól. Még azt is tudja, hogy a lelencházakban a tizenkét évüket betöltött gyerekeknek egy rubelt nyomnak a markukba, és kiteszik őket az utcára, ahelyett hogy mesterségre fognák és műhelyekben helyeznék el őket.

Záporoznak a kérdések.

Miért Szentpétervár az ország fővárosa? Miért nem Moszkva? Mert Nagy Péter így akarta? Az igazi fővárosok nem parancsszóra jönnek létre. Miért nincs a főváros az ország központjában, ahol az utak összefutnak? A szív sem az ujjbegyünkön dobog. Miért nem szabadítják fel az ügyes kezű jobbágyokat, hiszen akadnak köztük festők, zenészek, s akadnak, akik az építész munkáját is ellátják. Úgy tudja, a jobbágy eladható, megvehető, akár az igásállat vagy mint egy tárgy.

A cárnő válaszol. Időnként őszintén, de a jobbágyok helyzetéről ugyancsak rózsás képet fest.

- Sok faluban naponta pulykasült kerül a jobbágyok asztalára, a tyúkot lefitymálják. A padláson felhalmozott temérdek gabonát a saját szememmel láttam.

Hát erre nincs mit mondani. Ha a cárnő azt állítja, hogy a saját szemével látta...

Nem sejtheti, hogy javaslatával ugyancsak próbára teszi a cárnő türelmét, hiszen Katalin lát-szatra merő figyelem, miközben könyvtárosa fejtegetését hallgatja a trónörökös szellemének további fejlesztéséről.

Miket hord össze Diderot! Tápot adni Pál technikai érdeklődésének! Ezt a konok ökröt csak egyvalami érdekli: az, hogy mielőbb trónra jusson. Nagy Péter jóval kisebb ok miatt tette el láb alól a saját fiát, de hát egy anyának mindig nehezebb az ilyesmi. Pál sunyi, gyanakvó arcán az örökös sértődöttség fintora: előredöccenti a fejét, mint az öklelni készülő bika. Nyilván váltig azt kérdezi magában: miért nem én vagyok az uralkodó?! Újabban kárörvendően mosolyog, kitelik tőle, hogy örül a Pugacsov-lázadásnak. És arról szó sem lehet, hogy Diderot tanácsát követve oroszországi körútra küldje azzal a céllal, hogy ismerkedjék a birodalom helyzetével, gondjával, bajával. Maradjon csak Pál szem előtt, igyekezzék gyermekeket nemzeni, nevelésüket személyesen fogom irányítani.

Hangjában szomorúság borong, amikor megszólal:

- Pál nagyherceget, alighogy a világra jött, elvették tőlem. - Felsőhajt. - Én még a szülőágyon feküdtem, és őt már vitték. Amikor megláttam bársonypólyában, a drágakövekkel kivarrt takaró alatt, a túlfűtött szobában... - Ajkába harap. - Valahányszor eszembe jut, elszorul a szívem. Kapkodva szedte a levegőt, attól félttem, hamarosan elpusztul. Hiába rimámkodtam Erzsébet cárnőnek, hogy szellős holmit adjanak a csecsemőre, mosható takaró legyen rajta. A fiam ugyanabban a palotában, százlépésnyire volt tőlem, s én minden esztendőben csak húsvétkor meg a születésnapján láthattam. Az unokáim... Remélem, sok unokám lesz... - Elmosolyodik. - Ők majd másként nőnek fel...

Diderot nézi keskeny, kemény száját, átható pillantású, okos szemét - már gyanakszik, hogy a cárnő rendszerint derűs, jóságos arc kifejezése erőltetett -, és hirtelen felméri magában az életét, a rettegésben eltöltött sok-sok évet. Felbukkan előtte Erzsébet cárnő. Mit is mondtak róla Párizsban? Egy medve kicammogott az erdőből, s a cári trónra telepedett. Látja a satnya, idegbeteg, ostoba férjet, aki gyűlölte és megalázta Katalint, mert több volt nála, a nemesi gárdát, amely trónra segítette, Orlov gróf gránitarcát, a megfojtott, agyonvert, életfogytiglan kolostorba zárt cári családtagokat.

A cárnő hangja mintha ebből a kavargó közegből, az egymásra tóduló képeken át érne el hozzá.

- Látom, alaposan felkészült a beszélgetéseinkre. - A teleírt árkuspapírra néz, amelyet könyvtárosa elébe tett a kis asztalra. - Adatokat kér a népsűrűségről, a városok számáról, a jobbágyság különböző változatairól, a kereskedelem és az ipar helyzetéről. Intézkedem, hogy a válszokat megkapja. - És aztán azzal a furcsa, annyi mindent leplező mosollyal: - Önök, írók és tudósok, amikor felvázolják reformterveiket, papíron dolgoznak, nekem, szegény uralkodónak emberekkel van dolgom, s az ő bőrük nem oly türelmes, mint a papír.

- Talán nagyon hevesen sürgetem a reformokat. Tudom, néha meggondolatlan vagyok, de a mellemben baloldalt van egy szigorú bírám, ő tanúsíthatja, hogy soha nem voltam sem álnok, sem gonosz.

- Az ifjúság múltával nem veszélyes-e a szívre hallgatni? - S rövid szünet után Katalin nyomatékkal mondja: - Talán jobb tanácsadó a tapasztalat, a fontolgató ész.

- A keserű tapasztalatok elpusztíthatják az elme bizakodását, de nem a szívét, Felség.

Sok mindent sejt a cárnőről, de azt nem tudja, hogy a hatalom gyakorlása, a sikerek és a csalódások lépésről lépésre vezették Katalint ahhoz a meggyőződéshez, hogy Oroszországot csak önkényuralommal lehet kormányozni, s hogy a saját tehetségén kívül semmiben nem bízhat.

Az uralkodónő hallgat. Feláll, íróasztalához megy, egy bőrmappát emel le róla.

- A Szmolnij intézetbeli lánykáknak írtam egy színdarabot, örülnék, ha elolvasná és véleményét mondana róla.

- Felséged megtisztel bizalmával. Elmélyült, széles körű tudását eddig is csodáltam, és most, hogy saját kezű irodalmi művét...

A cárnő félbeszakítja:

- Tudásomat mestereimnek köszönhetem. Húsz esztendőn át szigorú tanítóim voltak: a magány és a szenvedés. Emlékszem... az *Enciklopédia* első kötetét olvastam, s hirtelen szívszorító gyötrellemmel éreztem, hogy nem bírom ki itt tovább. Könyörgő levelet írtam Erzsébet cárnőnek, hogy engedjen vissza a családomhoz. Nem kaptam választ. És én akkor jegyzetelni kezdtem a legfontosabb cikkeket az *Enciklopédiából*. Sorra vettem a megjelent köteteket. Látja, én megtanultam, ami megpróbáltatásba bele nem pusztulunk, az hasznunkra válik. Erősebbek leszünk általa. Kitartóbbak, tűrőbbek. Csupán egy apróságot említek. A megboldogult Péter cár közös hálótermünkben tartotta agárfalkáját, deszkákkal elkerített részben. Képzelve el azt a bűzt meg csaholást. És én mégis a bűznek és lármának köszönhetem, hogy bármilyen lelkiállapotban, a legsúlyosabb körülmények közt is el bírok aludni... De hadd beszéljek a vígjátékomról. Tavaly készült, éppenséggel nem vidám körülmények közt, a moszkvai pestisjárvány idején. Mit tud róla?

- Keveset, Felség.

- Mindent megtettünk a leküzdésére, de birodalmamban a nép sajnos nagyon babonás. Elterjedt a hír, hogy a Kreml előtt, a nagy téren álló Mária-szobor megóvjá a ragálytól azt, aki megcsókolja. Hatalmas tömeg verődött össze, egymás hegyén-hátán tolongtak a szobor körül. Az érseket, aki felismerte, milyen veszélyt jelent járvány idején a csoportosulás, agyonverték. A helyőrségből száznál is több katonát gyilkoltak meg.

A tömegből vajon hányan pusztultak el? A tudatlan babonásokból, akik a szobortól reméltek menekvést? Ők számon kívül maradtak?... Diderot hallgat.

- Végül Grigorij Orlov gróf teremtett rendet - folytatja az uralkodónő. - Én Moszkva közelében tartózkodtam, és ebben a színdarabban kerestem feloldódást.

- Csodálom Felséged sokoldalúságát!

- Szeretem a munkát. Mindenfajta munkát szeretek. Ha az volna a feladatom, hogy reggeltől estig ezt a porzótartót ürítsem ki és töltsen meg újra - az arany porzótartóra mutat -, készségesen végezném... Milyen álmélkodó képet vág most!

- Felség, az istenek Sziszüphoszt a legszörnyűbb büntetéssel sújtották, amikor szüntelen hiábavaló munkára ítélték.

- Azok görög istenek voltak, Sziszüphosz is görög volt. Én német vagyok!... - Egy pillanatig úgy rémlett, megbánta, hogy kicsúszott száján ez a megjegyzés. - Látja, megint arra lyukadunk ki, amit legutóbb megállapítottunk: minden ember, minden nép egy külön világ, hát még a birodalmak!

- Azzal a megszorítással, Felség, hogy vannak olyan egyetemes elvek, amelyek minden nép és minden birodalom számára érvényesek, és előbb-utóbb szörnyű következményekkel jár, ha nem ismerik el érvényességüket.

A cárnő nem vesz tudomást a válaszról. Ismét színdarabjára tereli a szót:

- Különös... én szívesebben beszélek franciául, mint az anyanyelvemen, és Voltaire szerint jobban írok franciául, mint a porosz király, de ez a kis vígjáték németül kívánczozott ki belőlem. Nem áztatom magam, tudom, nincs igazi írói tehetségem, de úgy vélem, hasznos munkát végeztem. A színművekben általában túl sok szó esik a szerelemről, megzavarják a fiatal lányok fejét.

Nyíltan, derűsen néz könyvtárosára, akárcsak az előző napon, amikor azt fejtegette, hogy birodalmában a jobbágyoknak olyan jól megy a sora, hogy a tyúkhúst is lefitymálják.

- Az ábrándok veszélyesek - állapítja meg.

Tekintete hirtelen élessé válik, ez a késpengetekintet irányul a szemben ülő arcára.

- Mondja meg nekem őszintén, hogyan vélekednek rólam Párizsban? A trónra jutásommal kapcsolatosan - teszi hozzá, s arcán most árnyalatnyi gúny lebeg.

- Általában azt tartják, hogy III. Péter eszelős zsarnok volt.

- Ne kerteljen, mert az őszinteség hiánya miatt a pokolba kerül. Maga mondta, hogy oda irányítana mindenkit, aki hazudik az uralkodóknak.

- Nem kertelek. A nagy többség teljesen ártatlannak tartja Felségedet a cár halálában. Egyesek talán nem tartják Felségedet makulátlanul ártatlannak... - a torkát köszörüli - ebben az ügyben...

A cárnő arca rezzenetlen.

- De végeredményben, a lényegét illetően ők is egyetértenek a többséggel. Úgy vélekednek, hogy III. Péter mérhetetlen károkat okozott volna népének, birodalmának. És állíthatom, hogy az írók, a tudósok, a miniszterek, minden számottevő ember a legnagyobb elismeréssel beszél Felséged uralkodásáról, tehetségéről, bölcs politikájáról, türelméről, jóságáról.

- Elég, elég! - A cárnő mosolyog. - És Frigyes? Hogyan vélekednek a porosz királyról Franciaországban?

No lám... Diderot alig bírja legyűrni mosolyát. Az egykori hatalmas pártfogóból, akinek birodalmában Katalin apja tábornokként szolgált, vetélytárs lett.

- A porosz királyt, Felség, az udvar is, a mi táborunk is gyűlöli, de különböző okokból. Mi becsstelen politikusnak tartjuk, olyan uralkodónak, aki a saját hatalmi céljaiért feláldozza alattvalói életét és békességét. Gyűlöljük őt, és ebben talán csak D'Alembert az egyetlen kivétel, noha ő sem rajong érte, de azt hiszem, D'Alembert soha senkit nem gyűlölt... Nos, haragszunk Frigyes királyra, mert ő az örökös bajkeverő Európában, mert a felvilágosodás hívének vallja magát, és hódító háborúkat indít. Az udvar azért acsarkodik rá, mert a porosz király tehetséges ember, és talán keresztezi terveit. Ha a tervek esetleg megváltoznak, az udvar irigyelni fogja, nem gyűlölni.

És hirtelen érzi, hogy nem bírja megállni, ki kell mondania:

- Felség, régóta küszködöm magammal... De szóba kell hoznom. A lengyel kérdés... - Elakad.

A cárnő arcán kedvetlenség suhan át. Csupán egy pillanatra. Aztán int:

- Folytassa!

- Ha már úgy esett, hogy Lengyelország testéből a három szomszédos nagyhatalom, az osztrák, az orosz és a porosz jókora darabot kanyarított le, noha egy nép nem nyáj, amelyet ide-oda lehet terelni egészében vagy részében... De ha már így történt, az ortodox vallásúakat, akiket Lengyelországban üldöznek, fogadja be Felséged birodalma, ahogyan Franciaország szomszédai befogadták a protestánsokat, amikor XIV. Lajos kiűzte őket.

A cárnő keskeny szája összepréselődik. Hát ez több a soknál! Hogy a nép nem nyáj! A kontár uralkodó országából jött író oktatja őt a kormányzás mesterségére!

Önuralma elhagyta, s a vita egy csapásra szenvedélyessé vált. Egymás szavába vágta. Diderot kiabált, felugrott helyéről, hadonászva fejtegette igazát, Katalin nagy erővel fegyelmezte hangját, de sötét arckifejezéssel meredt könyvtárosára.

- Maga folyvást azt ismételteti nekem, mit kellene tenni, és nem gondol arra, hogy mit lehet.

- Ha a lehetséges határait nem tágítjuk, végül kelepcévé szűkül, Felség.

- Vagy utat tévesztve elpusztulunk a délibábos határtalanságban. Maga forrófejű... - A cárnő elmosolyodik, és szelíden dorgáló hangra vált. - Magam is az vagyok. Csak a saját mondani-valónkra figyelünk, és végül belelovaljuk magunkat az indulatosságba.

- Azzal a különbséggel, ha én szakítom félbe Felségedet, tiszteletlenséget követek el.

- Barátokként beszélgetünk.

- Felséged kegye felbátorít. Felség, az értelmes ember tudja, milyennek kellene lennie a társadalomnak, a tapasztalt ember azt tudja, hogy milyen, s a lángész tudja, miként kell megváltoztatni, hogy jobb, igazságosabb legyen.

- Lángész... - A cárnő szemében ironia villan fel. - Kire céloz? Mindkettőnkre vagy csak önmagára?

- Csak Felségedre. Magamról csupán annyit: nyughatatlan agyam nem bírja alávetni magát a dolgok jelenlegi állapotának.

Nap nap után újrakezdődik a küzdelem. Ő kérdez, rábeszél, nagyszabású terveket fejt ki, a cárnő hallgat, válaszol és kisiklik, ő a közügyekre tereli a szót, Katalin az irodalomra, festészetre, filozófiára. Néha még bízik benne, gyakran haragszik rá, olykor a mentségeit keresi.

A hatalom... Hányféle alakot ölt!

Ez itt az Ermitázs dolgozószobájában, ahol az íróasztal közelében Voltaire mellszobra, nem felelőtlen, mint XV. Lajos, nem zsarnok, mint II. Frigyes. Nyájas, közvetlen. Megértőnek tetszik. Hozzáférhetetlen. Az uralkodó nem szülő, nem testvér, nem barát, uralkodó még akkor is, amikor alszik. Ha látszólag engedélyt adnak is a nagyok, hogy barátilag közeledjünk hozzájuk, engedélyüket nem szabad komolyan venni.

Ha megvitathatná mindazt, amivel itt vívódik... Igen, beszélni róla hazájában, baráti körben, a fehér bútorok közt, ahol összeverődnek. Csakhogy Julie súlyosan beteg. D'Alembert kétségbeesetten írta: „*Néha úgy érzem, hogy nem akar meggyógyulni.*”

A fiatalok nem ismerik az élet értékét. Talán amiatt, hogy még nem edződtek hozzá az élethez, és nagyon sebezhetőek.

Az ívpapírra mered. A lúdtollat belemártja a kalamárisba. Folytatni a feljegyzéseket. Majd búcsúzáskor nyújtja át őket a cárnőnek. Leírja mindazt, amit hiába mondott el, s amit el szeretett volna mondani.

„Az igazságos és felvilágosult önkényuralkodó kormányzása is mindig rossz. Erényeinek száma a legveszélyesebb és leghathatósabb csábítás. Észrevétlenül rászoktatja népét, hogy tisztelje és szolgálja őt s az utódját, akkor is, ha az gonosz és ostoba. Megfosztja a népet a fontolgatás jogától, attól, hogy akarjon vagy ne akarjon, hogy ellenszegüljön uralkodója szándékának. Elrabolja tőle a szembenállás jogát.”

A toll megáll kezében, tűnődve néz maga elé. Voltaire menekülése Poroszországból... A határon túl érték utol, mégis feltartóztatták Frigyes emberei, s egy ideig háziőrizetben tartották.

Ránt egyet a vállán.

Akkor is...

Folytatja az írást.

„Az önkényesen uralkodónak nem a hatalom felhasználási módja, hanem a kiterjedése fontos. Maga a hatalom a cél.”

Március elején - a hideg már enyhült, de az olvadás még nem állt be - Diderot elkészönt a cárnőtől.

- Mit tehetek önért? - kérdezte Katalin.

- Ha Felséged nekem ajándékozna a csészét, amelyből a feketét itta, amikor nap nap után itt ültünk egymással szemben.

- Szállására küldetem az arcképemmel együtt. - A cárnő lehúzta ujjáról egyik gyémántköves gyűrűjét. - A barátságom jeléül.

Diderot a reformterveit dúsan aranyozott bőrkötésben nyújtotta át. Katalin megindult hangon mondott köszönetet, s a vendég szeme láttára tette be a dolgozójából nyíló könyvtárterem egyik szekrényébe. Évek múlva ütötte fel a könyvet, belelapozott és bosszankodva csapta le.

Azon a napon, amelynek kora délutánján elbúcsúzott könyvtárosától, a cárnő levelet írt régi tisztelőjének, a belga Ligne hercegnek. Diderot-ról is megemlékezett.

„Hagytam beszélni, s aki nem ismer bennünket, úgy vélhette volna, hogy jámbor iskolás lányka figyel tanítómestere szavaira. Valószínű, hogy ő is így vélte, mert egy idő múlva, látván, hogy reformterveiből semmi nem valósult meg, ingerült büszkeséggel érezte velem elégedetlenségét. Akkor aztán kertelés nélkül megmondtam neki: Nagy élvezettel hallgattam a lángelméjében fogant gondolatokat, és meg is értettem valamennyit. Ön bizonyára lebilincselő könyvet írna belőlük, s én nagyon rosszul kormányoznék, ha tanácsait megfogadnám.”

XVII. SZÁMVETÉS

Itt vagyok ismét a rózsafa asztalomnál. Felépültem.

Mennyi minden történt azalatt, amíg ideglázban feküdtem...

Meghalt a király. Himlőben pusztult el. D'Alembert szerint ez a halál jelképesnek is tekinthető: a gennyes hólyagokban feloszló test a társadalom jelképe, amelynek hiába kínálják a gyógyszert az enciklopédisták. D'Alembert másik hasonlata is nagyon elgondolkoztatott. A halálra sebzett cápa megszokott közegében, a vízben alig érzi a végzetes fájdalmat, és telhetetlen mohóságában a saját kiforduló belső részeit zabálja, így siettetni pusztulását.

Hát igen... A léha, semmittevő király lelépett a színről, utódja, az unokája trónra lépett. A trónra lépés lefolyása nem mindennapi történet, nevettem is rajta (első ízben gyógyulásom óta), szörnyülködtem is, és főként undorodtam.

Mihelyt bekövetkezett a halál - Dubarrynak persze távoznia kellett Versailles-ból, hogy az uralkodó megkapja a feloldozást és a szentségekben részesülhessen -, tehát mihelyt a király első orvosa és első sebésze a többi udvari orvos és sebész jelenlétében megállapította, hogy beállt a vég, a főudvarmester vagy valamelyik más fő-fő - már nem emlékszem, hogy melyik méltóság - ünnepélyesen kihirdette az ilyenkor szokásos szöveget:

- A legkeresztényibb Lajos úr öfelsége, Franciaország királya meghalt!

S a mondóka végén, miként a ceremónia megköveteli:

- Éljen a király, öfelsége XVI. Lajos!

És akkor... - mondta Quesnay doktor. - Ha látta volna! Az egybegyűlt főrangú méltóságok, a hercegek, márkik, grófok meg a hitveseik tülekedve rohantak, akár a disznófalka a moslékkal teli vályúhoz, az új uralkodó és Marie Antoinette lakosztálya felé. Úgy bizony! Egymás hegyén-hátán lökdösődve, mert aki hamarabb tiszteleg, talán még egy kegydíjhoz jut.

Változások? A kiebrudalt Dubarry pazarlása helyett mostanában a királyné ékszer- és játékszenvedélyéről keringenek hírek. A játékasztaloknál olyan összegek cserélnek gazdát, amelyekből egy egész tartomány lakosait jól lehetne lakatni akár egy álló esztendeig. A szórakozásokat hajszoló királyné igazán nem hasonlít anyjára, a józan, tevékeny, puritán Mária Teréziára, igaz, az új király sem a nagyapjára. Ez a műkedvelő lakatos - a pletykák szerint a lakatosmesterség a kedvelt szórakozása, és buzgón tanulmányozza a különleges zárok nyitját - megpróbálja, persze sikertelenül, kordába szorítani az udvaroncok eszeveszett pazarlását.

Quesnay doktor erről is tud egy mulatságos történetet. A király magához rendelt egy márkít, aki hírhedt volt tékozlásáról.

- Azt hallottam, ön ősei vagyonának nagy részét elszórta - mondta neki rosszállóan.

- Felség, tudakozódni fogok jószágigazgatómnál a dolgok állásáról, és engedelmével, majd beszámolok a hallottakról.

Betegségem idején a külvilág elsüllyedt körülöttem, még arra sem emlékszem, hogy idegrohamomban öngyilkos akartam lenni, D'Alembert csavarta ki kezemből az ópiumosüveget. Az önvád, érzem, életem végéig kísérni fog.

Az előbb azt mondtam magamban: mennyi minden történt betegségem, öntudatlanságom idején. Nem így van. Nem egészen így. Hiszen lényegében voltaképp semmi nem változott meg. Csupán a szereplők cserélődtek ki, de a telhetetlen, ostoba cápa falja, egyre zabálja a tulajdon testét.

De valami mégis másként van. Súlyosan, jóvátehetetlenül másként. Már nem várom a delizsánsz jöttét. A postakocsi-állomásnak még a környékét is elkerülöm. A kezemen látom leginkább, mennyire megfogytam. Lötyögnek a gyűrűk az ujjamon. José két gyűrűje... Halálomig viselni fogom mindkettőt. Más gyűrűt nem húzok az ujjamra.

Sokat gondolkodom Joséra...

Tiszta volt, minden áldozatot vállaló. Apró gyöngéi, amelyeket a nevelés, a környezet, a megszokás vésett belé, milyen semmiség önzetlen tisztaságához képest.

Milyen lett volna a házasságunk? Néha arra gondolkodom, José eszményképet borított rám, azért rajongott, azt szerette.

De milyen az igazi Julie? Egyáltalán, ki vagyok én? Ki?...

Szüleimet nem ismerem. Valaki rám aggatott egy nevet - nemrég megtudtam, a D'Albon grófok egyik birtokát hívják úgy, mint engem. Aztán szert tettem egy másik névre. *Az Enciklopédia múzsája*. Ki van a név mögött? Mit takar? Milyen embert?

Sokáig azt hittem, hogy erős vagyok. Aztán gyöngé lettem. Esendő. Megcsaltam őt, akit szerettem, aki mindent vállalón szeretett. Nem tudta, hogy én... Vagy sejtette? Eljutott hozzá valami kósza hír?... Azt írta nekem: „Ha van valami, amit meg kellene bocsátanom, bizonyára megbocsátanám...”

Feloldozott. Csakhogy én nem oldozom fel magam. Nem bírom. Nem is akarom. Viselni kell a terhet.

Oly kusza minden. Rendet akarok teremteni magamban. Legalább rend legyen a lelkemben.

Hamarosan itt lesznek a barátaim. D'Alembert, a testvér... Mindig ő érkezik elsőként. Tudom, sokan köszörülnek rajtunk a nyelvüket. Hadd köszörüljék... Jön a fiatal Condorcet, akit D'Alembert után a legjobban kedvelek. Múltkor figyelmeztettem, hogy ne rágja a körmét. Miért szóltam neki a tapintatlanságot is vállalva?... Mert... javítani akarok magam körül, és... igen... önmagamban is. Amennyire bírok.

Lehet-e ennyivel beérni? Ezt kell eldöntenem.

Azelőtt nagyra törő terveim voltak. Sütkéreztem a sikerben. *Az Enciklopédia múzsája!*... Erő... Erősnek véltem magam, és gyöngé lettem.

Milyen vagyok hát? Nem tudom.

Diderot egyszer azt mondta: nem az az igazi meggyőződés, amelyet soha nem kezdett ki a kétely, hanem amelyhez a kételyek után visszatértünk. A megingás, a kételkedés által szilárdá vált meggyőződés. Igen, ez így igaz. És lehet, hogy én... hogy a gyöngeségem által leszek szilárdabb. Ellenállóbb, mert már ismerem a gyöngeség buktatóit. Meginogtam és talpra álltam. Most már tudom, mit jelent az, hogy ismét állok. És akarok és döntök.

De mit akarok?... Mit akarhatok?... Érdemes-e egyáltalán akarni?

Eleinte sokan a porosz Frigyesről várták az embert szolgáló eszmék megvalósulását. Maga Voltaire is egy ideig. És D'Alembert... No, ő hamar kiábrándult, igaz, hogy a Voltaire lelkesedése sem tartott sokáig. Aztán Katalinban bíztam. A felvilágosult uralkodónő!

Diderot hazaérkezett a cárnőtől. Mennyi várakozással indult el, milyen csalódottan tért vissza! A festett tigrisben elgyönyörködhetünk, de az eleven ragadozótól óvakodni kell, így mondta. Igaz, hozzátette: A közember erkölce saját magától függ, az ország sorsát irányítóé gyakran másoktól. A békeszerető, jó szándékú uralkodót háborúba kényszerítheti a nagyravágyó zsarnok.

Hamarosan itt lesznek a látogatók. Nem jelentik be őket, mint ahogyan az előkelő házaknál szokás. A kopogtatóval rávernek a bejáratú ajtóra, vagy megrántják a csengettyű zsinórját. Aztán benyitnak hozzám. Úgy jönnek ide, mint az otthonukba. Legalábbis remélem.

Előhozakodjam a kétségeimmel?... Hiszen ha nem bízhatunk, márpedig joggal nem bízunk a teljhatalmú uralkodóban, aki éppen a teljhatalmával valósítaná meg a felvilágosítás céljait... Igen, joggal nem építhetünk rá, mert egyedül a saját akaratát követve önkényesen kormányoz, s a népet a nyáj szintjére szorítja. Ez történik, bármennyire jószándékú is.

Igaz, van más út, a Rousseau-é. Valaha hogy lelkesedtem érte, vitáztam is miatta D'Alembert-rel. Persze később, amikor Rousseau megtámadta, kerültem a vitát, a nevét sem ejtettem ki a jelenlétében. De mennyit olvastam Jean-Jacques-ot! A könyv magától nyílt ki bizonyos oldalakon. Egyik-másik részt betéve tudok, úgy beleivódott a lelkembe. Emlékszem a megrendülésre, amikor először töprengtem a mondatok felett: „*A gazdagok, alighogy, megismerték az uralkodás gyönyöreit, tüstént megvetésükkel sújtottak mindenkit... Nem volt más gondolatuk, csak az, hogy leigázzák és uralmuk alá hajtsák embertársaikat... Természetellenes állapot, hogy egy maroknyi ember fölös javakban dúskáljon, miközben az éhező sokaság a legszükségesebbet is nélkülözi...*”

Való igaz. Ezt most is vallom.

Hanem az a merev egyenlőség, amelyet Rousseau megkövetel! Hiszen ő a tehetséget is már-már károsnak tartja, mert a kiváló elűt a közösségtől. Túlnő rajta. Igen, ha belegondolok... *A társadalmi szerződés* kötelezővé teszi a Legfelsőbb Lény, vagyis Isten tiszteletét. Emlékszem, Rousseau azt írja, hogy ez a társas együttélés zsinórmértéke. Kifejti, hogy az állam senkit nem kötelezhet rá, hogy higgyen, de száműzheti azt, aki nem hisz Istenben, nem mint istentelent, hanem mint társadalomellenes lényt, mint olyat, aki nem szereti őszintén a törvényt.

Rousseau a közösség nevében tereli nyájba az embereket. Az egyenlőség nevében gyakorolt kényszer is iszonyú.

Rousseau... Hová jutott a boldogtalan! Mindenkit elmart maga mellől, mindenkiben ellenséget, mindenütt összeesküvést szimatol. Szegénységben él azzal a tyúkagyú Terézzel, kottamásolással keresi meg a kenyerét. Nemrég növénygyűjtésből hazatérőben elűtötte egy kocsit a gondolataiba mélyedve baktatót. Persze az ellenségeit gyanúsította: felbérelték azt a kocsist.

Egyszer láttam az utcán. Roskatag öregember, holott az évei számát tekintve idősnek is alig mondható. Kézzel írt röplapokat kínált a járókelőknek.

- Rousseau vagyok. Kérem, olvassa el. Pénzt nem fogadok el érte.

Elsiettek mellette, visszautasították, akadt, aki kinevette. Én elkértem tőle egy példányt. Már a címe is: „*Minden francia emberhez, aki még szereti a jogot és az igazságosságot.*” Ellene szőtt ármányról, rágalmakról, fondorlatos összeesküvésről írt. Kis hía, hogy sírva nem fakadtam.

Megint önmagamnál tartok. Hány arca van ugyanannak az embernek, hányféle színe a lelkének... Valamennyi én vagyok. És mindegyikért felelős.

Még a betegségem előtt volt. Színházba mentem D'Alembert-rel. Felvonásközben az előcsarnokban sétálgattunk, s én hallottam, hogy mögöttem valaki azt mondja:

- Az ott Julie de Lespinasse. Úgy hírlik, nem akar sem férjhez menni, sem kolostorba vonulni. Igen, ez vagyok én. Aki nem akar férjhez menni szerelem nélkül, zárdába vonulni hit nélkül. Hit nélkül?...

Azért én... hiszek. A kétségek és csalódások által megerősödve. A gyöngeségemből kiemelkedve. Hiszek abban, hogy az emberiség...

De hiszen tudom, hogy évezredek óta gyötrelmem a tömegek sorsa. Tudom, hogy embernek nem a ragadozó, hanem az embertársa a legádázabb ellensége. De azt is tudom, hogy elszigetelt sorsok nincsenek, mindnyájan össze vagyunk fonódva valamiként.

Hányan akartak, próbáltak segíteni! Mennyi kísérlet. Mennyi kudarc. És mégis a hívők, akik az emberiségben gondolkoznak, újra meg újra kezdik. Időtlen küzdelem, mert az ember nem fér meg az emberrel, birodalmak a birodalmakkal, hatalom a hatalommal, a fanatizmus és a szolgálalkúság a mindenkit egyaránt megillető szabadság követelésével.

Mit tegyek? Mit tehetek én?

Az íróasztalra könyököl, tenyerét arcára tapasztja. Az óra tiktakolása aprítja a végtelen időt.

És akkor hallja.

Öregember szól nagyon messziről. Sovány, csupa csont, hajlott hátú öreg:

KIÁLTSATOK! KÖNYÖRGÖK, KIÁLTSATOK!

Julie összeszűkül szeme mintha a távoli kutatná.

Kiáltani! Az igazságtalanság ellen, a nyomor ellen, a testi-lelki szolgaság ellen, a zsarnokság ellen, bármi és bárki nevében gyakorolják. Küzdeni. Nem a tökéletesért, mert az talán csak a vágyainkban élhet. Csupán a jobbért. Igen, azért, hogy jobb legyen.

Mozdulatlanul ül, arra a hangra figyel.

Nyílik az ajtó. D'Alembert lép a szobába. Julie tűnődve néz rá.

- Most, hogy felépültem... és annyi minden történt, de tulajdonképpen semmi nem változott, néha azt kérdelem magamtól, véget ér-e valaha is a küzdelem, amelyet folytatunk, amely akarva, nem akarva összekovácsolt bennünket.

D'Alembert hallgat.

- Befejezetlen történet ez - mondja aztán halkán.

- Befejezetlen. De folytatódik. Akik utánuk jönnek és azok, akik utánuk, ők folytathatják. Én bízom abban, hogy az emberiségben minden keserű tapasztalat ellenére van valami romolhatatlanság. És talán...

Elakad.

- Talán? - ismétli meg a szót kérdő hangsúllyal D'Alembert.

- Az a szép, hogy folytatni lehet a küzdelmet. Hogy bárki...

- Értem.

AMI A TÖRTÉNETBŐL KIMARADT

A regény alakjai az Evrard család és a pap kivételével csupa valóságban élt személy, az irodalomból vagy a történelemből léptek a könyv lapjaira, sorsuk fordulatait is a valóság szolgáltatta.

Julie a tekintélyes D'Albon grófi család törvénytelen sarja volt, D'Alembert-t csecsemőként az anyja egy templom lépcsőjére rakta le. Alakjaim élete nem ért véget a regény befejeztével, szeretnék még néhány szót ejteni róluk.

A hősnő, Julie de Lespinasse negyvennégy esztendősen halt meg. Soha nem bocsátotta meg magának, hogy Mora távollétében Guibert szeretője lett. Neve minden francia irodalomtörténetben szerepel. Deffand márkiz hat évvel élte túl hajdani társalkodónőjét. Soha nem bocsátotta meg neki, hogy a vetélytársa lett.

Voltaire a megennyhült politikai légkörben nyolcvankét évesen visszatért szülővárosába, Párizsba. A ház előtt, ahol megszállt, az utcát ellepték tisztelői, hogy egy pillantást vehessenek rá. Szomorújátéka előadásán őt is, a színpadon elhelyezett fejszobrát is megkoszorúzták, s a közönség tapsorkánnal ünnepelte. Kortársi beszámolóból tudjuk, hogy a nézők ott tolongtak a színházból távozó körül, tülekedve, hogy cobolybundájáról egy szőrszálat téphessenek ki emlékként. A kimerítő ünnepléseknek Voltaire halála vetett véget Párizsba érkezte után két hónappal, 1778-ban.

Rousseau alig néhány héttel élte túl. Pártfogója, Girardin márki birtokán érte utol a vég, kívánsága szerint a park kis szigetén temették el, egy fa alatt. Sírja a francia forradalmat megelőző esztendőben és a forradalom idején valóságos zarándokhely lett. Haláláról sok ellentmondó hír keringett, beszéltek öngyilkosságról, sőt arról, hogy Teréz tetette el láb alól szeretőjével.

Rousseau önvádtól gyötörve hosszú ideig kerestette lelenházba adott gyermekeit, de nem akadt a nyomukra.

D'Alembert barátnője halála után még hét évig élt. A nagy matematikus ismeretterjesztő íróként is kiváló volt. Állhatatos, önfeláldozó szerelme kivételes ritkaság, főként a 18. század ledér társadalmában. Jellemének következetességét az is bizonyítja, hogy ateista lévén halálos ágyán nem gyónt meg, s ezért nem részesülhetett feloldozásban, ami azzal a következménnyel jár, hogy pap nem búcsúztathatja, teste nem kerülhet a temető földjébe. Tekintettel magas akadémiai tisztségére, mégis egyházi szertartással földelték el 1783-ban.

Diderot, Oroszországból visszatérve, még számos kiváló művet írt, köztük az *Egy zsarnok ellent*, amely egyaránt vág II. Frigyes és II. Katalin felé. Ateizmusát a közelgő halál tudatában is vállalta, akárcsak D'Alembert. A pappal, akit családja hívott el hozzá, több ízben barátságosan elbeszélgetett, pénzt adott a plébánia szegényei számára, de gyónásra nem volt hajlandó. A halála előtti este azt mondta: „A kételkedés az első lépés az igazság felé.” Lánya és veje nagy összeget ajánlva fel az egyházközségnek elérte, hogy Diderot-t pap búcsúztatta 1784-ben.

A cárnő megérte a francia forradalmat. Voltaire mellszobrát ekkor eltávolíttatta dolgozószobájából, holott Voltaire soha nem volt forradalmár. Fiát és utódját, Pált szélsőséges zsarnoksága miatt meggyilkolták.